

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки

Оксана Косюк

**КУЛЬТУРА ЯК КОМУНІКАЦІЯ
У ГАРЯЧИХ ТОЧКАХ ПЛАНЕТИ**

Монографія

Луцьк
Вежа-Друк
2025

УДК 366.637

К 72

*Рекомендовано до друку вченою радою
Волинського національного університету ім. Лесі Українки
(протокол № 4 від 28 березня 2025 р.)*

Рецензенти:

Моклиця Марія, доктор філологічних наук, професор кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки;

Супрун Людмила, доктор наук із соціальних комунікацій, професор кафедри журналістики та українознавства Національного університету водного господарства та природокористування;

Александров Павло, кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри нових медій Львівського національного університету імені Івана Франка.

Косюк Оксана

К 72 Культура як комунікація у гарячих точках планети [Текст] : монографія / Оксана Михайлівна Косюк. – Луцьк : Вежа-Друк, 2025. – 316 с.

ISBN 978-966-940-644-6

У монографії акцентується необхідність критичного переосмислення ретрансляції подій межі тисячоліть, що потрясли й переформатували світ. Видання відзначається авторською констатацією актуальних медіа-проблем у гарячих точках планети й пропонує сприймати комунікацію як продукування культури.

Для усіх зацікавлених культурософією й масовою комунікацією.

УДК 366.637

ISBN 978-966-940-644-6

© Косюк О., 2025

© Бурлакова В. (обкладинка), 2025

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ 1. ІРАК	8
1.1. «Шок і трепет» (2003–2011). Криза журналістики на тлі нищення найдавнішої культури людства	8
1.2. «Ісламський» тероризм – війна з масмедіа	24
Розділ 2. ІЗРАЇЛЬ. ПАЛЕСТИНА	39
2.1. Сакральні цінності як комунікація в контексті палестино-ізраїльського конфлікту	39
2.2. Ізраїль та Газа (2023–2024). Віддзеркалення минулого в «п'ятому епізоді» інформаційного протистояння	53
2.3. Аудіовізуальний дискурс війни за святу землю (кінодокументальна репродукція)	72
Розділ 3. АФГАНІСТАН	85
3.1. Медіація становлення режиму Талібану (2021–2022)	85
3.2. «Спільна» історія Афганістану й України крізь призму ЗМК	101
Розділ 4. СИРІЯ	118
4.1. Комунікаційні можливості мистецтв у гарячих точках планети (на прикладі сучасної Сирії)	118
4.2. Модернізм у системі мілітарної комунікації Сирійської Арабської Республіки	134

Розділ 5. ЛІВАН	153
5.1. Бейрут 2020–2024 поміж Сціллою та Харібдою медійних і реальних катастроф	153
Розділ 6. ІРАН	166
6.1. Іранський кінематограф як еквівалент журналістики ...	166
6.2. Перський варіант натуралістичного фільмування гендерних проблем	174
6.3. Іранські особливості офіційного висвітлення війни в Україні	185
Розділ 7. АЗЕРБАЙДЖАН. ВІРМЕНІЯ	212
7.1. Пропаганда чи журналістика: Азербайджан & Україна (2020–2022)	212
7.2. Вірменський мілітарний медіаландшафт у контексті геополітичних конфліктів межі тисячоліть	227
Післямова. «Орієнтальні вестернізації» України	240
Скорочений виклад матеріалу англійською мовою	248
Транслітерований список бібліографічних джерел	273
Перелік ілюстрацій	301
Додаток	302

ПЕРЕДМОВА

Ідея дослідження інформаційного простору гарячих точок планети стала продовженням апробації наукової концепції Оксани Косюк – культура як комунікація, – утіленої в численних наукових працях. Аналізуючи інформаційний простір сучасності, авторка засумнівалася в можливостях класичної журналістики, бо в зонах бойових дій саме вона першою втрачає життєздатність, виходить із діапазону впливу міжнародних норм і потрапляє під прес локального воєнного законодавства. Аби здобути якусь більш-менш достовірну інформацію, доводиться виходити на світовий рівень (на жаль, також не завжди фактичний, у силу причетності зацікавлених держав до певних блоків, що контролюють відповідні зони в контексті протистоянь ідеологій). А втім, цього було б достатньо, якби йшлося про Європу й Америку, а не Іран, Афганістан чи Сирію. Окроплений священною кров'ю спільного для більшості релігій міфічного Авраама Близький Схід додатково «підшивається» безжальними законами шаріату, у вимірі котрих правда й кривда, життя і смерть обертаються несподіваними гранями, а в ефір та на шпальти газет потрапляє «священний обман». В окреслених ситуаціях куди потужнішими репродукторами реальності стають книги, кінематограф, картини, навіть «архітектура» (на жаль, головно – руїн)...

Спершу хотілося розпочати виклад з інформаційної ситуації на Святій Землі, однак цей «біблійний» конфлікт виявився набагато молодшим від іракської кризи в Межиріччі (на теренах шумерської, аккадської та вавилонської цивілізацій). Зрештою, саме там витоки не лише історії та культури, а й найбільших трагедій людства, вагомим складником яких на початку третього тисячоліття стала девальвація медійних стандартів.

Авторка монографії констатує факти. Що з цього приводу думати – вирішувати читачам.

Відбиток печаті переписувача Адди, що зображає месопотамських богів (друге зліва – верховне божество – богиня війни та любові Іштар/Іннан). Аккадський період, бл. 2300 до н. е., Британський музей

Розділ 1. ІРАК

1.1. «Шок і трепет» (2003–2011). Криза журналістики на тлі нищення найдавнішої культури людства

Відразу після теракту 11 вересня 2001 р. й знищення Всесвітнього торгового центру в Нью-Йорку американці заговорили про війну в Іраку, бо підозра впала не на Осаму бен Ладена (як прийнято вважати), а на Саддама Хусейна: Джордж Буш виступив на Генеральній асамблеї ООН і повідомив через масмедіа, що Ірак загрожує світові тероризмом та зброєю масового знищення, тому конфлікту не уникнути. Як приклади, наводилися паралель Гітлер–Хусейн і геополітична ситуація на початку Другої світової війни. Однак менш популярну подію, ніж «військова операція» в Іраку 2003–2011 рр., відшукати важко. Тоді вдруге (уперше у В'єтнамі (1959–1975 рр.)) США, програли інформаційну битву ще до початку реальної, незважаючи на попередні більш-менш успішні «операції»: «Справедлива справа» 1989 р. в Панамі, перша іракська «Буря в пустелі» (1990–1991 рр.), «Готичний змій» у Сомалі (1993 р.) А ще були Косово (1999 р.) та Афганістан (2001 р.). В інформаційному просторі запанувала думка, що після розпаду Радянського Союзу США шукає спосіб використати нарощений упродовж холодної війни «металобрухт» (мнимої хімічної зброї в Іраку так і не знайшли).

Очевидно, адміністрації США війна була дуже потрібна. І ЗМІ (головно американські й британські) переконали в цьому

99 відсотків країн світу, крім Франції, тоді ще не тоталітарної Росії (певною мірою – України), окремих арабських держав та, що найважливіше, – Ради безпеки ООН, тому «операція» 20 березня 2003 р. під кодовою і, ймовірно, знаковою назвою «Шок і трепет» (мимоволі виникають асоціації із філософським «апокрифом» Серена К'єркегора) розпочалася нелегітимно [3]. І вже у квітні думка громадськості теж змінилася [11]: лєвова частка населення підтримала військові дії лиш у Сполучених Штатах, Данії, Великобританії, Польщі та Австралії (країнах так званої «коаліції доброї волі»). Тоді ж на всіх континентах розпочалися масові протести [18]. І якщо для Дж. Буша думка арабів та європейців була не вельми суттєвою, то на місцевий електорат потрібно було якось реагувати й впливати. У нагоді стала тактика, що нею зараз (2024 р.) публічно послуговується адміністрація РФ для виправдання «військової операції» в Україні – переконання, що війна оборонна (в усьому винен Ірак). Мовляв, ми воюємо не з населенням, а з режимом Хусейна (піар-технології самого «диктатора», уключаючи плакати на месопотамських колісницях верховних богів на фоні древніх зик уратів, виявилися на часі, як ніколи). Щоправда, про те, що й найважливіші розкопки, відновлення храмів та ін. також «дивним чином» припали на час правління Хусейна, коаліція «забула». Натомість потужно задіювалися технології демонізації можновладця з урахуванням нищення курдів, ірано-іракської війни, кувейтської «спецоперації», численних репресій і спроб тотальної криміналізації держави. Однак усе це було, як то кажуть, вилами по воді писано.

Хоча Саддам Хусейн – справді одна з найпарадоксальніших постатей ХХ ст: з одного боку, жорстокий репресивний політик, диктатор і тиран, послідовник, на його погляд, могутніх пра-

вигляду Сходу Саладіна й Навуходоносера, задля страти якого вперше у ХХІ ст. відмінили смертну кару (такого не робили навіть для серійних убивць), з іншого – поет-символіст, оригінальний письменник (автор дев'ятнадцяти томної автобіографії, романів «Забіба і цар», «Посмертне прокляття», що охоплюють історію Іраку від Шумеру до третього тисячоліття нової ери) і будівничий, що підняв із руїн древній Вавилон (не забувши, щоправда, позначити власним знаком та написом «Збудовано в епоху Хусейна» кожен десятий цеглу відреставрованих святинь). Із 1997 по 2000 рр. президент, до речі, здав 28 літрів крові для написання Корану. І його останні слова на ешафоті: «Немає Бога, крім Аллаха, а Мухаммед – пророк його» прозвучали в масмедіа як заповіт. На «*finita la commedia*» у зруйнованих маєтках експравителя знайшли сотні томів світових класичних наукової та художньої літератур, дискових записів кінематографу й музики.

В «епоху Саддама» з використанням модерних технологій реально будувалися школи, університети, музеї, промислові центри, лікарні, електростанції, дороги, відновлювалася доісторична каналізація. Населення отримало гендерно рівний безкоштовний доступ до всіх рівнів освіти. Протягом 1970–1990 рр. Ірак визначили найкомфортнішою та найпрогресивнішою країною Близького Сходу, що надавала щедру благодійну допомогу бідним мусульманським політіям [14].

Публічно (завдяки ЗМІ) страчений у День жертвоприношення 09.04. 2003 диктатор так і не визнав своєї вини й заперечував повноваження спеціального кримінального суду. Безліч правозахисних організацій та всесвітньо відомих юристів також публічно засумнівалися в легітимності вироку, виголошеного як-не-як на території окупованої країни. Однак у глобально

цензурованій семіосфері більшість опозиційних думок і зізнань зафіксували вже постскриптом.

З усім тим ще в 1989 р. іракська преса розпочала широкоформатну пропагандистську акцію супроти країн ОПЕК (експортерів нафти, котрі відмовилися від квоти Іраку) та, принагідно – США й майбутньої коаліції. У кутку телеекранів з'явилась обов'язкова позначка – зображення С. Хусейна на фоні мечеті. Передовиці газет, титульні сторінки шкільних та університетських підручників теж обов'язково супроводжувалися цитатами й зображеннями вождя та маркерами ідеології Баас. Окупований 1990 р. Кувейт назвали дев'ятнадцятою провінцією Іраку (Ас-Саддамія). У 1991 р. на новому державному прапорі президент власноруч написав «الله أكبر» («Аллаху Акбар»). Однак (задовго до антитерористичної операції «Жах і трепет» 2003 р.) війна 1990 р. в Кувейті (у 80-х в Ірані Хусейна ще підтримували Європа та Америка) за лічені дні перетворила Ірак на країну доіндустріальної доби. С. Хусейн згодом публічно вибачався за незаконну анексію, а на передодні трагедії 2003 навіть погодився на утилізацію зброї масового знищення, але це вже не допомогло.

Близько двох десятків журналістських організацій теж не мовчали й виступили із заявами, у яких висловлювали стурбованість із приводу цензури та поширення неправдивої інформації. Принагідно медіа звинуватили Департамент правосуддя США в зникненні 1200 незаконно затриманих (президент Буш-молодший підписав указ, що дозволяв таємно судити й страчувати підозрюваних у тероризмі) [21, с. 5–10]. Однак найбільш визначальним для подальших подій став виступ держсекретаря Сполучених Штатів Коліна Пауелла в Раді Безпеки ООН із пробіркою зі «спорами сибірки». Високопосадовець зазначив (хоча й пізніше визнав це оманю), що «دوزи» вистачить на весь

світ. Загалом, протягом двох років напередодні «військової операції» керівництво США зробило 935 заяв, що стосувалися Іраку й не відповідали дійсності. 259 належали Бушу, 254 – Пауеллу. Натомість уторгнення публічно засуджували тогочасні президент Франції Жак Ширак, канцлер Німеччини Герхард Шредер і навіть експрезидент СРСР Михайло Горбачов [4].

На іракського диктатора, як ми вже зазначили, натхненно «вішали» гріхи великих тиранів – усе це миттєво фільмувалося (особливо переконливо – в ефірах ВВС [1]). Натомість Abu Dhabi й Al Jazeera показували протилежне [2]: зруйновані будівлі й публічні місця, розграбовані музеї. Один із таких репортажів про Багдадський базар, у який влучила ракета, став особливо популярним: у ньому продемонстровано скалічених та мертвих іракців, поранених дітей, обурених працівників соціальної сфери [9, с. 17]. Так медіа добровільно-примусово ставали речниками режиму Саддама Хусейна або Пентагону. За одностороннє висвітлення війни турецькі студенти й викладачі підпалили місцевий корпункт CNN. «Ми дивилися Першу війну в Перській затоці очима Пітера Арнета, – говорить Набіль Ель-Шаріф, головний редактор йорданської газети “Ад-Дустур”. – тепер дивимося на війну арабськими очима» [10, с. 14–15].

Для коаліційних журналістів усе актуальнішими ставали самоцензура й орієнтація на «офіційні» джерела – кому хотілося отримати тавро зрадника. SноСМІ.ru., покликаючись на Wall Street Journal, повідомляло, що військові не мають права розголошувати свої маршрути, місця дислокації та багато іншого [22, с. 21] (це майже скопійований наказ № 73 екстоловнокомандувача ЗСУ Валерія Залужного [17]). Очевидно, саме тоді формувались основні міжнародні стандарти щодо медіадіяльності в умовах війни.

А от у перспективах творення міжнародного права можна засумніватися – позиції держав розділилися. Бажання Сполучених Штатів та Британії захистити свою країну від тероризму цілком зрозуміле (хоча потрібні дуже вагомі докази реальної загрози, яких, як стало відомо, не існувало). Збагнути позицію Франції (із її величезною арабською діаспорою) теж не важко. Росія, звісно, завжди в опозиції до США. Однак, за пізніше проведеними дослідженнями, за всім цим ховалася, зовсім не любов до іракського народу й дотримання міжнародних норм, а страх перед викриттям сумнівних операцій на ринках зброї (зокрема й української), наркотиків, нафти, торгівлі людьми тощо [7]. Оголосивши Близький Схід оплотом тероризму, США багатьом, приміром Ізраїлю, який тоді вже без «суду та слідства» (операція «Вавилон» 1981 р.), розбомбив «ядерний центр» Іраку (що виявився мирною франко-перською атомною станцією), розв'язали руки для жорсткішого придушення непокірних палестинців. Збігнев Бжезинський («Велика шахівниця») іронічно нарік Перську затоку американським військовим заповідником [8, с. 7, 23, 47].

Насправді це був культурний заповідник планетарного виміру. Левова частина сучасного Іраку (Межиріччя Тигру і Єфрату або Месопотамія) – найдавніша з відомих нам цивілізацій, яка існувала ще до зафіксованого в більшості сакральних книг потопу. Філософські клинописні сказання про Гільгамеша («Того, хто бачив усе») й поема про Атрахасіса – рукописи III тис. до н. е. – містять дані глиняних таблиць, розкопаних із ніневської бібліотеки Ашшурбаніпала (668–627 рр. до н. е.), що творилися впродовж півтори тисячі років шумерською, аккадською, хуритською та хетською мовами й лягли в основу не лише всіх язичницьких культів, Ахура-мазди (зороастризму),

єврейської Тори та талмудичних книг (котрі, як ми знаємо, є водночас християнським Старим Заповітом й ісламською Таурою), а й творів Гомера та всього європейського канону (уключаючи спадок Данте, Сервантеса, Гете тощо). Під час «військової операції» загарбники розграбували національні святині: музеї Іраку й Кіркука, бібліотеки Багдада та Басри, архіви, Будинок імені Мосула, викрали експонати й рідкісні книги та рукописи шумерського Дворіччя, Вавилону, сасанидської Персії й ін., що налічують десятки тисяч років. Усе це опинилося на ринках Америки, Ірану та Європи або й зникло назавжди. Ідеться про історичні документи (уключаючи клинописні стели, коштовності найдавніших цивілізацій та перші списки священних книг (зокрема Корану), яким просто немає ціни. Коаліція модерних варварів воювала на території країни-музею.

За оцінками вчених, на початку третього тисячоліття наукову цінність в Іраку мали близько ста тисяч топосів. Більшість із них (разом зі збірками пам'яток первісних мистецтв) лежали в руїнах ще «за вислідом» «Бурі в пустелі», а потім «відродилися» в музеях на кшталт Метрополітен (США). Після «операції» 1990–1991 рр. Сполучені Штати навідріз відмовилися повернути Іраку 326 історичних реліквій. Великобританія виявилася більш цивілізованою й віддала всі «засвічені» трофеї, серед яких – фрагмент палацової стіни асирійського царя Сенахеріба. Скільки всього розійшлося антикварними магазинами Лондона – не відомо. Сьогодні це найбільш репрезентативна тема для кінематографу. Викрадені артефакти знаходили навіть у сумках працівників ООН [13, с. 33].

Пізніше з'ясувалося: ще до початку військових дій археологи шести країн, включаючи Ірак, опублікували в журналі «Наука» («Science») заяву з попередженням про можливі втрати й надали

департаментові оборони США координати понад 5 тис. культурних пам'яток (схоже, саме вони згодом і стали «наводками» [12]). Не допомогла й Гаазька конвенція про захист культурних цінностей, яку Ірак та Сирія ратифікували ще в 1954 р. Одними з перших офір «новітнього жертвоприношення» обрали комплекс Багдадського музею з артефактами доісторичних часів, палац Аббасидів, (1179 р.), мавзолей Зубайди, (XIII ст.), мечеть Мірджа (1358 р.), залишки багдадських воріт Баб аль-Вастані; Кедимейнську мечеть із золотим куполом; першу в історії людства академію – фортецю Тіль-Кармаль (із доведеною на табличках теоремою «Евкліда», а також множенням, діленням, добуванням квадратних коренів та вирахуванням відсотків); Арку Хосрова на руїнах Ктесифона (столиці царя Шапура I) – праміста сасанидів і парфян; глиняну табличку «Спокуса» з аль-Курна із зображенням гріхопадіння; дім Авраама на території Уру з храмами, царськими могилами, школами, цивільною забудовою; колекцію експонатів Ассирійського царства; церкву Чандані й велику Мечеть (Мосул); ключову святиню шіїтів – гробницю Алі (двоюрідного брата Пророка) в Неджефі та усипальню великого мученика Хусейна ібн-Алі в Кербелі; залишки столиці Ассирійського царства Ніневії зі слідами висячих садів «Семіраміди», палацами VIII–VII ст. до н. е. та бібліотечним сховищем, що містило понад 30 клинописних табличок. Саме біля цих «стратегічних об'єктів» розміщувалися склади боєприпасів. Потрійну цінність становлять зруйновані джерела та носії іудаїзму, християнства й ісламу: «дерево Адама» з колишнього райського саду – у точці стоку Тигру та Єфрату (напівзотлілий стовбур цього доісторичного дерева, вочевидь, виявився надто великою спокусою для «цивілізованого світу») і глиняні таблички Хамураппі – основа авраамічного права (ма-

буть, «анексовані», через те, що погрожують повернути історію бумерангом).

Більшість американців та європейців і досі уявлення не мають про шумерів чи асирійців, виокремлюють лиш Єгипет (як топос відпочинку й сафарі – їм не до пірамід). Вавилон для багатьох – усього лиш біблійний міф. А тим часом Греція та Рим (що тривалий час теж були частиною шумерської, вавилонської, асирійської, а потім і перської культур), у порівнянні з найдавнішими цивілізаціями Дворіччя, – модерний «мультимаркет» туристичних послуг. Після завершення війни 2003 р. археологи, історики, мистецтвознавці в прямому ефірі плакали й хапались за голови.

Однак відкриті листи та протестні акції, схоже, лише розпалювали «апетити». Якщо вірити англійській «Вікіпедії» [5] (бо в українській такої інформації немає), уже після офіційного завершення військової операції «Шок і трепет», протягом 2015–2016 рр., культурний спадок Іраку (та частково – Сирії, що перманентно перебувала з ним у межах однієї держави) дограбовувала ІД (Ісламська держава), раніше – ІДІЛ (Ісламська держава Ісламу й Леванту). Начебто з метою контрабандного вивозу й розпродажу для фінансування власної діяльності. У перелік донищеного потрапили найдавніші міста-музеї Мосул, Німруд, Хатра, Дур-Шаррукін, Пальміра; мечеті та храми (переважно шіїтські): «Мар'ям хатун», «Султана Ваїса», аль-Хадра, Набу, ан-Нурі; гробниці шіїтського святого Мухамеда бен Алі й суфійського релігійного діяча Нізара Абу Баха ад-Діна та безліч інших святинь й артефактів планетарного виміру. Переліки, перестороги й свідчення перманентно з'являлися на сторінках ЗМІ – там теж тривали «кровопролиття», які для жур-

налістів, зазвичай, завершувалися фатально, бо, як виявилось, інфопростір контролювався «надійніше», ніж територія Іраку.

Ще на початку 80-их минулого століття у Сполучених Штатах вийшла «Хрестоматія психологічної війни», у якій розроблено технології й стратегії штурмів «найуразливішого комплексу людини» (ішлося про «політичне, ідеологічне та моральне проникнення» [25, с. 35]). Після серії досліджень самогубств учасників в'єтнамської війни 1971 р. (чисельність яких утрічі перевищило кількість загиблих) Пентагон запропонував нову модель взаємодії з масмедіа: формування груп привілейованих ЗМІ й журналістів, котрим надавалися виняткові права на висвітлення подій – еквівалент речників українського РХБ-батальйону (9-го окремого батальйону радіаційного, хімічного та біологічного захисту (19 ОБ РХБЗ, в/ч А2174)), які, були долучені, але так і не спрацювали під час іракської кризи (однак про угруповання відзнято фільм [16] із задіянням «кращих» пропагандистських технологій радянського типу). Ще одна паралель – сучасний телемарафон «Єдині новини», із приводу ефективності котрих не вмовкають дискусії.

Утім, як зауважила ще у 2003 р. медіапсихолог Людмила Шпанер, «кореспонденти спостерігають події здалеку. Утім, навіть роздивляючись, як “це” робиться, вони бачать тільки зовнішні подробиці однієї випадкової частини того величезного процесу на ймення “війна”. Неможливо вловити психологічні зміни, рухи душі, метаморфози свідомості. Але кореспонденти є не тільки спостерігачами – найменше спостерігачами, – а найчастіше противниками об'єктивного спостереження – вони національні провідники між тими, хто бореться, і суспільством. Кореспонденти намагаються виконати відому політичну функцію – підтримувати на певній висоті самопочуття військових, підбадьорювати

власний народ, тероризувати противника. Їх кореспонденції не тільки в своїх роздумах і висновках, а й у фактичних звітах завжди замальовані у кольори. І причина навіть не у свідомій дії, а у природній психологічній фільтрації, що супроводжується відбором уваги й пам'яті. Тому "незалежні" кореспонденти подають "потрібну" суспільству інформацію» [25, с. 36].

Пентагон називав роботу «акредитованих» на війну медійників «новинними серіалами» в режимі реального часу [25, с. 36], що, попри ефективність, виявилися ще й доволі прибутковими: дешеві необроблені репортажі «по вінця» наповнювалися рекламою. На початку «операції» Штаб-квартира Міністерства оборони США уклала контракт із «Рендом Компані» («Random Company») – корпорацією-фахівцем з інформаційної війни й оперативно (устами нібито об'єктивного незалежного мовника) сформувала у свідомості світової громадськості вигідний образ того, що відбувалося: коаліційні солдати як герої йшли на самопожертву заради людства.

Кампанія з «продажу війни» розпочалася ще в лютому 2003 р.: докладні плани вторгнення США в Ірак з'явилися на перших шпальтах усіх провідних газет. Як джерело інформації наводили «вищих посадових осіб» чи «аналітиків Пентагону». Для «роботи» в Іраку запросили майже 600 (тільки американських) журналістів, що пройшли вишкіл на місцевих військових базах. Поведінка медійників стала строго регламентованою. Додатково міністр оборони Дональд Рамсфелд виклав «прикріпленим» до військових підрозділів журналістам рекомендації, у яких заборонялося повідомляти інформацію, що могла зірвати чи поставити під загрозу коаліційний наступ, а також дані про жертви серед американських і союзних військових та місцевого населення тощо. Окрема «Пам'ятка про порядок погодження

сценарію» від 27 січня 2003 р. вимагала надсилати всі мілітарні матеріали на звірку до Атланти – для забезпечення «збалансованості репортажів» [15, с. 38]. Проекти «сценаріїв» отримували дозвіл на монтаж та ефір лише після відмітки ROW групи редакторів CNN. Так «прикріплення» й жорстка редакційна цензура створювали можливість комплексного контролю та координації інформаційних потоків. «Неакредитованих» медійників зупиняли на численних блокпостах.

Безліч міжнародних медіаорганізацій (серед яких і «Репортери без кордонів») висловлювали протест. Наче «у відповідь» 29 березня США обстріляли іракське Міністерство інформації (готель під промовистою назвою «Палестина»), а наступного дня – базу міжнародних ЗМІ. Під час цілеспрямованих бомбардувань загинув український журналіст, відеооператор британського міжнародного інформаційного агентства «Рейтер» Тарас Процюк. За сотню миль від Багдада американська військова поліція затримала чотирьох незалежних журналістів: ізраїльських (Дана Семаму і Боаса Бісмута) та португальських (Віктора Сильва й Луїса Кастро). Медійників пропонували прикріпити до офіцерів зі зв'язків із пресою. Після відмови – називали шпигунами й терористами, били, погрожували розстрілом [6].

Негативне ставлення до журналістики виявили не тільки США – уряд Блера теж «морально підтримав» Вашингтон. Розпочалося показове переслідування: британський міністр оборони Дж. Гун відкрив судове провадження супроти власного кореспондента на Близькому Сході газети «Незалежної» («The independent») Роберта Фіска за відшук доказів того, що саме ракети США бомбардували іракські ринки. Міністр внутрішніх справ Великої Британії Д. Бланкет звинуватив західні ЗМІ у підході до багдадських новин, наче вони такого ж «високого

морального» рівня, як інформація союзницьких сил. Маршал авіації, командувач британських військ у Перській затоці Брайен Баррідж, покликаючись на «Щоденний Телеграф» («Daily Telegraph»), зауважив, що під час висвітлення війни, медіа зовсім «втратили сюжет» [15, с. 40].

Українські засоби масової комунікації (переважно аудіо-візуальні) поділилися на декілька «таборів». Нейтральний ICTV (періодично демонстрував навіть сюжети «Аль-Джазіри» із таким, приміром, вербальним супроводом: «Твердиня Хусейна здалася на милість переможця. Диктатор, який обіцяв захищати столицю до останнього, втік у гори, залишивши бункер за кілька хвилин до бомбардування») [20, с. 41]. Критичними до коаліційної політики виявилися «1+1», «Інтер» та «Новий канал» (чії власні кореспонденти працювали в зонах бойових дій), у їхніх репортажах (здебільшого про обстріли Багдада) відчувалося неприховане співчуття до іракського народу. Інші ЗМІ (як бачимо, лишилися периферійні), за винятком спеціалізованих у сфері масмедіа, охоче дублювали проамериканські матеріали. За двадцять років (станом на 2024 р.) майже всі матеріали зникли, передусім цифрові.

Після припинення гарячої фази конфлікту в паперовій, а тому не доступній для подальшої цензури «Медіакритиці» (виданні Інституту екології масової інформації Львівського національного університету імені Івана Франка та Західноукраїнського медіацентру «Нова журналістика») вийшло доволі епатажне інтерв'ю акредитованого на війну директора політичних програм і токшоу радіомережі «Ніко-ФМ» Романа Чайки («Війна за відбудову Іраку може бути небезпечнішою, ніж ця, що завершилася»), у якому з вишуканим почуттям гумору розповідається про плачевний моральний та матеріальний стани українського

РХБ-батальйону в Кувейті, марні зусилля політиків (Петра Порошенка, Віктора Ющенка, Євгена Марчука, Володимира Литвина, Едуарда Гурвіца та ін.) розібратися в подіях і якось проконтролювати мілітарну й інформаційну ситуації. Через нездоланну бюрократію та велику кількість перепон, сюжет про українське військове угруповання Роману Чайці відзняти так і не вдалося.

Як бачимо, у ході воєнних протистоянь 2003 р. незалежність медіа сходила нанівець: із ролі обмежувача трьох офіційних гілок влади (виконавчої, законодавчої й судової) вони переважно опустилися до рівня речників та пропагандистів ідеологій США й коаліції. Паралельно «танула» довіра до й самих ЗМІ та водночас міжнародних стандартів. Однак те, що відбуватиметься в інтересах «війни проти тероризму» далі, вражає ще більше. Уже навесні 2004 р. відносне затишшя змінилося зіткненням збройних сил коаліції з партизанами-сунітами та опозиціонерами шиїтів, які претендували на владу. І хоч у червні Тимчасова іракська адміністрація таки передала свої повноваження Перехідному уряду на чолі з прем'єр-міністром Аїядом Аллауї, коаліційні війська (відповідно до мандату ООН) країни не залишили (це сталося лиш у 2011 р., але ледве не відразу окремі контингенти повернулися знову) [24]. Насильство й далі дестабілізує Ірак – у квітні 2013 р. частину цієї країни (як і Сирії) захопило терористичне угруповання Аль-Каїда (окремі джерела вказують ІДІЛ). На фоні релігійних протистоянь сунітів, шиїтів та курдів громадянська війна триває й досі (однак доступу до висвітлення подій журналісти не мають). Протягом двадцяти років конфлікт «розійшовся колами» тероризму, «захопивши» увесь світ та його інформаційний простір.

1. 2003: Iraq War begins. Documentary. *Youtube*. 2003. URL: https://www.youtube.com/watch?v=QmwYNS97EbE&ab_channel=CBSNews
2. Iraq War veteran condemns US-led invasion. *Al Jazeera Newsfeed*. *Youtube*. 2023. URL: https://www.youtube.com/watch?v=uiuJqQXGoZo&ab_channel=AlJazeeraEnglish
3. Iraq War: Shock and Awe Assault on Baghdad Begins (2003). *Youtube*. 2023. URL: https://www.youtube.com/watch?v=m8KimNtB9HI&ab_channel=ITNArchive
4. Khasanov Riza. Years Drowned in Blood. *Novaya Gazeta*. 2023. <https://novayagazeta.ru/articles/2023/03/27/gody-utonuvshie-v-krovi-media>
5. List of destroyed heritage. *Wikipedia*. 2024. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_destroyed_heritage
6. Luis Castro (TV producer and documentary director). *Wikipedia*. 2024. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Luis_Castro_\(TV_producer_and_documentary_director\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Luis_Castro_(TV_producer_and_documentary_director))
7. Американці підозрюють, що зброю Іраку продавала не лише Україна, але й Росія. *Радіо Свобода*. 2003. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/900468.html>
8. Бжезинський Збігнев. Велика шахівниця. Львів; Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Vzhezinski_Zbigniev/Velyka_shakhivnytsia.pdf
9. Білоус Оксана. Війна на телебаченні: з різних боків барикад. *Медіакритика (Війна в Іраку і медіа): Дайджест електронного журналу*. Ч. 3. Львів: ЗУМЦНЖ, 2003. С. 17.
10. Блавацький Сергій. Асиметрична війна. *Медіакритика (Війна в Іраку і медіа): Дайджест електронного журналу*. Ч. 3. Львів: ЗУМЦНЖ, 2003. С. 14–15.

11. Війна в Іраку 20 років по тому: як це відбувалося і чим скінчилося. Показуємо в фотографіях того часу. *Zaborona.com*. 2023. URL: <https://zaborona.com/vijna-v-iraku-20-rokiv-po-tomu/>
12. Війна в Іраку: брехня та порушення міжнародного права. *DW*. 2023. <https://www.dw.com/uk/vijna-v-iraku-brehna-ssa-ta-porushenna-miznarodnogo-prava/a-65048573>
13. Гречин Галина. Культуру можна лише завоювати. *Медіакритика (Війна в Іраку і медіа): Дайджест електронного журналу*. Ч. 3. Львів: ЗУМЦНЖ, 2003. С. 33
14. Ірак. 20 років після Саддама. *Youtube*. 2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1ZuymKgB5pc>
15. Куринкіна Юлія. Війна в Іраку: боротьба за право володіти інформацією. *Медіакритика (Війна в Іраку і медіа): Дайджест електронного журналу*. Ч. 3. Львів: ЗУМЦНЖ, 2003. С. 38.
16. Місія можлива. Документальний фільм. Армія TV – Військове телебачення України. *Youtube*. 2004. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=E6omwdxAafY>
17. Наказ № 73 Головнокомандувача Збройних сил України «Про організацію взаємодії між Збройними силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації». 2022. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS36785>
18. «Ні – війні, так – миру!» 2023. <https://www.dw.com/%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D0%B0-%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%83/a819031>
19. Остапа Світлана. Спільний телемарафон – інформаційна ППО в цивілізаційній війні. *Детектор медіа*. 2022. URL: <https://detector.media/kritika/article/197522/2022-03-15-spilnyu-telemarafon-informatsiyna-ppo-v-tsyvilizatsiyniy-viyni/>

20. Павлик-Вачкова. Українські телеканали та війна в Іраку. *Медіакритика (Війна в Іраку і медіа): Дайджест електронного журналу*. Ч. 3. Львів: ЗУМЦНЖ, 2003. С. 41.
21. Потятиник Борис. Прадавні медіа зародились на берегах Тигру. Там вони і помруть? *Медіакритика (Війна в Іраку і медіа): Дайджест електронного журналу*. Ч. 3. Львів: ЗУМЦНЖ, 2003. С. 5–10.
22. Чечелін Оксана. Хронологія війни в Іраку в контексті інформаційних воєн. *Медіакритика (Війна в Іраку і медіа): Дайджест електронного журналу*. Ч. 3. Львів: ЗУМЦНЖ, 2003. С. 21.
23. Шевченко Ольга. Провали розвідки США як причина війни в Іраку: все, що нам відомо. *Фокус*. URL: <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/557899-provali-rozvidki-ssha-yak-prichina-viy-ni-v-iraku-vse-shcho-nam-vidomo>
24. Шендеровський Нікіта. США виводять війська з Іраку: стали відомі важливі деталі. *УНІАН*. 2024. URL: <https://www.unian.ua/world/irak-viyna-vazhлива-informaciya-shchodo-vivedennya-sil-ssha-12525879.html>
25. Шпанер Людмила. Засоби масової інформації у кривавих променях війни. *Медіакритика (Війна в Іраку і медіа): Дайджест електронного журналу*. Ч. 3. Львів: ЗУМЦНЖ, 2003. С. 35.

1.2. «Ісламський» тероризм – війна з масмедіа

«Аль-Каїда» після терористичних актів 11 вересня 2011 р. у засобах масової комунікації незмінно маркувалася як поширювач терору № 1. На її рахунку – близько двадцяти терактів: викрадення літаків; замінування автомобілів; вибухи поблизу американських посольств, у британському метро, на територіях дислокації військ; посягання на життя президента Єгипту 1981–

2011 рр. Хосні Мубарака та вбивство двічі прем'єра Пакистану Беназір Бхутто (1988–1990 рр., 1993–1996 рр.).

Спецслужби багатьох держав активно полювали на очільника цієї організації Осаму бен Ладена (за голову якого обіцяли 25 млн доларів), вочевидь, сподіваючись, що смерть предводителя зупинить терор. І ось 11 травня 2011 р. це сталося, а вже 11 вересня – «у відповідь» впали вежі-близнюки (разом із «головами» 3 тис. мирних жителів). Після загибелі постать ексвождя в інфопросторі трансформувалася до невпізнаваності: в Афганістані, Сирії, Тунісі, Єгипті, інших арабських країнах Осаму бен Ладена вже вшановували як легендарного героя. Його штатний біограф, пакистанський журналіст Хамід Мир, та експерт з ісламського тероризму – британський медійник Джейсон Берк (автор книги «“Аль-Каїда”: справжня історія радикального ісламу») й донині активно співпрацюють з істориками, політологами, філософами та поширюють сенсаційну інформацію про покійного вождя. Як вислід: терорист № 1 поступово перетворюється у великого мудреця й геніального оратора.

А 7 січня 2015 року стався епохальний, із медіапогляду, напад на французьке сатиричне видання «Шарлі Ебдо» («Charlie Hebdo») – і ситуація змінилася: крім «Аль-Каїди», відповідальність на себе взяла «Ісламська держава Іраку й Леванту (географічно – Сирії, Лівану, Ізраїлю, Єгипету, Туреччини, Кіпру)» – ІДІЛ. І її стали вважати чимось на кшталт дочірного «проєкту» попередниці. Однак у лютому 2014 р. наступник бен Ладена Айман аз-Завахірі заявив, що ІДІЛ – не частина «Аль-Каїди», і що ці організації навіть в стані війни між собою (тоді в Сирії в результаті протистоянь загинуло близько двох тисяч терористів). Утім, згодом групи знову об'єдналися. Вочевидь, спільного в

них таки більше, аніж здається на перший погляд. Так чи інакше, із 2013 по 2015 рр. ІДІЛ здійснила 15 терактів (для порівняння: «Аль-Каїда» – усього лиш 1 (власне, напад на «Шарлі Ебдо»)).

Жертвами багатьох організованих ІДІЛ актів ставали саме журналісти. 19 травня 2014 року в Сирії члени цієї організації в режимі онлайн відтяли голову американцеві Джеймсу Фоулі, який свого часу працював у газетах США, Іраку, Афганістану та інших держав (за інформацією ІДІЛ, то була помста США за авіаудари ВПС на території Іраку). 2 вересня так само й за те ж убито арабомовного американо-ізраїльського журналіста Стівена Сотлоффа. 24 вересня за бомбардування Іраку авіацією (уже французькою) стратили французького медійника Ерве Гурделя. Відео вбивства відправили електронною поштою газеті «Фігаро» («Le Figaro»). Напередодні нового року, 31 січня 2014 р., сталося чергове вбивство, жертва – японець Кендзі Гото Дзего – очільник компанії «Independent Press», що спеціалізується на створенні документальних фільмів у гарячих точках планети. «Ісламська держава...» розпочала неоголошену війну з журналістами...

За офіційним повідомленням «Репортерів без кордонів», у 2015 році загинуло 110 працівників ЗМІ. 67 – виконуючи професійні обов'язки, причини смерті решти й донині не встановлені. Найнебезпечнішими для медійників виявилися Ірак, Сирія та Франція (через напад на «Шарлі...»). Далі (у порядку спадання): Йемен, Південний Судан, Індія, Мексика, Філіппіни, Гондурас. У «топ-10» потрапила й Україна – четверо загиблих. Справжнім пеклом для журналістів став український 2014 – рік майданних дійств, анексії Криму, початку революції та війни (усього за місяць на київському Майдані, у зоні АТО й Криму зникли 33 особи [9]. Зважаючи на той факт, що за десятиліття (до 2015 р.)

у світі загинуло понад вісімсот працівників масмедіа, генеральний секретар «Репортерів без кордонів» Кристоф Делуар заявив про необхідність призначення спеціального представника генсека ООН із захисту журналістів.

Але повернемося до нападу на «Шарлі Ебдо». Німецька газета «Південно-західна преса» («Sudwest presse») провела тоді незалежне соціологічне дослідження із визначення явищ міжнародного життя, які викликають у населення найбільший жах. До переліку увійшли тероризм, війна в Україні, епідемія лихоманки Ебола, ізраїльсько-палестинський конфлікт. Найбільшу кількість балів (60 %) набрав саме перший фактор [2].

Французька «Ліберасьйон» («Libération») (у редакції якої після погрому на запрошення колег працювали журналісти «Ебдо») пропонувала цікаві матеріали. Але не з місця теракту, а з територій дислокації мусульманських спільнот – культових споруд. У «Репортажі біля найбільшої мечеті» йдеться про те, що біля тулузької святині в п'ятницю (день найбільшої традиційної молитви мусульман) чатує шістнадцять одягнених у броньований одяг представників жандармерії. У мечеті зібралися віряни різного віку й рас, щоб послухати проповідь імама арабською мовою. Усі знають: у проповіді йтиметься саме про напад на сатиричний журнал, тому присутні помітно нервують і косо позирають на представників силових структур. Найсміливіші – публічно обурюються. Проповідь ведеться тихо. Хто стоїть навколішки далі – нічого не чує... Після належних ритуальних дійств, коли віряни починають розходитись, репортери шукають співрозмовників й просять повідомити, що вони думають та відчують. Один з інтерв'юйованих (науковець, 21 рік) каже: «Ті, хто здійснив теракти, – хлопці з глухих провінційних міст, яким нав'язано думку, що, ставши джихадистами,

вони звільняються від усіх гріхів. Я неодноразово розмовляв з одним із них. Він нічого не тямить у релігії. Днями я бачив його на відео серед тих, кого звинувачують у нападі у Франції», – зазначає опитуваний. І додає: «Карикатури ображають нас. Але це не виправдовує того, що сталося. Ми повинні порозумітися і не йти на такі необдумані вчинки. Однак, – зауважує він, – ми, однозначно, не з тими, хто дозволяє собі карикатури на Пророка, виправдовуючи їх правом на свободу слова» [5].

Тридцятилітній водій зазначає, що він наляканий подіями й боїться вийти на вулицю (вочевидь через свою зовнішність). Однак сподівається, що засоби масової комунікації посприяють констатації величезної прірви між мирними мусульманами й терористами.

Чоловік старшого віку зізнається, що радий присутності охоронців порядку біля мечеті, бо дуже боїться нападу на цей храм, адже на інші вже посягали, й неодноразово. Однак оприлюднювати свої погляди й ставлення відмовляється. Каже: строго заборонив це робити і своїм дітям [5].

Французька «Монд» («Le Monde») теж спершу дає короткі констатаційні повідомлення та коригує інформацію про кількість загиблих. Згодом з'являється оригінальна аналітика. Найрепрезентативніша, на наш погляд, стаття називається «L'attentat le plus meurtrier depuis 1961» («50 років атак ЗМІ у Франції»). Цікава вона передусім тому, що створена ще в листопаді 2013 року й дописується після кожної нової трагедії. Хронологія терактів на сьогодні є ось такою: «l'OAS» (1961, 1962), «Le quotidien de Paris» (1979), «Antenne 2» (1985), «Radio France» (1985), «Libération» (1991, 2013), «Le Monde» (1979, 2004), «BFM-TV» (2013), «Charlie Hebdo» (2011, 2015)... Серед причин терору – постколоніальні проблеми Алжиру, Лівії, Сирії, Тунісу, звинувачу-

чення конкретних осіб, зокрема французького праворадикального політика Жан-Марі Ле Пен, у знуцанні над повстанцями, війні в Перській затоці, святотатстві тощо (претензії до цієї політикині, яка перманентно приходить до влади, присутні й у контексті війни в Україні 2022–2024 рр.).

Бачимо також, що «Шарлі Ебдо» вже не вперше стає жертвою кривавого терору. Як зазначено в «Монд», «уночі 2 листопада 2011 року приміщення газети були частково знищені пожежею, причина якої – пляшки із запальною сумішшю. Тоді видання також звинуватили у святотатстві – публікації карикатур під назвою «Шаріат Ебдо». Ці публікації були начебто протестом супроти збільшення кількості ісламістів у Лівії й Тунісі» [1]. Коли щось повторюється, воно вже не виглядає ні як випадковість, ні як однозначний негатив.

Журналісти найбільшої американської газети «Нью-Йорк таймс» (The New York Times) особливу увагу звертають на мультикультурність країни, у якій стався теракт. У статті «Революційні ідеали Франції стикаються із сучасністю» вони, як і колеги з «Ліберасйон», збирають факти за допомогою інтерв'ю. Їхніми співрозмовниками стають люди різних рас та віросповідань. Як вислід, постає не дуже приваблива реальність. Але «Нью-Йорк таймс» її ніяк не коментує, залишаючи це право читачам [6].

Найбільша британська газета «Таймс» («The Times») спочатку ретельно описує, що відбувалося в приміщеннях та у дворі редакції перед нападом, згодом з'ясовує, хто був ініціатором публікації опальних карикатур. За межі окресленого дискурсу видання не виходить.

Японська щоденна газета «Майнити симбун» («毎日新聞») звинувачує Францію в легалізації подвійних стандартів. На

думку авторитетного видання, свобода слова – це право вільно виражати свої думки, що стосується не лише журналістів, а й прихильників ісламу, котрі свого часу вже подавали позови до суду з приводу образи своєї віри. Але суд постійно виправдовував журналістів. Отже, виходить, що тероризм у Франції – злочин, а богохульство – ні. Це, на думку редакції «每日新聞», несправедливо [7].

Для отримання додаткової інформації варто звернутися до іманентно опозиційних джерел. Шукаємо щось більш-менш нейтральне, бажано арабське. Очевидно, вартісною в цьому плані є арабська й – додатково – англійська супутникова, кабельна та інтернет-мережа «Аль-Джазіра» (العربية الجزيرة) (це вона свого часу транслювала виступи Осамі бен Ладена, а також запам'яталася критичними репортажами з Іраку). Після теракту в «Шарлі Ебдо» матеріали на сайті також виявилися доволі цікавими: експертизу події здійснювали не штатні журналісти, а фахівці з історії європейських та арабських держав та міжнародної дипломатії.

Марк Левін, професор історії Близького Сходу Каліфорнійського та Лундського університетів зазначає, що в терактах винна не релігія. І свобода слова тут теж фактор опосередкований. Справжній чинник протесту – колоніалізм, від якого лишилося тавро «геноциду ідентичності, історії, мови, традицій мусульман» [8]. У 1830 році після вторгнення в Алжир саме Франція розпочала 130-літню одіссею експлуатації, експропріації, роботи, торгівлі, зтяжної громадянської війни, расизму, вислід якої – понад мільйон алжирських життів. Ця одіссея, на думку вченого, продовжується й в епоху незалежності, оскільки до влади в колишніх колоніях Франції прийшли ставленики тієї самої авторитарної й корумпованої системи. Позаяк у контексті фран-

цюзького теракту із 6 500 000 мусульман 5 000 000 – алжирці, не дивно, що двоє з них виявилися терористами. Однак досвід Алжиру зовсім не унікальний. Це трагічна історія всіх мусульманських країн від Марокко – до Індонезії, за винятком Туреччини й частини Аравійського півострова. Колоніалізм і постколоніальна диктатура – глибокі рани, вилікувати які відомими методами неможливо. А сучасна неоліберальна система – це, на думку Марка Левіна, новий переодягнений колоніалізм: політика МВФ і Всесвітнього банку дуже нагадує тактику тих фінансових структур, які вже довели до банкрутства Єгипет та Туніс. Отже, «радикальний іслам – то дзеркальне відображення такого ж рішучого капіталізму» [8]. Неолібералізм і джихадизм – єдине ціле. До всього треба додати ще й тотальний расизм, який зараз панує стосовно арабських (мусульманських) та африканських спільнот (котрі, до речі, кількісно давно переросли місцеве населення Франції). Дивно, що «провідні світові газети і європейські лідери шоковані» тим, що сталось. Кому-кому, а їм важко вибачити таку наївність. «Це ж шокує не більше, – пише Левін, – аніж психоз у вигляді вбивств, зґвалтувань та пограбувань на сході Нігерії; ніж те, що Франція – утілення свободи, рівності й братерства – продає за мільярди доларів зброю; що США з безпілотних літальних апаратів убиває тисячі мирних жителів (і десятки тисяч – із використанням звичайної зброї); що Ізраїль, з негласної згоди США та Європи, знищує 1500 палестинців; або що майже кожен мусульманський уряд осуджує напад на «Шарлі Ебдо» [8].

Палестинський журналіст-оглядач, професор журналістики Принстонського університету Дауд Куттаб, у статті «Повернення Шарлі Ебдо», теж підходить до проблеми нетривіально. Він зазначає, що слово «джахид»/боротьба (у прямому й переносному

значеннях) – не монополія ісламістів, воно трапляється не тільки в Корані, а й у Біблії, зокрема в посланні до Тимофія: «Я змагався добрим змагом, свій біг закінчив, віру зберіг» [2 Тим. 4:7]. Тому, на думку Куттаба, світові лідери обрали дуже доречну тактику, коли заявили, що з тероризмом треба боротися як на міліарному, так і на ідеологічному рівнях, і в жодному разі не об'єднувати іслам з радикалізмом. Передусім треба провести політичні, освітні та культурні реформи в нестабільних арабських країнах і державах, густозаселених мусульманами. Реформуванням, на думку вченого, мають займатися високоосвічені інтелектуали: учені, філософи, письменники: «Битва буде, вочевидь, довгою і важкою. Але для того, щоб її виграти, всі люди доброї волі повинні працювати разом» [10].

Абдула аль-Аріан, доцент історії Джорджтаунського університету та школи дипломатичної служби в Катарі, у статті «"Шарлі Ебдо" і західний лібералізм» говорить про те, що для розв'язання проблеми тероризму мають бути докорінно переглянуті сучасні західні мусульманокритичні дискурси. Мовляв, європейський лібералізм породив не тільки свободу, демократію й верховенство закону, а й рабство і колоніалізм. Ця двоякість, започаткована ще Вольтером (котрий називав пророка Мухамеда очільником варварської секти), глибоко вмонтувалася у свідомість європейців. На думку Абдули аль-Аріана, поряд із нападом на «Ебдо» варто також поставити масові вбивства Андреса Брейвіка, знущання над мусульманськими ув'язненими в США та багато всього іншого, оскільки всі ці явища, безумовно, – реалії одного порядку [3].

Однак апогеєм обговорення тероризму на сторінках сайту «Аль-Джазіра» слід вважати публікацію під назвою «Реакція карикатуристів на атаку "Шарлі Ебдо"» (Cartoonists react to

Charlie Hebdo attack), у якій арабські майстри карикатури представили свої роботи на тему нападу [4]. Це, що називається, старозаповітна помста за принципом Таліона (око за око, зуб за зуб, кров за кров): на карикатурах у найпотворніших скабрезних позах зображені загиблі журналісти «Ебдо» та представники каральних органів...

Таліон як у воду дивився: схоже, що з початку третього тисячоліття принцип *lex talionis*, *Jus talionis* (рівнозначної відплати), що сягає часів Авраама, став основним не тільки для його фундаторів – євреїв, а й для всіх народів світу (судячи з війни в Україні 2022–2024 рр. – навіть для «відкуплених» своїм Месією християн). А мусульмани взагалі «сповідують» його без змін та поправок. Як і всі пізніші святині, Коран із часом став книгою загадок та підтекстів (хоч прийнято вважати, що він набагато прозоріший, ніж Новий заповіт), проте всі зіткнення мусульман з іновірцями пов'язані саме з «неадекватним» прочитанням універсальних фраз цих «письмен Бога». Пальма першості такого прочитання та розуміння належить ключовій фразі ісламу «كأرب الله» (Аллаху Акбар). Лояльні до магометанства інтерпретатори перекладають її як Аллах Великий, опозиційні – Аллах Найбільший. Залежно від перекладу, констатується й ключові істини.

Серед релігій Писання іслам – наймолодше віросповідання. Його поява та розквіт пов'язані начебто з неспроможністю іудаїзму й християнства всеохопно забезпечити потреби арабів (переважно язичників) південно-західних азіатських пустель. Учені вважають, що для розвою нової релігії потрібен був дуже специфічний деміург. Ним став майбутній пророк Магомет (Мухаммед, Мухаммад) – геніальний політик, містик і мислитель. На відміну від християнського пророка (який фігурує й у

мусульманських священних книгах), Магомет захищав кожную релігійну істину не притчево, а, в буквальному розумінні слова, – вогнем і мечем. Дуже темпераментним: імпульсивним, інстинктивним, войовничим, хижим, диким, вільним, наче птахи, бедуїнам це вельми імпонувало, тому слава Пророка й основи нової віри, починаючи із VII століття, поширювалися надзвичайно швидко й успішно. Їх утіленням і став «Коран» (священне писання Аллаха (Аллага) – магометанського Бога).

Однак мусульмани не в усіх випадках схильні вважати Аллаха синонімом усезагального божества. Логіка «інтерпретаторів» така: якщо Аллах – то і є по-іншому названий «спільний» Бог – усе добре; якщо ж це найбільший з усіх богів (уключно з Богом Авраама) – «язичників» слід провчити, бо вони й далі поклоняються доісторичному Каабі. Кінця-краю цієї дискусії не видно... Вочевидь, його й не може бути, бо до цього додається полеміка з приводу кривної (шиїти) чи символічної (суніти) спорідненості вірян із Великим Пророком («доливають масла у вогонь» ала(е)віти, друзи, езиди, мароніти та ін.). Користуючись ситуацією хаосу, фразу «Аллаху Акбар» «мусульманські» терористи зробили своїми гаслом, слоганом і девізом (саме з неї розпочинаються всі акти помсти, на кшталт розстрілу редакції «Шарлі Ебдо»).

Правду кажучи, істини Корану, як, до речі, й інших священних книг, надзвичайно суперечливі. Наприклад, у сурі 47 «Мухаммад» записано: «4. Тож коли ви зустрічаєте тих, які не увірували, рубайте їхні шиї. А коли ви здолаєте їх, то міцно накладайте пута! Далі або милуйте їх, або беріть викуп – доти, доки війна не скине свій тягар. Так! Якби Аллаг побажав, то помстився б їм Сам, але Він прагне випробувати одних із вас іншими. Вчинки тих, які ведуть боротьбу на шляху Аллага, Він

ніколи не зробить марними, 8. Нехай згинуть ті, які не вірують! Він зробить марними вчинки їхні».

Прочитавши цей розділ, можемо дуже багато собі дозволити. Але у Священній Книзі присутні й цілком протилежні констатації, зокрема в сурі 68 «Тростина для письма» стверджується: «8. Не корися тим, хто звинувачує тебе в брехні! 9. Вони бажають, щоб ти йшов на поступки, тоді пішли б на поступки й вони! [Як свідчать тлумачі (ат-Табарі, аль-Багаві), багатобожники закликали Пророка – мир йому і благословення Аллага – поклонитись їхнім божествам, а вони, зі свого боку, давали обіцянку поклонитись Аллагу.] 10. Не корися жодному мерзотнику, який дає багато клятв; 11. хулителю, який поширює плітки; 12. жадібному до благ, порушнику, грішнику, 13. жорстокому, який ще й вихваляє себе, 4. навіть якщо в нього буде багатство й сини! 15. Коли йому читають Наші знамення, він говорить: “Казки давніх народів”!»

Є в сучасній історії приклади доволі вільного й підступного поводження з Кораном, які вартують «зловмисникам» життя. Так, 1988 р. вийшов роман-протест Салмана Рушді («Сатанинські вірші»). Книга, названа як частина Корану від Ібн Ісхака (першого біографа Пророка), накликала на себе неймовірну кількість бід: від фетви аятоли Хомейні про винагороду за вбивство Рушді (напад 12 серпня 2022 р.) – до знищення багатьох перекладачів та видавництв міжнародного рівня, мимоволі причетних до поширення опальної книги.

Реципієнт, вочевидь, – істота амбівалентна й грішна. Але чомусь (за текстами священних книг усіх релігій) вибір саме за ним. У результаті – позицією одних стає пацифізм, вибором інших – терор чи пересміювання (як у ситуації із С. Рушді та редакцією «Шарлі Ебдо»).

Старий Заповіт (Тора, Таура), як ми вже зазначили, – фундаментальна орієнтальна книга (спільна для іудеїв, християн та мусульман). Майже всі базові наукові теорії теж прийшли до західного світу через Схід, оскільки у ворожому до Античності Середньовіччі нічого від попередників не лишилося. На думку Гюстава Лебона, повернення Галена, Гіппократа, Платона, Арістотеля, Евкліда, Архімеда, Птолемея відбувалося через Разеса, Альбукасиса, Авіценну, Авероеса та інших східних мислителів. «Середньовіччя довідалося про грецьку Античність лише після того, як книга про неї була перекладена на мову послідовників Мухаммада» [11]. Позаяк в усіх наукових та філософських доктринах, які араби проповідували впродовж п'яти століть, вплив Корану був ще більшим, аніж вплив Біблії у європейській культурі, не виключено, що, перекладаючи стародавніх греків, араби внесли у їх праці «маленькі» корективи. І підспудно («під соусом» шийтського священного обману) вносять їх і в модерний інформаційний простір.

1. 50 ans d'attaques contre les médias en France En savoir plus sur. *Le monde*. 2015. URL: http://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2015/01/07/cinquante-ans-d-attaques-contre-les-medias_455-0688_4355770.html#Xztr6g6Hv5YSfpLP.99
2. 60 Prozent befürchten baldigen Terroranschlag. *Mainichi*. 2015. URL: <http://mainichi.jp/search/index.html?q=Charlie%20Hebdo-&sort=desc &ch=&path=http%3A%2F%2Fmainichi.jp%2F>
3. Abdullah Al-Arian Charlie Hebdo and western liberalism. *Al Jazeera*. 2015. URL: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/01/charlie-hebdo-wilight-western-201511063740106115.html>
4. Cartoonists react to Charlie Hebdo attack. *Al Jazeera*. 2015. URL: <http://www.aljazeera.com/news/europe/2015/01/cartoonists-react-charlie-hebdo-attack-201517171624156381.html>

5. Dans une mosquée de Toulouse: «On ne peut pas se mélanger avec ceux qui justifient les caricatures du prophète». *Liberation*. 2015. URL: http://www.liberation.fr/societe/2015/01/09/dans-une-mosquee-de-toulouse-on-ne-peut-pas-se-melanger-avec-ceux-qui-justifient-les-caricatures-du-_1177254
6. France's Ideals, Forged in Revolution, Face a Modern Test. *The New York Times*. 2015. URL: <https://www.nytimes.com/2015/02/03/world/frances-ideals-forged-in-revolution-face-a-modern-test.html>
7. French arrests raise question: Is free speech for all? *Mainichi*. 2015. URL: <http://mainichi.jp/search/index.html?q=Charlie%20-Hebdo&sort=desc &ch=&path=http%3A%2F%2Fmainichi.jp%2F>
8. Levine Mark. Why Charlie Hebdo attack is not about Islam. *Al Jazeera*. 2015. URL: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/01/charlie-hebdoislam-cartoon-terr-20151106726681265.html>
9. Rsf annual round-up: 110 journalists killed in 2015. *Reporters without borders*. 2015. URL: <https://rsf.org/en/rsf-annual-round-110-journalists-killed-2015>
10. The return of Charlie Hebdo. *Al Jazeera*. 2015. URL: <http://www.aljazeera.com/programmes/listeningpost/2015/01/returncharlie-hebdo-2015117104730260562.html>
11. Ле Бон Густав. Психологія мас. Електронна книга. 2021. URL: <https://knigogo.top/chitati-online/psychologiya-mas/>

Храмова гора (одне з найсвятіших місць для іудеїв, мусульман та християн). Фотографія із сайту паломницького центру «Святий Афон»

РОЗДІЛ 2. ІЗРАЇЛЬ. ПАЛЕСТИНА

2.1. Сакральні цінності як комунікація в контексті палестино-ізраїльського конфлікту

7 жовтня 2023 р. на Ізраїль із сектору Газа вкотре полетіли ракети й відео зі звірствами ХАМАС, моментально перекривши війну в Україні, облетіли весь світ, що, на превеликий подив, виявився біполярно розділеним. Титульні сторінки засобів масової комунікації зарясніли повідомленнями про заяви відомих людей, акції протестів, звільнення з політичних та адміністративних посад тощо. Отже, видимість незаперечної агресії виявилась амбівалентною. Аби з'ясувати, чому саме так, ми вирішили погортати сторінки історії й окреслити комунікацію народів Ізраїлю й Палестини в глобальній семіосфері культури, котра і є, на наше глибоке переконання, найточнішим передавачем інформації й ставлення до минулого та сучасності.

Теоретичну базу найбільш ретроспективної частини розвідки становить фундаментальна праця юдейського історика й безпосереднього свідка окремих подій Йозефа Флавія «Єврейські старожитності» та «Єврейські війни або Зруйнування Єрусалима», що містять дискусії з Торою (Старим Заповітом), відомими працями Страбона, Полібія, Тіта Лівія, Тацита, Гесіода й інших дослідників, тексти яких до нас не дійшли. Важливими стали також першоджерела теорії сіонізму як становлення державності в інтерпретаціях Теодора Герцля та Ахад-ха-Ама, із якими, своєю

чергою, полемізують не лише речники шаріату й канонів християнства, але і Ян. Дж. Бікертон, Д. Гордіс, А. Кримський та ін.

Питання історичного права на Палестину – наріжний камінь нескінченних суперечок і причина численних кровопролитних воєн. Палестиною, або Філістією чи землею філістимлян (на грецькій та івриті – загарбників) вважається територія, яка охоплює не тільки Ізраїль, уключаючи сектор Газа та західний берег ріки Йордан, а й однойменну річці країну, Синайський півострів, частини Сирії та Лівану. Євреї й християни цю землю називають Ерець-Ізраєлем, Ханааном (обітованою або Святою землею), яку Всевишній, начебто обіцяв дванадцяти колінам Якова/Ізраїля – патріарха, який не побоявся протистояти Всемогутньому Богові. Праєврейські племена, коріння яких губиться в міфічних текстах, відвоювали Ерець-Ізраєль у II тис. до н. е. (укупі з територіями «родючого півмісяця», які, окрім вищеназваних топосів, уключали сучасні Ірак, Кіпр левові частки Ірану й Туреччини [13, с. 6] (тобто шумерську, єгипетську та індську цивілізації)). Очевидно, тоді вони теж постали як палестинці/завойовники. Власне філістимляни (репрезентанти «народів моря», васали єгипетських фараонів) проникають на узбережжя Ханаану десь у 1200 до н. е.). Релігійні джерела (приміром Старий Заповіт, Книга пророка Єремії (47:4)) називають цих людей жителями острова Кафтору (Криту).

За сакральними й історичними (хоча й доволі дискусійними) даними, назва Святої Землі з'явилася в період завершення епохи суддів (бл. 1150 р. до н.) й фігурувала під час правління трьох царів: Сеула, Давида та Соломона (приблизно до 930 р. до н. е.). Величезну роль у становленні Ізраїлю відіграв Давид, що, згідно з канонічними пам'ятками, був управним полководцем. Саме він завоював євусеїв (разом із євєями, аморреями, герге-

сеями та хеттеями), перейменував їхнє місто Салім/Євус на Єрусалим, переніс у новостворену скинію Ковчег Заповіту й звелів синові Соломону збудувати там головну святиню. На поклоніння до Першого храму сходилася паства з усіх куточків соборного єврейського світу, а в лексиконі з'явилася ще одна назва країни – Сіон (вершина Храмової гори).

Перші царі належали до різних колін, тому 930 р. до н. е., після смерті Соломона, держава розпалася на два царства: північне Ізраїль (що об'єднало десять колін за лінією Саула) та південне – Іудея (землі Юди та його прихильників). Єрусалим став столицею Південного царства Соломонового сина Ровоама. Розпад могутньої держави нікому не пішов на користь: новостворені території постійно ворогували, активно задіюючи ресурси сусідніх держав. Як вислід – Північне царство у 721 р. до н. е. завоювала Асирія, Південне ще через століття – Вавилон (і тамтешній цар Навуходоносер повністю зруйнував святині Єрусалиму). Але, оскільки держава юдиного коліна протрималася довше й, потрапивши у вавилонський полон, розсіялася світом і стала активно поширювати монотеїзм серед язичників, євреїв нарекли іудеями, їхню релігію – юдаїзмом [13, с. 9].

Через сімдесят років (коли перський цар Кір II відвоював Вавилон) юдеї змогли повернутися в Землю Обітовану й на місці зруйнованого звести Другий храм. Перська імперія, що включала Месопотамію, Малу Азію та Єгипет, не посягала на традиції автентичних народів [12] і дозволяла всім жити за власним правом (євреям – за Торою – у вигляді заповідей та законів, начебто продиктованих Богом пророку Мойсею, що, за легендою, вивів народ із єгипетського полону). Однак до Ерець-Ісраелю вже повернулися не всі – неймовірно розросталася юдейська діаспора, охопивши Північну Африку, Малу Азію,

Сирію, Іран, Кавказ, Крим, Західне Середземномор'я тощо. Загалом, починаючи з XII ст до н. е., Священна Земля послідовно потрапляла під владу Асирії, Вавилону, Персії, Македонії, Єгипту, еллінських держав Птолемеїв і Селевкідів (які, до речі, звільнили її від данини (тобто визнали незалежність) та дозволили правити хтонічній династії Хасмонеїв). Із 63 р. до н. е. Іудея потрапляє під протекторат Риму, перетворившись на однойменну провінцію. Євреїв це ображало, як вислід – у 132–136 рр. (уже нашої ери) спалахнули повстання за відновлення державності – і були жорстоко придушені [2]. Римляни зруйнували Храм, улаштували голокост, заборонили юдеям селитися в Єрусалимі (на тоді вже Елії Капітоліні) й перейменували неспокійну провінцію в Сирію Палестинську. Однак у 395 р. стався розпад самої Римської імперії на Західну та Східну (Візантію – нову протекторку «Палестини»). А з 614 р. на 15 літ Свята Земля була навіть частиною доволі поміркованої перської імперії Сасанидів [7], у складі якої тиск на євреїв усе одно посилювався – уже через конкурентну присутність християн, віра яких стрімко розвивалася, відштовхнувшись від постулатів Тори (акронім – Танах: закон, учення). До початку Середньовіччя через вигнання й еміграції присутність євреїв на території Сирії Палестинської скоротилася до найнижчої за три тисячоліття межі.

У 636–640 рр. провінцію завоювали араби (важливо зауважити, що до цих пір адаптаторів учень пророка Мухаммада в Ізраїлі не було). Відтоді в чотири етапи (за династіями Омейядів, Аббасидів, Фетімідів) розпочалися нові протистояння, тепер уже на перетині трьох «релігій Авраама» (іудаїзму, християнства та ісламу), котрі самі по собі мали доволі широкі розгалуження: в іудаїзмі присутні течії традиційні, більшість їх (ортодокси, хасиди, литваки, релігійні сіоністи тощо) реформістські та консерватив-

ні. Християни ще в найдавніші часи розкололися на західних (католиків) та східних (православних), однак там формувалися й ширші кола – протестанти: свідки Ієгови, п'ятдесятники, харизмати та ін. Найбільш масивні гілки ісламу – суніти (90 відсотків) і шиїти (10 відсотків). Авраамічні релігії мають спільний хронологічний спадок та ідентичну картину світу. Їх особливості пов'язані переважно з вибором між буквальним наслідуванням чи алегоричними сприйманнями сакральних джерел, кривими або політичними зв'язками з намісниками Бога на землі, схваленням чи заборонаю іконографії, убранством храмів тощо.

Найдавніша релігія – іудаїзм – проповідує віру в єдиного Бога/Яхве й передбачає геуллу – позбавлення від гніту й духовне спасіння відданого народу та кожної віруючої людини. Перші християни Святої Землі (репрезентанти хронологічно наступної релігії) до легендарного пришествя Ісуса Христа (Божого Сина й Спасителя людства від гріхів через спокуту) були євреями та поклонялися Яхве. Після того, як іудеї не визнали «псевдопомазаника з Назарету» й віддали римлянам на розп'яття, християни стали до них в опозицію, хоча Тора/Танах все одно лишилася їх витоковим сакральним джерелом (Старим Заповітом, «поверх» якого творився Новий, утворюючи Книгу Книг – Біблію). Іслам/мусульманство/магометанство – наймолодша релігія – теж ґрунтується на Торі (арабською – Таурі), але в силу того, що посланник Мохаммад – останній пророк, який узрів Яхве/Бога/Аллаха, мусульманські вчення проповідують очищення істини єдинобожжя від спотворень, унесених іудеями, християнами та політеїстами. Священна книга мусульман – Коран – більшу увагу звертає на політико-правові, аніж богословські аспекти. Якоюсь мірою, вона найбільш світська.

Даних про Ізраїль періоду халіфату обмаль, бо тоді переважала традиція усного транспортування інформації. Однак відомо, що араби називали територію Сирії, Палестини, Ізраїлю та Лівану Левантом й столицю зі знакового для тубільців Єрусалиму перенесли в Рамлу. Хоча полярні враження від провінції Арабського халіфату можна відтворити, приміром, із «Книги подорожей» мандрівного поета Насира Хосрова [9] чи спогадів численних християнських паломників. Однак на фактичність ця інформація явно не претендує.

Спорадично (1095–1291 рр.) з благословення римо-католицької церкви, Святу Землю в мусульман відвойовували християни, точніше – хрестоносці (лицарі, клірики та пересічні люди – учасники хрестових походів). Аби об'єднати в Леванті нових правителів й автентичні народи під егідою Святого престолу, 1099 р. створено Латинське королівство Єрусалиму (Єрусалимське королівство). Столицю з Рамли перенесли до Акри (хоч найбільш священним і знаковим місцем традиційно лишився Єрусалим, для всеохопного адміністрування він не підходив через скупчення паломників та вічні релігійні сутички). Упродовж двох хрестових походів державу йменували Першим єрусалимським королівством, потім, після зруйнування й відбудови, – другим (або Королівством Акра). Більшість хрестоносців (у витоковому значенні – палестинців), котрі ставали новими володарями та васалами завойованих територій, становили французи й італійці (сукупно франки) – чверть населення Святої Землі. І хоч окремі науковці (Р. Груссе, Е.-Г. Рей, Г. Доду [10]) вважають, що в Єрусалимському королівстві все було належно інтегровано та асимільовано, швидше за все ці французькі вчені – ідеологи колоніалізму, принаймні в їхніх напрацюваннях ідеться про нібито мирне співіснування винятково мусульман і християн, а

як велося іудеям (навіть якщо їх можна було перелічити на пальцях однієї руки) – не відомо. Натомість К. Каен, Р. Елленблум [10] стверджують, що хрестоносці жили відособлено й із місцевими не контактували. Настороженими були стосунки також із корінними грецькими та сиро-яковитськими християнами: широка сіть віровчень аж ніяк не сприяла об'єднанню навіть християн римського й грецького обрядів, не кажучи про шиїтів, сунітів, друзів, іудеїв тощо. Представникам релігій Мохаммада не дозволялося жити в Єрусалимі (там дислокувалися більш-менш лояльні до влади містяни). Хоча, зважаючи на засилля работоргівлі, окремі тубільці переходили в католицизм: тоді вони не платили податків і звільнялися від численних повинностей. Окрім володінь короля та його васалів, на Святій землі з'явилися (і зростали в геометричній прогресії) «папські» наділи різноманітних рицарських братств воїнів Христових: військово-релігійних орденів тамплієрів, госпітальєрів тощо. Принагідно відбулися позитивні зміни у сферах науки, культури, звичаїв (зокрема європейці перебудували адміністративні будівлі та храми в готичному стилі й запозичили місцеву банну культуру). Діти від змішаних шлюбів грецького й турецького походжень, які здебільшого сповідували християнство (хоча були й мусульмани), отримали вільне право на вступ до регулярних військ хрестоносців. Кримінальні та адміністративні справи знаті розглядала Вища рада. Часткову юридичну владу на місцевому рівні здійснювали ісламські суди. Про відокремлену правову систему іудеїв інформація відсутня.

1187 р. знищено останню фортецю хрестоносців Акру й після двох сотень літ протекторату Єрусалимське царство капітулювало «під мечем» засновника династії Айюбідів, мусульманського полководця курдського походження Саладіна (Салах ад-Діна),

володаря Єгипту, Ємену, Сирії, Іраку та Хіджазу (частини Саудівської Аравії) [11]. Так закінчилася «християнська ера» Святої Землі й, вочевидь, розпочався Золотий Вік мусульманської «Палестини». Ще через триста років (1517) територію завоювали турки (суніти). І залишилися тут на чотири століття, аж до завершення Першої світової війни та падіння Османської імперії (це більше семи сотень літ магометанського панування – «відстань» від Середньовіччя до Постмодерну). Щоправда, ця епоха була для євреїв не найгіршою. Блискуча Порта охопила Малу Азію, Близький Схід, Північну Африку, частину Південно-Східної Європи. Ерець-Ізраель опинився в центрі імперії, це, щонайменше, рятувало його від посягань донедавна войовничих сусідів. Іслам став провідною (і доволі перспективною в плані можливостей реалізації), але не єдиною релігією – діяли інститути світської влади: євреї та християни отримували статус зимі – немагометанського населення, що підкорялося законам шаріату (морально-етичного кодексу мусульман) і зобов'язувалось утримуватися від кровозмішування, користування зброєю та військовим реманентом, обіймання державних посад, надання судових свідчень, володіння землею поза межами дозволених територій/гето [8, с. 163–179] (саме це «несуттєве» обмеження згодом запускатиме «маховики» більшості конфліктів).

У підневільному стані євреїв густонаселених міст Єрусалима, Цфата, Хеврона, Тиверії, Яффи, Хайфи рятувала халука – допомога численної, переважно європейської, діаспори, котра вважала священним обов'язком підтримувати вартових святинь Землі Обітованої. Саме в діаспорі започаткувався сіонізм – рух за об'єднання євреїв на їхній історичній батьківщині. Політичними ідеологами спільнот (котрих була чимала й доволі різношерста кількість) стали громадяни Російської (сучасної

України) та Австрійської (теперішньої Угорщини) імперій Ушер Ісаєвич Гірш/Гинцберг (Ахад-ха-Ам) і Теодор Беньямін Зеев/Герцль. Ахад-ха-Ам сформулював філософську концепцію спадкоємності, в основі якої – уявлення про те, що народ – живий організм, поєднаний органічним «духом» та наступністю поколінь. Національні цінності проявляються в мові, культурі й традиціях. «Національний дух» формується умовами життя й стає визначальним чинником історії. Гинцберг вважав, що палестинофільство (акцент на території) євреїв не врятує. І проповідував еміграцію (головно до Америки) [3].

Теорія Герцля прописана в книзі 1986 р. «Єврейська держава. Досвід сучасного вирішення єврейського питання» [4, с. 3–7], де він, навпаки, наголошує, що єврейські проблеми слід розв'язувати не за рахунок еміграцій чи асиміляцій, а шляхом створення єврейської держави (із відома й дозволу Європи та Америки). На думку Т. Герцля, це мало бути демократичне соціалістичне новоутворення, що гарантувало політичну, трудову, майнову, релігійну й інші рівності. Планувалося, що початковий капітал можуть надавати власники престижних банків єврейського походження. Спершу теж ішлося навіть не про територію Палестини, а про будь-яке малозаселене місце на землі. Урегулювання інтересів та позитивне вирішення питання покладалося на Світовий сіоністський конгрес, який, починаючи з 1897, раз на кілька років збирав уповноважених євреїв світу для обговорення насущних проблем. А приводів було чимало: фінансові афери, несправедливі судові рішення, переслідування тощо. Особливо частими стали погроми [6, с. 20] – масові акти насилля у вигляді вбивств, нищень приватних будинків, підприємств і святинь євреїв у європейських містах, у близькосхідному регіоні та Російській імперії (переважно на території сучасної України –

легалізованого царизмом гето: у Миколаєві, Києві, Одесі, Житомирі, Луцьку й інших містах). «Вінцем» антисемітизму (ворожого ставлення до євреїв) став Голокост [6, с. 191–208] епохи нацистської расової політики, коли від рук фашистів, за офіційним вироком Нюрнберзького трибуналу, загинуло приблизно 6 млн євреїв – мешканців Європи (припускають, що насправді значно більше – повний поіменний список відсутній). Євреї називають Голокост «дрітер хурбн» – руйнування Третього Храму. Принагідно відповідальність покладено й на антигітлерівську коаліцію, оскільки напередодні Другої світової війни, через шалену алію/репатріацію (із кінця ХІХ ст. до по початку фашистського вторгнення до Європи відбулося п'ять масивних алій), вона видала так звану білу книгу статистичних обмежень, закрила кордони й заборонила виїзд євреїв у Палестину (що після розпаду Османської імперії 1922 р. перебувала під мандатом Великої Британії). Хоча ще під час Першої світової війни (Синайсько-Палестинської кампанії 1915–1918 рр.) міністр закордонних справ Великобританії видав документ (Декларацію Бальфура), у якому зазначалося, що Британія не проти відновлення єврейської держави в Палестині [1].

Утім, після Другої світової війни євреї становили вже третину населення Ерець-Ізраелю. І коли під тиском світової громадськості Англія відмовилася від мандату, зауваживши, що не здатна мирно врегулювати конфлікт, 29 листопада 1947 року Організація Об'єднаних Націй таки ухвалила план розділу Палестини на єврейську та арабську (із єдиною системою комунікацій, природних ресурсів, валюти тощо). Єрусалим і Віфлеєм отримали статус територій міжнародного контролю. Відверто кажучи, це більшою мірою задовольняло інтереси іудеїв та християн, адже йшлося не про Мекку чи Медину. Однак у старовинній частині

Єрусалиму розміщена третя за значимістю мечеть аль-Акса, наче спеціально збудована на Храмовій горі (на місці двох зруйнованих найважливіших святинь іудаїзму). Аль-Акса й досі «заважає» іудеям та християнам (котрі в період середньовічних релігійних війн публічно «перереформували» її в офіційну резиденцію королів). Періодично мечеть руйнували стихійні лиха – і це сприймалося як знак. Однак мусульмани не реагують на «провокації» природи й культури та оперативно відновлюють і вдосконалюють храм – для них Єрусалим також священний...

Відразу після виведення британських військ арабські мілітарні угруповання стали закуповувати зброю та готуватися до війни. Керівниці політичного відділу Єврейського агентства Голді Меїр теж удалося зібрати для війська дев'яносто мільйонів доларів (за підрахунками експертів – третину вартості війни). Загони Арабської визвольної армії прибували до Палестини із Сирії, Йорданії та Оману. Армія оборони Ізраїлю ще до початку бойових дій увійшла на території Тверії, Хайфи, Яффи, Сафадку, частини Єрусалиму. Згідно з планом ООН про розподіл Палестини Ізраїль мав отримати набережну Хайфи, безплідну землю пустелі Негев і Схід Галілеї (уже відомо, що Єрусалим та Вифлиєм отримали нейтральний статус). Загалом, це п'ятдесят шість відсотків території Палестини (заселених переважно арабами). Однак рішення, покликане знаменувати завершення глобального конфлікту, навпаки – спричинило його безпрецедентне нагнітання. Ліга арабських держав та Вища арабська рада виступили проти «розколу» (це начебто порушувало права демографічної більшості – шістдесяти семи відсотків неєвреїв). Буквально наступного дня Трансйорданія, Сирія, Єгипет, Ліван та Ірак оголосили війну новоствореній державі. Збройне протистояння тривало протягом двох літ і завершилося якщо не

перемогою, то значною перевагою Ізраїлю, який відстояв виділені ООН та відвоював нові території (Західну Галілею, приморську рівнину, що вела до Єрусалима, і частину самого міста). Іншу половину столиці трьох релігій разом із лівовою часткою Іудеї та Самарії анексувала Трансйорданія, сектор Газа окупував Єгипет. Державу Палестина так і не створили. Шість сотень тисяч арабів (котрі й надалі називали себе палестинцями) емігрували до сусідніх мусульманських держав (без прав на громадянство). Після завершення війни їм не дозволили повернутися на конфісковану землю. Наче у відповідь в Іраку, Ємені, Сирії, Лівії, Єгипті розпочалися великі погроми, що спричинили шосту алію: до Ізраїлю повернулося вісімсот тисяч репатріантів. Не припинявся потік уцілілих емігрантів і з Європи. Прихистити й мінімально забезпечити всіх засобами для існування допомогли репараційні виплати ФРН, що очікувано стали підставою для інших протестів, тепер уже ініційованих жертвами Голокосту [6, с. 191–208].

Наступні збройні конфлікти зосередилися довкола контролю над Суецьким каналом. Початковими союзниками Ізраїлю стали Англія та Франція, супротивниками – США й СРСР. Спершу Ізраїль відступав, отримуючи лише юридичні гарантії для виходу в Червоне море. Однак у результаті Шестиденної війни (5–10 червня 1967 р.) із Сирією, Трансйорданією (уже перейменованою в Йорданію), Іраком, Алжиром і Єгиптом відвоював ще частину «Ханаану»: Синайський півострів, сектор Газа, Західний берег ріки Йордан, Голанські висоти, Східний Єрусалим [6, с. 223–243].

6 жовтня 1973 р. (у Судний день, за юдейським календарем) Сирія та Єгипет спробували взяти реванш. Незважаючи на ефект несподіванки, змішання й численні втрати, армії оборони

Ізраїлю (скорочено АОІ або ЦАГАЛЬ) удалося відбити наступ і перенести «театр війни» на бік ворога (це визначально, оскільки територія держави мізерна та для АОІ перший програний бій автоматично стає останнім). За жахливим вислідом ситуації під тиском громадськості прем'єр-міністр Ізраїлю Голда Меїр змушена була піти у відставку [5], а конфлікт перейшов на дипломатичний рівень: 1978 року з офіційним візитом до парламентської республіки прибув президент Єгипту Анвар ас-Садат. Це означало, що Єгипет першим серед мусульманських країн визнав новоутворення Ізраїль і виступив у його вищому державному законодавчому органі (кнесеті) з планом створення самостійної палестинської держави. Незабаром прем'єр Ізраїлю Менахем Бегін здійснив зустрічний візит. І, незважаючи на розрив дипломатичних відносин Єгипту з більшістю арабських держав у вересні 1978 р., в Америці в присутності президента Джима Картера Менахем Бегін та Анвар ас-Садат підписали мирну угоду, за якою Синайський півострів повертався Єгипту. У березні 1979 року Ізраїль вивів звідтіля війська й депортував цивільних єврейського походження. Півострів стали готувати під палестинську автономію, а прем'єр-міністри обох держав отримали Нобелівську премію миру.

Проаналізувавши в об'ємному історичному контексті комунікацію Палестини й Ізраїлю, можемо констатувати, що з найдавніших часів до сучасності її визначальними інформаційними чинниками були медіа (у найширшому розумінні цього слова): спершу – культові та художні, згодом – науково-популярні (ідеологічні) і, зрештою – новітні (про які ще йтиметься). Ідея державності народжувалась у ситуаціях збройних конфліктів, до яких долучалися релігійні протистояння іудеїв, мусульман та християн. Поглиблював трагізм ситуацій акцент на сакральні

цінності й заповіти, саме він свого часу стимулював повстання, війни, хрестові походи тощо, а тепер – інтифади та військові операції. Отже, культура не мовчить... Далі перевіримо, чи змінилося щось станом на «сьогодні» (квітень 2024 р.).

1. Bickerton By Ian J., Klausner Carla L. . A History of the Arab–Israeli Conflict. Taylor & Francis Group. 2022. URL: <https://www.routledge.com/A-History-of-the-Arab-Israeli-Conflict/Bickerton-Klausner/p/book/9781032004853>
2. Flavius Josephus The wars of the jews or history of the destruction of jerusalem. Translated by William Whiston. The Project Gutenberg EBook of 2009. URL: <https://www.gutenberg.org/files/2850/2850-h/2850-h.htm>
3. Ахад-ха-Ам. Держава євреїв і «потреби євреїв». Походження сіонізму. Основні напрямки в єврейській політичній думки. Мости культури. 2004. URL: <http://rua.pp.ua/ahad-gosudarstvo-evreev-nujda-evreev-36837.html>
4. Герцль Теодор. Єврейська держава / пер. Іван Паславський. Львів: Априорі, 2020. 108 с.
5. Голда. Художній фільм. Uaserial.tv. 2024. <https://uaserial.tv/movie-golda/ab>
6. Гордіс Даніель. Ізраїль. Історія відродження нації / пер. з англ. Микола Климчук. Київ: Наш формат, 2021. 416 с.
7. Держава Сасанідів (Еран-шахр). Інформаційний центр Близький Схід. 2024. URL: <http://middleeast.org.ua/history/middle02.htm>
8. Кримський Агатангел Юхимович. Історія Туреччини: звідки почалася Османська держава, як вона зростала й розвивалася і як досягла апогею своєї слави й могутності / Ін-т сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України. [2-ге вид., випр.]. Київ; Львів: Олір, 1996. 287 с.

9. Насір-і Хусрау. Книга подорожі. Середньовічні історичні джерела Сходу і Заходу. 2004. URL: https://www-vostlit-info.translate.goog/Texts/rus10/Safar_name/frametext1.htm?_x_tr_sl=ru&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc
10. Рішар Жан. Латино-Єрусалимське королівство. Середньовічна Європа. 2024. URL: https://historylib-org.translate.goog/historybooks/ZHan-Rishar_Latino-Ierusalimskoe-korolevstvo/19?_x_tr_sl=ru&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc
11. Салах ад-дін (Саладін), перший султан Єгипту з династії Айюбідів – християнство або іслам. Jak.bono. 2016. URL: https://jak.bono.odessa.ua/articles/salah-ad-din-saladin-pershij-sultan-egiptu-z.php#google_vignette
12. Таємниця Вавилону в книзі Об'явлення. Вавилон та апокаліпсис. *Youtube*. 2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=7kJcFKGssAs>
13. Флавій Йосип. Іудейські давнини. Абетка віри. 2002. URL: https://azbyka-ru.translate.goog/otechnik/Istorija_Tserkvi/iudeiskie_drevnosti/?_x_tr_sl=ru&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc

2.2. Ізраїль та Газа (2023–2024). Віддзеркалення минулого в «п'ятому епізоді» інформаційного протистояння

Арабо-ізраїльські конфлікти, як ми вже з'ясували, не припиняються головно тому, що тісно пов'язані з культурно-цивілізаційними факторами, протистояннями релігійного права й діяльністю безлічі ультраортодоксальних рухів і течій. У площині сіонізму безперервно тривають ідеологічні війни не лише з опозиційними арабськими й палестинськими національними угрупованнями та ісламськими й християнськими фундамента-

лістами, а й із лівими інтернаціоналістами, космополітами та лібералами, правими неонацистами тощо. Більше того, у структурі спільноти європейських євреїв уже два століття успішно функціонує інтегральний релігійний рух «Нетурей карта» («Міська варта») [20], який виступає категорично проти сїонїзму й створення іудейської держави. На думку «вартових», Тора проповідує звільнення Землі Ізраїлю винятково після пришестя справжнього Месїї (а не «самозванців» на кшталт Ісуса чи Мохаммада). А до того не дозволено відвойовувати суверенїтет, який не слїдує законам Вічної Книги, і наближати політичну незалежність, бо це, на їхню думку, повстання супроти Всевишнього (розрив угоди між Богом та народом Ізраїлю). З окресленого погляду, руйнація двох храмів і Голокост – не спричинені кимось трагедїї, а праведне покарання й спокута гріхів. «Нетурей карта» масштабно представлений на Близькому Сході, у Європі та Америці. У разі загострення арабо-їзраїльського конфлікту він, зазвичай, «переходить» на бік палестинців (як і під час війни, що триває зараз).

Незважаючи на те, що шарїат (комплекс приписів та вчень про ісламський спосіб життя) можна вважати тотальніше, ніж сїонїзм, поширеним на всі верстви мусульман, він теж не однорідний, бо ідейні джерела та алегоричні положення інколи потребують переведення в площину цивільної практичної поведінки. Цим займається фікх (узгоджена з Кораном та вченнями Мохаммада юриспруденція). Позаяк шарїат містить як прозорі й зрозумілі, так і перспективні положення, розтлумачуючи вічні істини, численні правові школи (мазхаби) сприймають їх по-своєму та здатні приходити до кардинально різних рішень й формулювати правила поведінки, які не збігаються. Однак, на відміну від іудеїв, мусульмани за будь-яких умов підтримують

одновірців (навіть якщо це інша світська чи релігійна течія) і ніколи не відстоюють юдейських позицій, хоча все частіше воюють між собою – за зони впливу на території потенційної Палестини.

Сучасний стан арабо-ізраїльського конфлікту досліджують В. Гура, В. Горбань, А. Дашкевич, Г. Батенко (в аспекті сіонізму), А. Захарченко активує релігійний фактор, О. Коппель звертає увагу на контекстуальні спалахи тероризму, Бані-насер Фаді розмірковує над миротворчими функціями міжнародних спільнот, зокрема ООН, І. Звягельська розглядає проблематику політичних ідентичностей на Близькому Сході, Р. Арон – повноваження наддержав, Є. Свец – утопічні візії ідеального устрою, М. Хатін – посередництво Єгипту тощо. За медійну площину поки не брався ніхто.

Тож спробуємо зафіксувати культурно-релігійний та ідеологічний підтексти палестино-ізраїльських інтифад і військових операцій (уключаючи й ту, що триває зараз) на сторінках цифрових ЗМІ (переважно в мілітарних локаціях). Назва розвідки перегукується з аудіопроектom «Правда і кривда. (Ні) коли знову? Епізод п'ятий: Ізраїль та Палестина» на Podcasts.apple [16] – проектуємо проблему на світову мілітарну мапу.

Отож паралельно до конфліктів і переговорних процесів на територіях арабських держав формуються палестинські національно-визвольні сили. Одна з них (ОВП – організація визволення Палестини) стала 1982 р. причиною вторгнення Ізраїлю в Ліван, вигнання ОВП до Тунісу та створення буферної зони на південному кордоні Лівану. Однак терористичні акти не вщухали, бо ОВП була вже не єдиною організацією, яка закликала до насильства: її однодумцями й водночас конкурентами стали ще радикальніші військові угруповання ХАМАС та «Палестин-

ський ісламський джихад». Усе частішими ставали зіткнення між цивільним населенням арабів і євреїв, посилювався економічний тиск на громадян «другого сорту» – християн та мусульман (котрі так і не отримали до 80-х років минулого століття ні ізраїльського, ні єгипетського чи йорданського громадянств). Усе це призвело до Першої палестинської інтифади (повстання супроти чинного режиму). За свідченнями палестинців, інтифада була протестом проти репресій: тортур, примусових переселень, убивств без суду й слідства, масових арештів, знищення майна тощо. Протести розпочалися 7 грудня 1987 р. Їх дислокаціями очікувано стали сектор Газа, Західний берег ріки Йордан та «арабські» поселення Єрусалима. І хоч ЦАХАЛу вдалося придушити повстання, увагу світової громадськості (і навіть значної частини євреїв) привернули застосовувані при цьому й оприлюднені в ЗМІ (зокрема й на сайті Historymar) методи [13]. Як вислід, у жовтні 1991 р. за участі США, СРСР та ООН відбулася Мадридська мирна конференція, на якій, як зазначає «Південний архів...» [10] уперше віч-на-віч (хоч і не вельми результативно) зустрілись ізраїльські та палестинські делегації й обговорили формулу «територія в обмін на мир». А 1993 р. прем'єр-міністр Ізраїлю Іцхак Рабин та палестинський лідер Ясір Арафат за результатами голосування кнесету з перевагою в один голос (уже під егідою Норвегії і в контексті негласних переговорів із забороненою терористичною ОВП, яку Ліга арабських держав, незважаючи на статус, визнала єдиним та винятковим репрезентантом палестинців), підписали бінарні Угоди «Осло» (які критикуються вже 30 років, зокрема в матеріалах ВВС [22]). Відтоді ПНА (палестинська національна автономія) отримала можливість здійснювати самоврядування в галузях освіти та культури, охорони здоров'я, соціального забезпечення,

оподаткування та ін. в поділених на три зони (дві національних, одну – змішану) етнічно заселених містах на Західному березі Йордану, секторі Газа та 450 селах. Друга частина угод декларувала захист єврейських меншин у царинах безпеки, охорони майна, виборчої системи, економіки та права. Принагідно очолювана Ясіром Арафатом ПНА отримала дозвіл на створення поліції й одержала велику партію трофейної зброї. Звісно, на цьому етапі політики знову хотіли «як краще», а вийшло – «як завжди»: 4 листопада 1995 р. релігійний і політичний екстреміст Ігаль Амір, «захищаючи народ Ізраїлю від угод в Осло», убив прем'єр-міністра Іцхака Рабина; по-своєму «легалізувавшись», активувалася терористична діяльність ХАМАСу, Ісламського джихаду, Народного фронту звільнення Палестини та збройних формувань ФАТХ, натхненних подвійними стандартами Ясіра Арафата; у відповідь Ізраїль заблокував «вогнища тероризму» (міста й села), що призвело до їх критичного занепаду; майже всі міжнародні організації перестали спонсорувати зруйновану й корумповану «автономію»; убивство Іцхака Рабина призупинило вивід ізраїльських військ із територій ПНА; закрилося безліч територіальних кордонів; розпочалися нерегульовані міграційні процеси тощо.

Хоча позірно ізраїльські та палестинські політики намагалися закріпити здобутки з реалізації домовленостей і мирного врегулювання: приміром, у липні 2000 р. у США тривали надскладні переговори між прем'єр-міністром Ізраїлю Ехудом Бараком й головою ПНА Ясіром Арафатом, однак репрезентанти держав ніяк не могли розв'язати проблеми біженців та «поділити» Єрусалим. Провідні ЗМІ писали про «підводні рифи» й подвійні стандарти [17]. У вересні Ізраїль вийшов з переговорного процесу й наступник Ехуда Барака Аріель Шарон публічно відвідав

Храмову гору, де, як відомо, розміщена третя за значимістю мусульманська мечеть (символ перемоги нової віри). Наче у відповідь почалася Друга Інтіфада під «кодовою» назвою Аль-Акса (яку висвітлювали українські газети «День» [8] та «Дзеркало тижня» [19]): амністія засуджених терористів, численні погроми, акції смертників, убивства дітей і мирного населення, знищення святинь (зокрема могил міфічних Йосифа й Рахілі) тощо. В епіцентр оперативних подій потрапили Сектор Газа, Іудея та Самарія. 6 жовтня в Єгипет (Шарм-еш-Шейх) терміново вилетіли президент США Білл Клінтон, прем'єр Ізраїлю Ехуд Барак та очільник ПНА Ясір Арафат. І хоч вони намагалися підписати угоду про заходи щодо припинення конфлікту, зустріч знову виявилася марною. У грудні 2001 року, після численних терактів у торговельних центрах Єрусалиму й Хайфи, уряд Ізраїлю оголосив адміністрацію ПНА та рух ФАТХ організаціями, що підтримують тероризм і є стратегічними цілями для військових дій. Із 2003 до 2005 рр. ліквідовано лідера ХАМАСу шейха Ахмеда Яссіна та його замісників; у паризькій лікарні раптово помер Ясір Арафат. Це стало причиною притумлення інтифади, у результаті якої на тоді вже загинуло близько 1200 євреїв та 5000 палестинців, і великого економічного спаду. Центром тероризму (не без відтінку знакової релігійності) стала Юдея, а на перші позиції вийшла «Хезболла», що, незважаючи на нищівний міжнародний статус, отримала абсолютну підтримку під час демократичних виборів до Палестинської законодавчої ради. Зважаючи на ймовірність чергової інтифади, ЄС і США вкотре впровадили жорсткі економічні санкції супроти уряду ХАМАС.

А у липні 2006 р. на цивільні єврейські квартали знову впали ракети «Хезболли». ЦАХАЛ зайшов углиб території Лівану до

берегів ріки Літані, однак під тиском Ради Безпеки ООН змушений був повернутися й віддати донедавна «буферну зону» «миротворцям». Через рік стався розкол між рухами ХАМАС і ФАТХ: перший у червні окупував сектор Газа, другий, у результаті війни за владу, опинився на західному березі ріки Йордан. Попри наполегливі намагання, створити бінарний орган виконавчої влади національної єдності так і не вдалося. А оскільки наступник Ясіра Арафата – голова ПНА та лідер ФАТХ Махмуд Аббас мав значний вплив у наукових (завдяки дисертаційній монографії «Інше обличчя: секретні зв'язки між нацистами та керівництвом сіоністського руху») і політичних колах (почесний доктор Московського державного інституту міжнародних відносин та Дипломатичної академії МЗС РФ і, за недостатньо підтвердженими даними, – кремлівський агент), плацдармом подальших збройних атак ставав сектор Газа. Саме його в жовтні 2007 р. Ізраїль оголосив ворожим державним утворенням, увівши черговий режим економічної блокади. На кордоні із сектором збудовано міцні стіни й підземні фортифікаційні споруди. Однак це не гарантує захисту – ракетні обстріли продовжуються. Як вислід, у пікові моменти Ізраїль проводить «зустрічні» спецоперації: на початку 2009 р. «Литий свинець», 2012 «Хмарний стовп», 2014 «Непорушна скеля», перебіг яких активно фіксують й обговорюють масмедіа.

До того, як ВПС Ізраїлю завдали удару, розпочавши акцію «Литий свинець» [9], із Гази випущено близько 200 ракет, що призвели до руйнації будівель, знищення цивільного населення. Пізніше, як повідомляв «Український тиждень», уже в ході бойових дій з обох боків загинули десятки тисяч громадян. І хоча Ізраїль констатував значну демілітаризацію сектору. Контроль над його кордонами та підземними комунікаціями, думки й

реакції світових співтовариств розділилися: крім Лівії, Сирії та Лівану, спецоперацію різко осудили Йорданія і Єгипет, заклики до негайного припинення вогню звучали й із боку Франції, Австрії, Росії, Туреччини, Пакистану, Абхазії, Малазії та Ради Безпеки ООН. Абсолютну підтримку дій Ізраїлю висловили більшість країн ЄС і США. А Катар, Мавританія Болівія та Венесуела пішли на розрив дипломатичних стосунків. Не знайшли спільної мови й найбільші палестинські рухи ХАМАС та ФАТХ (зокрема Махмуд Аббас виступив за продовження «Литого свинця», вочевидь, сподіваючись узяти сектор Гази під надійний контроль ПНА). Тим часом Ізраїль і Палестина звинувачували один одного в «джентельменському наборі» військових злочинів: обстрілах житлових масивів та використанні «живих щитів», знищенні лікарень, освітніх закладів, знуцанні над святинями, використанні білого фосфору тощо. Пакет звинувачень ХАМАСу поповнили корупційні факти розграбування гуманітарної допомоги, репресії опозиціонерів із ФАТХ, використання територій та ресурсів ООН для запуску смертоносної зброї. Розслідування злочинів тривають...

Причини проведення мілітарної операції «Хмарний стовп» (14–21 листопада 2012 р.) ідентичні попереднім, однак цього разу обійшлося без територіального вторгнення – критичну інфраструктуру й очільників тероризму, як фіксувало «Дзеркало тижня» [18], нищили дистанційно. Серед факторів, які ввійшли в історію: обстріл далеких від лінії вогню територій – численні руйнації та шоковий стан цивільних; живим щитом і підставою для шантажу ХАМАС стали 43 іноземні дипломати, яким не дозволили залишити сектор; бомбардування ізраїльських міст під час візиту єгипетського прем'єр-міністра Хішама Канділя та генсека ООН Пан Гі Муна; у розпал конфлікту Ізраїль відправив

до Гази медикаменти й гуманітарну допомогу, прийняв арабів на лікування, продовжував забезпечування Гази електроенергією та паливом; ЦАХАЛ зірвав офіс французького інформаційного агентства АFR; ХАМАС продовжував воювати на власній території з опозиційним крилом ФАТХа; ракетні обстріли лунали з найбільш густонаселених районів сектору й таборів біженців; міністр внутрішніх справ Ізраїлю Елі Ішай зробив гучну опальну заяву, наголосивши, що мета операції «Хмарний стовп» – відправити Газу в середні віки, аби хоч на пів століття отримати спокій. І це тільки ключові події. У листопаді на переговорах під патронажем президента Єгипту Мурсі (за участі держсекретаря США Хілларі Клінтон) учасники конфлікту констатували припинення вогню; зняття блокади Гази; заборону на вбивство без суду й слідства; дозвіл селянам і рибалкам працювати впритул до секторальних кордонів. Для підсилення легітимності угоди духовний авторитет Гази, муфтії Сулейман Аль-Дайя, видав фетву (ісламський богословсько-правовий висновок) про обов'язковість її дотримання. І це, безумовно, вплинуло на мусульман... Але ненадовго. Після нових обстрілів і тортур, жертвами яких (з обох боків) стали підлітки, 7 липня 2014 р. на засіданні кабінету з питань безпеки Ізраїлю ухвалили рішення розпочати спецоперацію під кодовою назвою «Непорушна скеля», у ході якої ХАМАС показав, що здатен дистанційно обстрілювати всю територію противника. Натомість ЦАХАЛ продемонстрував неабияку оперативність в оголошенні тривоги та майже сто відсоткову ефективність комплексів «Залізний купол». Як засвідчує підбірка відеоматеріалів на Youtube [14], армія оборони Ізраїлю руйнувала тунелі, штаби, бункери терористів, індустрію озброєнь, тренувальні бази тощо. І навіть цивільні об'єкти, які (уже, на жаль, традиційно) використовувалися як укриття й топоси для

ракетних обстрілів. Внутрішня напруга палестинської автономії знову зростала через зіткнення ФАТХу й ХАМАСу. Із перших днів операції своє посередництво пропонували Єгипет, Туреччина, Катар. Ізраїль поставив на єгипетську ініціативу, сподіваючись принагідно розв'язати проблему постачання ресурсів. І хоч спецоперація знову завершилася «риторично», уперше окреслилися невичерпні можливості інформаційного фронту. Інститут вивчення медій Близького Сходу оприлюднив інструкцію пропагандистів палестинської автономії, у якій чітко прописано, як висвітлювати збройний конфлікт на шпальтах арабських та «опозиційних» ЗМІ. На кількох каналах з'явилися медіафакти обстрілу цивільної структури в глибині секторального анклаву – і Держдепартамент США засудив дії ЦАХАЛу (які згодом виявилися підробленими). У відповідь Асоціація іноземних кореспондентів виразила протест ХАМАСу щодо застосування силових методів і тотальної цезури в офісах журналістів міжнародних масмедіа, жертв та фігурантів терору. Стало зрозуміло: інформаційні війни підносять спецоперації й збройні конфлікти на якісно інший рівень.

І ось «7 жовтня 2023 року Ізраїль укотре прокинувся від великої кількості одночасно випущених ракет зі Сектору Газа. Бойовики ХАМАС взяли в заручники десятки мирних жителів та увірвалися на територію країни. А відео зі звірствами терористів над заручниками облетіли весь світ» [21]. Так почалося нове протистояння, яке триває й досі – уживу й на сторінках медій («Українська правда» [15], «Укрінформ» [21]). Щоб максимально наблизитися до зони конфлікту, надалі перебіг подій фіксуватимем, покликаючись на сайти провідних ізраїльських та палестинських ЗМІ. Принагідно порівнюємо, чи можна їх вважати

незалежними в плані дотримання міжнародних мілітарних стандартів.

За повідомленням палестинської газети «Albawaba» (авторства відомого британського журналіста Алі Усама), прем'єр-міністр Палестини Мохаммад Штайє під час брифінгу для засобів масової комунікації 27.12.23 звернувся до Міжнародного кримінального суду із заявою про необхідність негайного припинення «агресивних дій Ізраїлю в секторі Газа», принагідно вкотре підкресливши, що «сьогодні Ізраїль стикається з глобальним засудженням як злочинець, незаконна держава, відповідальна за навмисні вбивства, голод, зневоднення та насильницькі переміщення. Ті, хто колись підтримував Ізраїль, – зазначає М. Штайє, – тепер зрікаються його. І всі попередні схвалення викликають сором» [6]. Президент Палестини Махмуд Аббас, на думку Алі Усама, під час виступу на телебаченні пішов ще далі: він звинуватив прем'єр-міністра Ізраїлю Біньяміна Нетаньяху в планах «позбутися палестинців» як нації, зауваживши, що нинішній стан конфлікту «виходить за рамки катастрофи» [6]. Поряд (у новинному вікні) повідомляється про вбивство палестинського студента Мохаммада Бараката в Гамбурзі, нібито за те, що він засудив дії в секторі Газа й підтримав свій народ у соціальних мережах [5].

Натомість Річард Кемп (полковник у відставці, який командував британськими військами в Афганістані та Іраку) опублікував 22.12.23 в ізраїльському виданні «Єрусалим Пост» великий проблемний нарис під назвою «Антисемітський вплив у ХАМАСу навіть більший, ніж у нацистів», у якому стверджує, що, воюючи тривалий час проти Ізраїлю, Рух ісламського опору успішно культивує несприймання євреїв і «надихає» ООН, ЄС, правозахисні організації, уряди й парламенти багатьох країн та

світову (особливо освітянську) громадськість на відвертий анти-семітизм («Усі танцюють під його згубну дудку: хтось – зі злості, хтось – через невігластво, а хтось сліпо заскакує на підніжку новоявленого добродесного фургону» [4]). Підстави успішної діяльності ХАМАСу, на думку експерта, сягають Радянського Союзу, який ще в 1950–60-х роках (коли Ізраїль об'єднався із Заходом, а не з СРСР) вирішив підірвати американський та британський вплив на Близькому Сході, розпалюючи національно-визвольну війну проти Ізраїлю. «Москва винайшла палестинську національну ідентичність, щоб перетворити релігійну злість проти євреїв у боротьбу за землю» [4]. І це, на переконання Р. Кемпа, стало найуспішнішою обмовою в історії людства. Тепер Ізраїль звинувачують в окупації, незаконних поселеннях, викраденні землі, апартеїді тощо. І всі злочини антисемітів сприймаються як законний спротив («коли пригноблені палестинці щось роблять, це виправдано й зрозуміло, якщо діє Ізраїль – нестерпно й неправильно» [4]). Аби спровокувати обурення світу, ХАМАС, на думку полковника, не гребує нічим: розміщує своє оснащення, засоби зв'язку, командні пункти в густозаселених районах (і переважно біля шкіл, лікарень, мечетей). Він не має військової могутності, щоб викоринити єврейську державу, тому перетворив її самооборону на власну зброю.

Подем найбільш нещадної інформаційної війни стали провідні вищі навчальні заклади світу. За повідомленням Israelhayom від 12.10.23, Елізабет Мегілл, президент Пенсільванського університету, пішла у відставку після того, «як не засудила риторику геноциду щодо євреїв як переслідування» [2] (це стосувалося й президентів Гарвардського університету та Массачусетського технологічного інституту, котрим усе ж удалося вчасно «покаятись»). Утім, на слуханнях у Конгресі констатовано, що багато

адміністраторів підвели єврейські громади – і, як вислід, антисемітизм активувався не лише в університетських кампусах.

Впливові політики, за даними ізраїльських ЗМІ, теж проводять антисемітську (позірно антисіоністську) агітацію (можливо, і вимушено – щоб підтримати арабський електорат), зокрема президент США Джо Байден і прем'єр-міністр Великобританії Ріші Сунак уже не раз публічно закликали Ізраїль зважати на закони війни й належно ставитися до цивільного населення (хоч переважно, як уже зазначено, мирне населення – живий щит у стратегіях ХАМАСу). І це особливо небезпечно, оскільки їхні слова автоматично стають фактичним підтвердженням надуманих військових злочинів. Що розпалює ще більшу ненависть до євреїв.

На перших шпальтах палестинських ЗМІ інформація про руйнації й утрати чергується із закликами до світу зглянутися над позбавленим дому народом і його мучениками. Перед очима читачів рухаються стрічки фотофактів із понівеченими будинками Гази, свіжими могилами, спотвореними обличчями тих, кому вдалося вижити [12].

Число Wafa за 17.12.23 презентує передовиця «Підозріла кампанія західних ЗМІ проти легітимності ОВП», у якій пресекретар глави палестинської адміністрації Набіль Абу Рудейн заявляє, що нападки Нетаньяху і його вкрай правого уряду на Палестинську національну адміністрацію й запобігання створенню незалежної палестинської держави є продовженням всеосяжної війни, яку ізраїльська окупація веде проти палестинського народу, його землі та святинь [24]. Пресекретар закликає американську адміністрацію взяти на себе відповідальність і чинити тиск на ізраїльську окупаційну владу, яка кидає виклик президенту

Байдену та його позиціям щодо підтримки рішення про створення двох держав.

Того самого дня, за повідомленням медіа, палестинці хоронили як мучеників загиблих дітей [28], ізраїльська армія підірвала дім у місті Рафах, що призвело до загибелі французького дипломата (і міністерство закордонних справ Франції офіційно засудило злочин) [29], а Японія передала нову допомогу палестинському народу на суму 64 025 500 доларів (пакет уключив ресурси для забезпечення продовольчої безпеки, покращення водопостачання та санітарії, охорони здоров'я, освіти. Передача здійснювалася через Агентство Організації Об'єднаних Націй для допомоги палестинським біженцям (БАПОР), Всесвітню продовольчу програму (ВПП). Міжнародний комітет Червоного Хреста, Міжнародну федерацію товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, Службу Організації Об'єднаних Націй з розмінування Японську платформу (ЯПФ), та коаліцію японських неурядових організацій [27].

Популярне видання «Palestine Chronicle» станом на 17.12.23 стало рупором війни та колектором звинувачень. На його сторінках – прохання про допомогу, сенсаційно-мілітарні передруки з місцевих та світових ЗМІ, підбірки свідчень мародерства і знущань над місцевим населенням та повідомлення про те, що «військові злочини віднині транслюватимуться на телебаченні» (відразу уточнено: ідеться про антигуманні відео ізраїльських солдатів із сектору Гази [11].

У подібному руслі працює й Donia-AlWatan. Центральний неф сайту повідомляє, що «агресія проти Дженіна триває другий день поспіль: заарештовано 68 громадян, підірвано сім будинків» [24]. Підбірка повідомлень світових ЗМІ (серед яких чимало ізраїльських) змінюється кожні 5–10 хв. Серед повідомлень за

13.12.23 виділяються такі: 10:54. Міністр закордонних справ Росії: «Ми не погодимося на врегулювання на Близькому Сході, яке торкається безпеки Ізраїлю, але не передбачає створення палестинської держави»; 14:26. «Тисячі тонн гуманітарної допомоги для Гази накопичені на єгипетському боці контрольно-пропускного пункту Рафах, і ми вимагаємо, щоб їх було доставлено негайно»; 16:34. Білий дім: «Ми відкидаємо повторну окупацію Ізраїлем Гази або скорочення площі сектору, і майбутнє Гази має відбивати сподівання палестинців» [24].

Майже через два місяці (10.02.2024) ситуація на інтерфейсах провідних масмедій Ізраїлю та ПНА не міняється: палестинська газета Wafa повідомляє, що багато міст світу (Стокгольм, Мальме, Утрехте, Берлін, Саарбрюккен, Венеція, Париж, Лондон), стали центрами масових демонстрацій, які різко осуджують ізраїльську агресію [26]. 11.02.2024 єврейське видання Ynet (із покликанням на свої попередні матеріали) повідомляє, що США, Європа й Близький Схід (особливо Єгипет) чинять тиск на Ізраїль, вимагаючи скасування завершальної в ході піврічного протистояння військової операції в розміщеному на межі ПНА та Єгипту місті Рафах, яке стало притулком для понад мільйона біженців. Однак прем'єр-міністр Ізраїлю Биньямін Нетаньяху заявляє: «Той, хто каже, що за будь-яких умов нам не дозволено увійти в Рафах, промовляє інші слова: ви програли війну. Залишіть ХАМАС там» [23]. Цю ж тему, оприлюднюють єврейський сайт Jerusalem Post, своєрідно заспокоюючи тим, що «Байден і Нетаньяху обов'язково виступлять перед вторгненням ЦАХАЛу у Рафах» [1] та палестинський Palestine Chronicle, зазначаючи, що ізраїльський «план вторгнення в Рафах готовий і армія чекає на зелене світло вже близько двох тижнів. А тим часом десятки

палестинців у південному місті, де зібралось майже 1,4 мільйона людей, яким більше нікуди йти, убито» [3].

Арабське видання *Palestine Chronicle* вкотре піднімає релігійний темарій у публікації «Шейх Аль-Багдаді: Захід розглядає іслам як загрозу своєму варварству та жадібності», де, зокрема зазначено: «Проблема Заходу в його віддаленості від релігії та розуму, і саме це здебільшого призводило до невдач. [...] У той же час не береться до уваги той факт, що іслам як новаторська віра активує розум і стає альтернативою ненависній політиці, штучним міфам та брехні» [3]. Кількість подібних амбівалентних публікацій нескінченна.

Отже, як бачимо, із плином часу риторика не міняється: араби всіма можливими способами за посередництвом ЗМІ намагаються викликати співчуття до власних бідності, дискримінацій та бездержавності. Для цього вони використовують офіційні заяви релігійних і політичних лідерів, медіадіяльність молодіжної діаспори, відверту пропаганду. Ізраїль натомість ініціює переведення конфлікту в цивілізаційну площину (із залученням опозиційних поглядів та широкого синхронічного і діахронічного контекстів у вигляді дискусійних вікон, підтримки палестинських ЗМІ у власному інформаційному полі, залучення якісної експертизи тощо). Однак він лишається непохитним у намірі знищити ХАМАС та не допустити створення палестинської держави (адже всі попередні поступки в цьому плані виявлялися фатальними). Власне така непохитність і породжує потужну хвилю антисемітизму, провідниками якої стали цифрові медіа. Але незаперечні висновки робити рано – війна триває...

1. Biden, Netanyahu speak as Israel prepares for invasion of Gaza's Rafah. *Jerusalem Post*. 2024. URL: <https://www.jpost.com/israel-amas-war/2024-02-11/live-updates-786260>

2. Embattled Penn president resigns, board chair follows ‘minutes’ later. *Israelhayom*. 2023. URL: <https://www.israelhayom.com/2023/12/10/embattled-penn-president-resigns-board-chair-follows-minutes-later/>
3. Gaza live blog: ‘Ready to Invade Rafah’ | PRCS: Patients are Dying | Hezbollah Targets Espionage Equipment | Scores Killed in Rafah – DAY. *Palestinechronicle*. 2024. URL: <https://www.palestinechronicle.com/gaza-live-blog-israel-ready-to-invade-rafah-prcs-patients-are-dying-hezbollah-targets-espionage-equipment-scores-killed-in-rafah-day-128/>
4. Kemp Richard. Hamas’s antisemitic influence is even bigger than the Nazis’ – opinion. *Jerusalem Post*. 2023. URL: <https://www.jpost.com/opinion/article-779122>
5. Osama Ali. Jordanian student fatally Shot in Germany because of his support to Palestine. *Albawaba*. 2023. URL: <https://www.albawaba.com/news/jordanian-student-fatally-shot-germany-because-his-support-palestine-1546188>
6. Osama Ali. Palestinian prime minister strongly denounces Israel as an ‘Unlawful State’. *Albawaba*. 2023. URL: <https://www.albawaba.com/news/palestinian-prime-minister-strongly-denounces-israel-unlawful-state-1546727>
7. Аббас Махмуд, голова Палестинської національної адміністрації. *LB.ua*. 2021. URL: https://lb.ua/file/person/2978_abbas_mahmud.html
8. Захарченко Алла. Чотирирічний рубіж інтифади. *День*. 2004. URL: <https://day.kyiv.ua/article/den-planety/chotyryrichnyu-rubizh-intyfady>
9. Кожинів Андрій Литий свинець. *Український тиждень*. 2009. URL: <https://tyzhden.ua/lytyj-svynets/>

10. Мицик Лариса, Долгоновська Людмила. Мадридська мирна конференція 1991 року у дзеркалі української, російської та білоруської істориографії. *Південний архів. Історичні науки*: зб. наук. праць. Вип. 30. 2009. С. 178–183. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Pain_2009_30_24.pdf
11. Офіційний сайт Palestinechronicle. 2024. URL: <https://www.palestinechronicle.com/israeli-soldiers-circulate-dehumanizing-videos-from-gaza/>
12. Офіційний сайт Wafa. 2024. URL: <https://www.wafa.ps/Pages/Details/86540>
13. Перша інтифада. Gaza. *Historymaps*. 2024. URL: <https://historymaps.com/uk/story/History-of-Israel/event/First-Intifada>
14. Підбірка матеріалів за покликанням «Непорушна скеля». *Youtube*. 2024. URL: https://www.youtube.com/results?search_query=%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F+%D0%BD%D0%B5%D1%80%D1%83%D1%88%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D1%8F
15. Пляцок Тетяна. Ефект дежавю. Перші дні війни в Ізраїлі очима українок. *Українська правда. Життя*. 2023. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/10/19/257102/>
16. Правда і кривда. (Ні) коли знову? Епізод п'ятий: Ізраїль та Палестина. *Podcasts.Apple*. 2023. <https://podcasts.apple.com/ua/podcast/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B4%D0%B0-%D1%96-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%B4%D0%B0/id1555216836>
17. Путівник по мирному процесу. Посольство Ізраїлю в Україні. 2024. URL: <https://embassies.gov.il/kiev/AboutIsrael/the-middle-east/Pages/%D0%9C%D0%B8%D1%80%D0%BD%D1%8B%D0%B9%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%81.aspx>

18. Райхель Юрій. «Камені із глини, що спеклася» vs «Хмарний стовп». *Дзеркало тижня*. 2012. URL: <https://m.day.kyiv.ua/article/svitovi-dyskusiyi/kameni-iz-hlyny-shcho-speklasya-vs-khmar-nuu-stovp>
19. Семиволос Ігор. На Західному березі без змін. *Дзеркало тижня*. 2002. URL: https://zn.ua/ukr/international/na_zahidnomu_berezi_bez_zmin.html
20. Туров Ігор. «Діяльність єврейського ортодоксального руху “Нетурей Карта” в контексті сучасного діалогу цивілізацій». *Наукові записки ІПіЕНД*. Вип. 3–4. 2018. URL: https://ipien.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/turov_diialnist.pdf
21. У нападі на Ізраїль 7 жовтня взяли участь щонайменше 3000 бойовиків ХАМАС. *Українформ*. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3781609-u-napadi-na-izrail-7-zovtna-vzali-ucast-sonajmense-3000-bojovikiv-hamas.html>
22. Успенська Анастасія. 30 років норвезьким угодам: як вийшло, що палестинці та ізраїльтяни заплатили кров'ю за мирний процес. *BBC*. 2023. URL: https://www-bbc-com.translate.google.com/russian/articles/ce524jpd26eo?_x_tr_sl=ru&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc
23. «תגיעו לא אם»: לחמאס מצרים של האזהרה. *Y.net*. URL: <https://www.ynet.co.il/news/article/hkt8004isp#autoplay>
24. واء تقال ال توالي ال ثاني ل ل يوم ي تواصل ج ذين على ال عدوان 68 ... الوطن دنيا على ال مزيد. *Donia-AlWatan*. 2023. URL: <https://www.alwatanvoice.com/arabic/news/2023/12/13/1538518.html>
25. وقت تساف لسط يذية دولة ق يام منع حول ن دنيا هوت صري حات: ردي نة بو ال تحرير منظمة شرعية ضد المشد بوهة ال غرب ية الإعلامية ال حملة مع. *Wafa*. 2023. URL: <https://www.wafa.ps/Pages/Details/86540>

26. غزة قطاع على بالعدوان ت نديدا أوروبا وعواصم مدن في تظاهرات. Wafa. 2024. URL: <https://www.wafa.ps/Pages/Details/89797>
27. لشعب جديدة. Wafa. 2023. URL: <https://www.wafa.ps/Pages/Details/86538>
28. ال نمر أبو وليث الشهيد جثمان تشيع غزة فيرة جماهير: جنين. Wafa. 2023. URL: <https://www.wafa.ps/Pages/Details/86548>
29. رفح في سكنياً مبنى اسد تهدف الذي الإسراء يلي القصف تدين فردسا. Wafa. 2023. URL: <https://www.wafa.ps/Pages/Details/86547>

2.3. Аудіовізуальний дискурс війни за святу землю (кінодокументальна репродукція)

Євреї (можливо, частково й палестинці) відкрили великі фактотворчі потуги кінодокументалістики та принагідно винесли на розгляд проблеми розрізнення способів репрезентації реальності в царинах журналістики та документального кіно: незважаючи на видиму подібність актуальних модифікацій, це функціонально різні сфери, маркер розмежувань яких – головно пропаганда.

Індикатором появи кінодокументалістики слід вважати дату виникнення кіно: свій перший фільм брати Люм'єр продемонстрували 28 грудня 1895 року. Із тих пір «життя в усіх його проявах» (за Д. Вертовим (Давидом Кауфманом)) – актуальний об'єкт ретрансляції, з акцентом на споживаній видовищній екзотиці: стихійних лихах, військових конфліктах, житті публічних осіб, технічних новинках тощо. Найсучасніше документальне кіно – продукт телебачення – теж за всяку ціну прагне збільшити глядацьку аудиторію та підвищити рейтинги виробника.

Засновник радянської аудіовізуалізації єврей Дзига Вертов вважав основним завданням кінематографу – «бачити й чути

життя»: фіксувати знакові явища, показувати в об'єктиві кінокамер розвиток «живого організму СРСР». А втім, він сприймав документальність як мистецтво. І хоч високо цінував правду – заперечував банальну фіксацію подій. На думку перших кінематографістів, ретранслявання передбачає образне трактування дійсності: емоційну схвильованість, символізм та ідейну (у їх випадку – ідеологічну) спрямованість. Окреслене начало показово відбилося в авторському проєкті Д. Вертова «Кіноправда» [1].

Упродовж століття розвиток інтелекту й технологій мав би констатаційно вплинути на способи подачі інформації, однак сьогодні, як і на початку ХХ століття, на телеекранах рідко трапляються «безпристрасні камери». Зазвичай, творці стрічок когось або щось «підтримують». Найчастіше для цього використовують відомий ще з витокових часів метод контрасту. Його винахідниця (теж, до речі, єврейка) Есфір Шуб (Есфір Рошаль) протиставляла танцям аристократів «до сьомого поту» каторжну роботу селян і цим підспудно доводила логічність виникнення революційних настроїв [12].

У роки Другої світової війни на фронтах над фіксацією подій працювало близько 200 операторів. Результат – кіноепопея «Велика Вітчизняна» (20 серій), у створенні якої використовувалися не лише напрацювання радянських й американських кінематографістів, а й жорстка фашистська кінохроніка з особистих архівів Третього рейху (на жаль, не про Голокост) [10]. Високомайстерна робота над агітаційними матеріалами таки сприяла розквіту мистецького начала кінодокументалістики, яке в стрічках про відбудову «народного» господарства тільки поглибилось.

Але з часом телебачення все одно змушене було реалізувати репортажну функцію, бо це його органічна сутність (газети – не оперативні). Як вислід, поглибився соціальний аналіз подій.

Величезним досягненням повоєнної документалістики вважається стрічка М. Ромма (теж, імовірно, єврея, хоч про це ніде не написано) «Звичайний фашизм» [8] – спроба «конструювання» людини тоталітарної доби, у якій чи не вперше проведено пряму паралель між радянською та фашистською системами. А втім, квінтесенцією фільму все одно стала пропаганда. Навряд чи щось змінилося й до сьогодні (особливо під час висвітлення подій у гарячих точках планети).

Спробуємо передусім розібратися, чи дійсно не еквівалентні і як мають співіснувати кінодокументалістика та журналістика. Першим медійником, який назвав кіно різновидом масової комунікації, вважається соціолог, режисер Джон Грірсон. Щоправда, він повністю розділяв погляди Вертова стосовно пропагандистських функцій новоявленого засобу, однак першим повернув кінокамери від екзотики до реального життя: робочих буднів, фізіологічних потреб, інвалідності, непривабливих дій натовпу, смерті тощо. Це можна відслідкувати за «Постскриптомом до історії кіно» [13].

Із появою телерепортажу як жанру оперативного інформування в 60-х роках минулого століття в документальних фільмах функція інформування автоматично стала другорядною. На перший план знову вийшло формування громадської думки. А втім, в основу будь-якої документальної стрічки все одно покладено суспільно значимі факти та події. Також у визначенні цього кіно є вказівка на обов'язковість достовірності, яка робить відзнятий матеріал цінним історичним документом. Утім, коли ми говоримо про документальне кіно як журналістику, потрібно враховувати, передусім, не зміст, а форму: присутність авторського суб'єктивного чинника тут цілком зрозуміла. Але не всі жанри журналістики допускають наявність такого фактора.

Це прерогатива винятково художнього блоку. Отже, не варто плутати документальні стрічки з інтерв'ю, репортажами, звітами, замітками, оглядами, підбірками коментарів, рецензіями, токшоу, пресконференціями (тобто інформаційним та аналітичним) – усі ці жанри теж візуалізуються й бувають доволі об'ємними, однак образність і фантазія в них абсолютно недоречні.

У документальних фільмах, як і в традиційній публіцистиці (замітці, есе, нарисі, фейлетоні, памфлеті), функція інформування – вторинна. На перший план виходить глибоке дослідження теми, експертний аналіз, часто – свідчення, емоції та коментарі третіх осіб та самого автора фільму, й обов'язково присутні висновки. Усе це подається в естетичному обрамленні, інакше аудиторію зацікавити неможливо. Незважаючи на суб'єктивність, художня публіцистика, колосально цінна, якщо, окрім факторів естетичного характеру, містить увесь набір можливостей інформаційних та аналітичних жанрів. Коли журналісти подають свої матеріали у формі насиченого констатаціями документального фільму – результат вражає: робота логічно вибудовується й легко сприймається, а наявність дієвих аргументів, незаперечних документально засвідчених фактів та правильно застосованих соціально-комунікаційних технологій, безсумнівно, переконує в правдивості того, що відбувається на екрані.

Потрібно також розмежовувати кіно, яке послуговується інструментами масмедійної діяльності, і документалістику як явище журналістики. В усіх без винятку документальних фільмах застосовуються елементи журналістської праці: збір, фіксація інформації та її оптимальне поширення. Однак якщо продуктом другої групи є якісний журналістський матеріал, то перша в результаті пропонує художні авторські документальні замальовки. Критеріями розмежування різновидів слід вважати оператив-

ність, відповідність жанру, актуальність і суспільну значимість, охоплення аудиторії, достовірність аргументів та фактів, інформативність і дотримання принципів журналістської етики. Якщо в кінодокументалістиці все зазначене вище присутнє, її можна вважати втіленням журналістики. Основний недолік документальної стрічки – не закріплена відповідальність авторів перед аудиторією. Якщо виробники – не журналісти, вимагати правдивості та об'єктивності – марна справа, тому варто бути доволі обережним і за найменшої можливості перевіряти інформацію.

А тепер розглянемо реальні приклади використання оман, маніпуляцій та специфічних маркерів публіцистики й журналістики в сучасних узірцях документальних фільмів. Об'єктом аналізу, звісно, стануть стрічки про палестино-ізраїльський конфлікт, «вічність» якого спонукає до репродуктивності та аудіовізуальних переосмислень. За покликанням «Палестина. Документальний фільм» на платформі Youtube першим відкривається напрацювання BBC «Історія Ізраїлю: арабо-ізраїльський конфлікт і роль британців» [4]. Фільм відтворює журналістське розслідування Джейн Корбін, предки котрої причетні до написання Декларації Бальфура (1917). Журналістка ретельно вивчала й висвітлювала проблему впродовж десятиліть. Фільм містить численні інтерв'ю, коментарі, огляди, зокрема й із лідером Організації визволення Палестини Ясіром Арафатом та п'ятим й одинадцятим прем'єр-міністром Ізраїлю Іцхаком Рабином (підписниками Угод в Осло 1993 р.) і найближчим їх оточенням. Стрічка ґрунтується на реальних документах, збалансованих поглядах, не містить упереджень та особистих симпатій. Творчий підхід й емоційні елементи відстежуються хіба що в пейзажних замальовках, екстер'єрах величних та зруйнованих будівель й особистих враженнях Дж. Корбін від подій, на яких

вона була присутня у 80–90 рр. минулого століття. Відчувається також стиль авторки та підхід ВВС.

Наступний у стрічці пропозицій фільм «Чому розпочалась перша арабо-ізраїльська війна» [7]. Це творчий проєкт російського режисера Леоніда Млечина, особлива цінність якого в суцільному використанні хроніки з уключенням супровідного закадрового голосу. У фільмі розповідається про історію ізраїльського державотворення, акцентовано на піковому моменті – 14 травня 1948 року, коли в приміщенні музею на бульварі Ротшильда в Тель-Авіві Давид Бен-Гуріон зачитав Декларацію незалежності, яка проголошувала й захищала державність і суверенітет не тільки євреїв, а й представників інших національностей (серед яких – араби). І хоча наступного дня сусідні мусульманські політії розпочали війну, захисники новоствореної держави не відступили, а навпаки – відвоювали додаткові (не задекларовані) території, уключаючи історичну столицю (Єрусалим). Незважаючи на постійні війни, вони відродили пустелю, збудували міста, досягли неймовірних висот у використанні штучного інтелекту. Однак миру з палестинцями так і не досягли... Останні слова закадрового голосу констатують, що палестинська держава могла би існувати вже 80 років, якби самі араби допустили її створення. Завдяки хроніці фільм справляє враження використання першоджерел, хоча саме ці вибіркові документи й розставляють потрібні маркери та своєрідно підтримують єврейську спільноту. Отже, маніпуляція творить дива пропаганди, хоч і робить це доволі ненав'язливо.

Фільм «Історія відносин Ізраїлю з арабським світом» [3] того самого авторства акцентує увагу на відомих політиках – фігурантах та стабілізаторах конфлікту. Ракурс звужений до переговорних процесів і пов'язаних із ними катаклізмів: зрад, ув'язнень,

отруєнь, убивств, смертельних діагнозів, тероризму тощо. Спершу все це видається фантастикою, однак хронікальні кадри (у які неможливо вмонтувати маркер новітніх цифрових технологій – фейк) незаперечно констатують документальність подій і наводять на думку про спільну відповідальність арабів та ізраїльтян за перманентні дипломатичні й мілітарні трагедії.

Стрічка «Холокост та стіна апартеїду. Поламані долі арабо-ізраїльської війни» від CBC TV Azerbaijan розпочинається з оповіді про долю молодого людини (єдиного сина), яка загинула під час перших годин уторгнення ХАМАСу на територію Ізраїлю, де біля кордонів Гази 7 жовтня 2023 р. тривав молодіжний фестиваль. Глядачі наочно спостерігають, як азербайджанська сім'я й досі не може повірити, що таке могло статись у XXI ст. із середньостатистичною родиною в демократичній державі. Далі ракурс розширюється й вражає жахіттями: зруйновані будівлі, понівечені та обгорілі трупи старих і дітей у морозильних камерах (їх і досі ніхто не впізнав), тіла згвалтованих жінок, зметені з обличчя землі житлові квартали, урвища й прірви від бомб. І коли вже майже складається враження, що автори фільму всебічно підтримують Ізраїль, камера раптом «повертається на сто вісімдесят градусів» – і ми бачимо Рамалу (територію Палестини, для одних – автономії, для інших – держави). Тут, на Західному березі Йордану, ніколи не було спокійно: протести, інтифади, терор, війни. Зараз до цього додалися численні арешти, як вислід – місцеві мешканці панічно бояться людей в уніформі. Загалом Західний берег не в такому жахливому стані, як Газа, однак у Рамалі, як і в усіх арабських кварталах та поселеннях, біднота й «хронічне» безробіття. Незважаючи на те, що тут, наче, територія Палестинської національної автономії (ПНА), яка не підтримує ХАМАС, мешканці повною мірою відчувають

тягар конфлікту та відповідальність за напад на Ізраїль у жовтні 2023 р. На завершення стрічки подається вербальна статистика, котра гласить, що за місяць загинуло понад 1500 ізраїльтян і більше ніж 20 000 палестинців (серед яких поранено ще 50 000). Однак просвіту не видно, бо мусульмани закликають до миру, іудеї – до повного знищення ХАМАС. Загалом, попри окремі маніпулятивні моменти, азербайджанським режисерам удалося збалансувати дані, урівноважити експертизу та показати реальний стан подій.

Наступний у стрічці пропозицій фільм Олександра Бороденкова (українця за походженням, котрий проживає в Росії) «Ізраїль чи Палестина? Стіни Єрусалима» [2] виділяється свіжістю погляду з кількох позицій: знімався буквально в переддень повномасштабного вторгнення Росії в Україну 2022 р. та за сімнадцять місяців до трагічного для Ізраїлю 7 жовтня 2023 р.; залучає принагідні міркування палестинців, євреїв, росіян, білорусів; сучасні явища та події постають в історичній ретроспективі й містять відсторонені філософські роздуми автора. Разом із Бороденковим ми, так би мовити, в'їжджаємо в Ізраїль та оглядаємо ключові міста священної для трьох ключових релігій землі – Єрусалим (єврейський протекторат) і Вифлиєм (юрисдикція Палестини). Об'єктами досліджень стають єврейські, палестинські, німецькі та інші квартали, торговиці, місця відпочинку, прикордонні території, святині (Стіна плачу, Храм Гробу Господнього, Мертве море). У подорожні враження й розповіді сучасників про зумовлені релігійністю звичаї Єрусалима, Вифлеєму й Тель-Авіва «вплітаються» біблійні легенди, спогади про створення єврейської держави та спричинені цим інтифади, війни й тероризм. Автору вдається збалансувати інформацію за рахунок незалежної експертизи незацікавлених й

ідеологічно нейтральних осіб різного віку, релігійних поглядів, громадянських статусів. Так, перед очима глядачів, наче «у 3D-форматі», постає позірно спокійна арабо-ізраїльська земля напередодні двох найкривавіших мілітарних конфліктів сучасності.

Загострений трагізм палестинців документують стрічки «Палестина. Квіти замість бомб» («Як Ізраїль відбирає землі Палестини?») [6] та «Сектор пекла» [9]. Перший у форматі подорожнього нарису залучає до мандрівки вулицями сіл і міст Західного берега ріки Йордан. Разом з Олегом Приходьком (судячи з прізвища, теж росіянином українського походження) ми відвідуємо овіяні легендами й зруйновані ракетами пам'ятки культури, розмовляємо з місцевим населенням, потрапляємо в скрутні ситуації на кордонах тощо. Неозброєним оком видно, що автор м'яко й ненав'язливо відстоює пропалестинські позиції та прагне привернути увагу громадськості до страждань і поневірянь цього народу.

Другу стрічку дагестанської режисерки Умай Ібрагімової «Сектор пекла» [9] людям із психологічними проблемами переглядати не можна. Ідеться про початок війни 2023 р. У фокусі – сектор Газа. Фільм вибудовується як свідчення (рубрика відеокomentarів) тих, кому вдалося вжити. Уцілілі оповідають трагедію вторгнення та історії загиблих: «Деякі й досі під завалами тонуть у своїх ранах. І, напевно, вже загинули», «Такого навіть у страшному сні не бачив: не було облич, тільки кістки і м'ясо. Я цього не забуду... Не зможу забути», «Думали, що станеться чудо і вдасться якось її врятувати, але через декілька днів почалася гангрена...», «Відкрили дорогу, дозволили виїхати. Рушили, хто як міг: на автобусах, віслюках, пішки. Аж раптом відкрився вогонь – і нас почали бомбити...», «Ви влаштовуєте Голокост тим, хто вітав вас і прийняв на своїй землі?», «Я пам'ятаю день – нам

так хотілося пити, що пили побутову брудну воду, в якій купались і миємо руки... Ми розуміли: якщо помремо не від війни, то від голоду й спраги», «Це моя земля – мій дім... Куди іти? Як іти?». «Дім обвалився прямо на неї, коли вона була там із сім'єю»... Розлогі спогади розмежовуються заставками кадрів відзнятої хроніки, і стає ще страшніше від споглядання місива диму, крові й вогню. Щоб бути почутим та зрозумілим, один із надзвичайно емоційних коментаторів (чоловік середнього віку) звертається до євреїв їхньою мовою – благає зупинити вбивства. Із зафільмованих кадрів видно, що кількість «живих голосів» трагедії нескінченна...

Отже, незважаючи на вагомий розмежування кінодокументалістики (як різновиду публіцистичних жанрів – модифікації нарису) та журналістики (у класичному вияві інформаційного й публіцистичного блоків), сучасні виробники аудіовізуального продукту використовують увесь доступний набір жанрових елементів, технологій і стратегій для фіксування й оприлюднення реальності. І якщо у випадку з цивільними подіями та об'єктами їх ще можна звинувачувати у фальсифікаціях і маніпулюваннях, до яких ведуть змішування ресурсів збору та вкладання зовнішньої інформації, то під час війни, мабуть, усі засоби й способи прийнятні, аби лиш надійно зафіксувати трагедії й жахіття фізичних і моральних катастроф та привернути увагу цивілізованої громадськості. Власне, цю місію й утілюють усі проаналізовані нами стрічки на тему арабо-ізраїльського протистояння, що сягає, на правду, доісторичних часів. Однак споживачам аудіовізуального контенту слід пам'ятати: документальний фільм має право на вигадку, маніпуляцію, суб'єктивність та інші маркери публіцистичного блоку жанрів, тому вимагати документальної точності від нього не варто.

1. Вертов Дзига. (1922). Кіно-Правда. 13. Жовтнева. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=lcDERIBMq7U>
2. Ізраїль чи Палестина? Стіни Єрусалиму (2022). Документальний фільм. URL: https://www.youtube.com/watch?v=VGq-Ybklm6cw&ab_channel=%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%A0%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0
3. Історія взаємин Ізраїлю з арабським світом (2008). Документальний фільм. URL: https://www.youtube.com/watch?v=UY-gYDKk6oHs&t=1946s&ab_channel=%D0%A6%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B5%D0%A2%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5
4. Історія Ізраїлю: арабо-ізраїльський конфлікт та роль британців (2016). Документальний фільм. URL: https://www.youtube.com/watch?v=l9P0AHwYUNY&ab_channel=BBCNews-%D0%A0%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B1%D0%B0
5. Лебедев, Н. А. (1965). Нарис історії кіно: Німе кіно. URL: <http://www.bibliotekar.ru/kino/1.htm>
6. Палестина. Квіти замість бомб (Як Ізраїль забирає землі Палестини?) (2020). Документальний фільм. URL: https://www.youtube.com/watch?v=LhgP6r-bn64&ab_channel=%D0%92%D0%9E%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%9E%D0%9C%D0%A3-%D0%92%D0%9E%D0%9B%D0%AF%21
7. Чому розпочалася перша арабо-ізраїльська війна (2008). Документальний фільм. URL: https://www.youtube.com/watch?v=emWLU8McQOA&ab_channel=%D0%A6%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0

%BE%D0%B5%D0%A2%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5

8. Ромм, Михайло (1965). Звичайний фашизм. Документальний фільм. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=vIAFJ7Q-IU7k>
9. Сектор пекла (2023). Документальний фільм. URL: https://www.youtube.com/watch?v=lfoGNEmcCS8&ab_channel=%D0%A0%D0%93%D0%92%D0%9A%22%D0%94%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%20%D0%B5%D0%A2%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5
10. Слободян М. І. (1972). Сучасний український документальний фільм. Київ: Наук. думка, 120 с.
11. Голокост та стіна апартеїду. Поламані долі арабо-ізраїльської війни (2023). Документальний фільм. URL: https://www.youtube.com/watch?v=2Vf96-CVcY8&ab_channel=CBCTVAzerbaijan
12. Шуїб Есфір. Підбірка за запитом «Есфір Шуїб». URL: https://www.youtube.com/results?search_query=%D0%B5%D1%81%D1%84%D0%B8%D1%80+%D1%88%D1%83%D0%B1
13. Cousins Mark (2014). Dear John Grierson: A Postscript to The Story of Film (rough cut). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=YamlocxI7uc>

Афганістан. Світлина (сайт «Азія+»)

РОЗДІЛ 3. АФГАНІСТАН

3.1. Медіація становлення режиму Талібану (2021–2022)

Ретранслявання інформації крізь призму ЗМІ повертає нас до традицій літописання, які вже стали предметом нескінченних дискусій: учені вважають: літописам довіряти марно, адже їх автори, зазвичай, були придворними ідеологами й працювали на створення позитивного іміджу можновладця та його оточення. Тому з часом виявляється, що минуле стародавньої Русі, Іспанії, Франції не постає адекватно зі сторінок пісень про Ігоря, Сіда, Роланда, лицарів короля Артура й ін [5]. Навіть «Повість временних літ», що має декількох авторів, інформації все одно не збалансовує й залишає більше запитань, аніж відповідей.

Щодо літописів Сходу, то вони взагалі напівміфічні. Найповніша (чудом збережена) бібліотека Ашшурбаніпала та її ключова знахідка – поема про Гільгамеша [2] (що певною мірою проєктує Біблію) – не дають більш-менш точних даних про витoki цивілізації. Накладаючись на окремі ментальності, історія поетизується, метафоризується й стає «збіркою» мандрівних мотивів із романтичними темами подвигів та кохання, як-от у найбільш популярній на східних теренах історії Меджнуна й Лейли [1]. У сховищах колонізаторів (котрі переважно західні) культурна думка підневільних народів узагалі перетворюється на анекдотичний додаток «переплутаних історій» (за Єдвардом Саїдом [4]).

Зі східних теренів найменш дослідженими вважаються афганські. І хоча в сховищах збереглися й дійшли до нас деякі рукописні пам'ятки, проаналізовані Собіром Мерзоевим [3], зокрема історичні пісні «чарбайти», полемічна література, навіть історія (в інтепретації Ахунда Дарвези), усі ці витвори людської думки й оригінальної творчості надзвичайно заідеологізовані, політично та релігійно. Те саме стосується й найдавнішої преси, яку частково дослідив Езатуллах Хусейні [6], особливо тієї, що пов'язана з режимом Талібану, точніше із його приходом, після якого зникали чи «переселялися» в інші країни усі масмедіа. Навіть «урятована» журналістика в діаспорах виявилась оманною, адже започатковували й творили її втікачі – політики-опозиціонери, котрі ставили за мету оприлюднити політичні програми та стратегії партій, а не збалансувати інформацію й показати світові реальний Афганістан. Як вислід, в усі часи після винайдення друкарства доречніше було покликатися на дані світових інформаційних агенцій та «акредитованих» в Афганістані літописців/журналістів, котрі й ставали «арбітрами» в інформаційних мілітарних «іграх». Із метою відтворення останніх подій, пов'язаних із приходом до влади в Афганістані, угруповання «Талібан», так учинимо й ми. Для зручності розгортатимемо історію як нарис, указуючи в дужках ЗМІ, повідомленням якого скористалося найбільше засобів масової інформації (поширюючи матеріал із маркуванням першоджерела). Так ми наче хронологічно відновимо події, точність яких, відверто кажучи, могли б підтвердити лиш незалежні афганські медійники, котрі якраз і стали найпершими жертвами нового режиму. Тому покладатимемося на авторитет першоджерел, підтверджений користувачами якісного продукту.

У травні 2021 року США й НАТО почали офіційне виведення військ з Афганістану, а Кабул посилив безпеку в очікуванні «відповіді» Талібану. Вона не забарилося: уже в червні представники радикального ісламського руху заявили, що взяли під контроль 85 % території країни. Однак внутрішні офіційні джерела через соціальні мережі спростували інформацію. 23 липня, аби допомогти опозиційним силам, за повідомленням адміністрації американського президента, відбулася серія авіударів по військових позиціях Талібану, ініційована США. Починаючи з 6 серпня, таліби послідовно захоплювали адміністративні центри: спершу місто Зарандж (на кордоні між Афганістаном та Іраном), далі – Сарі Пул і Саманган, 11 серпня – Файзабад, Герат та Кандагар, потім – стратегічний пункт Газні на південному сході країни. 14 серпня (коли бої тривали вже понад тиждень) узяли під контроль Гільменд Лашкаргах і Пула-Алам – адміністративний центр провінції Логар. Того самого дня екстремісти захопили північно-західний населений пункт Балх-Мазарі-Шаріф, четверте за обсягами та значенням місто Афганістану. 15 серпня окупували п'яте за величиною – місто Джалалабад і поселення Торкхам (без бою). Тим часом Reuters повідомляло, що таліби наказують своїм повстанцям утриматися від насильств у столиці, а також закликають забезпечити прохід тим, хто вирішив залишити країну (за даними АР, це можна було зробити лишень з аеропорту Кабула). Al Arabia повідомила, що між південними й північними околицями сталися сутички, очолювані опозиційними силами, а біля банківських установ гуртуються охочі зняти заощадження. В.о. міністра внутрішніх справ Абдулла Саттар Мірзаквал у власному відеозверненні заявив, що передача влади терористам Талібану відбудеться мирним шляхом, а урядові збройні сили слідкуватимуть за безпекою (офіційну інформацію

підтвердив місцевий медіаконгломерат «Tolo News»). Регіональні й іноземні ЗМІ (Україна, Росія, США та ін.) констатували, що таліби захопили всі афганські прикордонні переходи, а також аеропорт Баграм і в'язницю на околиці Кабула (звільнивши понад 5000 злочинців). Al Arabiya повідомила про початок перемовин стосовно мирної передачі влади між внутрішніми опозиційними силами в президентському палаці. Джерела Al Arabiya також оголосили, що лідер Афганістану Ашраф Гані йде у відставку. Розпочалася масова евакуація співробітників посольств. Тоді ж Рада національного примирення Афганістану заявила, що президент Ашраф Гані залишив країну. Офіційний сайт посольства США повідомив про пожежу та обстріл в аеропорту Кабула. Паралельно Reuters, із посиланням на представника НАТО, надало інформацію, що всі комерційні рейси зі столичного аеропорту припинено, однак, як виняток, дозволено обслуговувати військову авіацію.

Таліби оголосити створення Ісламського емірату Афганістан з президентським палацом у Кабулі (Associated Press). А прем'єр-міністр Великобританії Борис Джонсон закликав міжнародне співтовариство не визнавати новоявлений уряд. Він заявив про необхідність вироблення спільної позиції щодо зміни влади (Sky News). Тоді ж Al-Jazeera повідомила: біля окупованого президентського палацу та посольства США в Кабулі прогрімали вибухи. «Евакуйований» президент Ашраф Гані постскіптум пояснив електорату через соцмережу Facebook, що відбувається й чому він вирішив залишити державу.

Тим часом Міністерство закордонних справ України оприлюднило наказ про евакуацію українських громадян із Кабула, що запланована на 16 серпня, і порадило переселенцям у разі чого звертатися до Посольства України в Таджикистані. «У пра-

вічному хаосі», незважаючи на відсутність транспорту, тисячі афганців прагнули виїхати. За даними ВВС, американські військові здійснили попереджувальні постріли в аеропорту: аби перешкодити намірам, тисячі потенційних емігрантів штурмувати злітно-посадкову смугу. У неділю, 15 серпня, навіть комерційні вильоти раптово скасовано. У соцмережах ширилися знімки закривавлених трупів, що випали з переповнених літаків. 17 серпня міністр закордонних справ ЄС Жозеф Боррель ініціював проведення позачергової зустрічі міністрів закордонних справ ЄС, а очільник МЗС України Дмитро Кулеба вкотре закликав співвітчизників, які мешкали в Афганістані, повідомляти про місцезнаходження в посольства Таджикистану й Пакистану.

Міжнародний комітет Червоного Хреста заявив, що не планує скорочувати свою присутність на «землі об'єднаних племен» після останніх подій. До коментарів аудіовізуально приєдналася канцлер Німеччини Ангела Меркель. На її думку, розвиток ситуації в Афганістані жахливий для автентичної нації, а міжнародна військова місія, стала «справжнім розчаруванням». Рада Безпеки ООН закликала до негайного припинення бойових дій і насильства. Радикальний ісламістський рух натомість оголосив загальну амністію для місцевих посадовців і запросив їх повернутися до роботи (AFP). На той час, за інформацією ВВС, у Кабулі залишалось усього три посольства – Росії, Китаю та Пакистану (Індонезія зберегла невелике дипломатичне представництво). Facebook почав блокувати контент, пов'язаний з екстремістським рухом Талібан (бо чи не весь світ назвав його терористичною організацією). Марк Цукерберг створив для цього спеціальну групу експертів, які моніторили й закривали підозрілі пости. Туреччина розпочала будівництво стіни вздовж кордону з

Іраном, щоб запобігти новому напливу біженців (AFP). Для цього звели 5-кілометрову ділянку, але в планах – 295-кілометрова.

«Чинний» віцепрезидент Афганістану Амрулла Салех у відеозверненні оголосив себе в.о. президента й закликав народ чинити опір терористам Талібану. А тим часом міністр закордонних справ ЄС Жозеф Боррель вів переговори з радикальним ісламістським рухом, хоч на пресконференції після зустрічі міністрів закордонних справ ЄС, оголосив, що ці переговори не означатимуть, що ЄС визнає новий уряд. Він також акцентував, що надання міжнародної гуманітарної допомоги Афганістану в будь-якому випадку варто продовжувати й навіть збільшити, однак звузитися до меж підтримки прав людини. Понад 2200 дипломатів та цивільних осіб на той час уже евакуювалися військовими рейсами (Reuters). За даними «The Washington Post» із посиланням на офіційні джерела, 16 серпня адміністрація Джо Байдена заморозила резерви уряду Афганістану на банківських рахунках США: угруповання «Талібан» не могло отримати доступу до мільярдів доларів. Однак, згідно з національним опитуванням, оцінка президента США все одно впала до 46 відсотків після того, як американські війська залишили Афганістан і до влади прийшли екстремісти.

На відміну від інших країн, Уганда оголосила, що на прохання уряду США тимчасово впустить 2000 афганських біженців (CNN). Велика Британія також запланувала прийняти приблизно 20 000 за п'ять років (згідно з новим планом переселення). Під час телефонної розмови президент США й прем'єр-міністр Великої Британії домовилися про віртуальну зустріч лідерів G7 наступного тижня для обговорення спільної стратегії щодо розвитку подій. У цей час, як повідомила Al Jazeera, у провінції Нангархар міста Джалалабад таліби обстріляли демонстрантів

під час мирного мітингу на підтримку національного прапора – щонайменше двоє людей загинули, 12 отримали поранення. Один із командирів бойовиків Талібану Анас Хаккані зустрівся з колишнім президентом Афганістану Хамідом Карзаєм (BBC). 18 серпня військово-транспортний літак Іл-76МД 25-ї бригади транспортної авіації Повітряних сил ЗСУ вилетів із військового сектору аеропорту «Бориспіль» до Кабула із завданням евакуації громадян України та іноземців. Президент Ашраф Гані, який свого часу виїхав з Афганістану, на той час уже перебував в Об'єднаних Арабських Еміратах але, незважаючи на втечу, не оголошував про відставку. Президент США заявив в інтерв'ю ABC News, що американські військові залишаться в Афганістані після 31 серпня, якщо Вашингтон не встигне евакуювати всіх своїх громадян (тоді в Афганістані їх проживало від 10 000 до 15 000). Байден додав, що від 50 000 до 65 000 афганців та їхніх сімей також прагнуть бути негайно евакуйованими. Натомість президент Туреччини Реджеп Таїп Ердоган заявив через Hurriyet, що Анкара готова співпрацювати з екстремістами, які захопили владу в Афганістані, а Міжнародний валютний фонд припинив доступ до коштів МВФ у захопленій країні (Reuters) – заборона охопила близько 440 мільйонів доларів валютних резервів. Канцлер Німеччини Ангела Меркель і президент США Джоозеф Байден під час телефонної розмови обговорили майбутню співпрацю між Бундесвером й американськими військовими й домовилися про «тісну співпрацю» (DW).

Тоді ж режим Талібану відсвяткував створення Ісламського емірату Афганістан, приурочивши це до 102-ї річниці незалежності від Британської імперії. За словами речника Талібану Забіхули Муджахіда (Twitter), Ісламський емірат планує налагодити хороші дипломатичні й торговельні відносини з усіма

країнами світу. Однак «паралельно», згідно зі звітом Норвезького центру глобального аналізу (RNIPTO), таліби почали вносити у чорний список людей, які обіймали ключові посади в колишньому уряді або співпрацювали зі Сполученими Штатами та іншими членами НАТО. Генеральний директор ЮНЕСКО Одрі Азуль закликав зберегти хоч культурну спадщину Афганістану й захистити її від чергового знищення та пограбувань.

Соціальна мережа Facebook тимчасово приховала списки друзів користувачів з Афганістану, щоб захиститися від критики й переслідувань із боку Талібану. Про це повідомив глава департаменту політики безпеки Facebook Натаніель Глейхер. Верховний комісар ООН із прав людини Мішель Бачелет заявила, що отримала докази злочинів талібів, уключаючи страти цивільних. Окрім масових убивств, ООН акцентувала критичні обмеження для жінок. Австралія, США та Великобританія попередили своїх громадян про високий ризик терористичного нападу. Радили всім негайно залишити зону аеропорту й чекати подальших інструкцій у безпечному місці (щонайменше 13 людей справді загинули тоді у результаті двох вибухів). Речник Пентагону заявив, що теракт в аеропорту забрав життя багатьох мирних громадян США й став результатом «масштабного нападу»).

Щонайменше 60 людей отримали поранення після повторних терактів у Кабулі. ВУ своєму зверненні до нації президент США пообіцяв, що, незважаючи на терористичні акти, він завершить евакуацію громадян США та помститься за смерть 13 американських солдатів. За словами Байдена, відповідальність за напад понесуть прихильники угруповання «Ісламська держава» (хоча тоді ще не було жодних доказів такої «співпраці» з талібами). Майже всі світові бренди повідомили, що після

наступної серії вибухів в аеропорту загинуло понад 100 людей, серед яких – 90 афганців і щонайменше 13 американських військових. Ще 18 солдатів отримали поранення. Згодом кількість загиблих досягла 110 осіб (Al Jazeera).

Комітет з оборони британського парламенту оголосив про намір розслідувати причетність королівства до війни в Афганістані за останні 20 років (SkyNews). Заплановано ретельно дослідити розвиток британської військової місії, уключаючи й те, що королівство було «змушене вчасно вийти» з війни, «продиктованої» Вашингтоном. Натомість речник Міністерства охорони здоров'я Афганістану повідомив, що кількість загиблих від останнього теракту вже збільшилася вдвічі – до 170 (і це в основному цивільні). Пізніше число зросло до 200. Сполучені Штати евакуювали понад 35 дітей-сиріт – повідомило ABC News із покликанням на представника Міністерства охорони здоров'я та соціальних служб США (HHS). У відповідь на теракти Сполучені Штати завдали ракетного удару по об'єкту ІДІІ в афганській провінції Нангахар – знищили одного з бойовиків, котрий планував атаку на аеропорт Кабула – повідомило Reuters із посиланням на Центральне командування США. У результаті авіаудару БПЛА, який намагався знищити терориста-смертника, загинуло дев'ять членів однієї сім'ї, серед яких – шестеро дітей (CNN). Речник Талібану Сухаїл Шахін повідомив Franceinter, що екстремісти відхилили пропозицію створити «зону безпеки» для продовження гуманітарних операцій (напередодні Франція та Велика Британія на спеціальній сесії Ради Безпеки ООН виступили з ініціативою представити проєкт резолюції про створення «зони безпеки» в Кабулі). США і їхні союзники пообіцяли завершити тотальну евакуацію до вівторка,

31 серпня. За даними офіційних сайтів політиків, за цей час із Кабула депортовано понад 114 000 людей. Пентагон підтвердив: усі американські війська залишили Афганістан. А начальник Центрального командування США Кеннет Маккензі заявив: «Майже 20-річна місія, яка розпочалася в Афганістані невдовзі після 11 вересня 2001 року, закінчилася» (CNN). Тим часом Організація Об'єднаних Націй і Рада Безпеки прийняли резолюцію щодо Талібану. Вони вимагали від екстремістів дозволити охочим афганцям безперешкодно виїхати з країни (за документ проголосували 13 членів Ради Безпеки, Росія й Китай утрималися). Президент Байден звернувся до нації з промовою про закінчення 20-річної війни в Афганістані. Він ще раз пояснив, чому вирішили ввести війська, але уточнив, що терористи «не закінчилися» (тоді в Афганістані, за його словами, усе ще перебувало близько 200 американців, багато з них мали подвійне громадянство).

Посол Індії в Катарі Діпак Міттал провів розмову з високопоставленим чиновником Талібану, що стало першим офіційним дипломатичним контактом із моменту зміни влади (Reuters). У Бгараті, до речі, вже давно переймалася зв'язками Талібану з Пакистаном. У МЗС Республіки Індії заявили, що учасники перемовин обговорили безпеку своїх громадян, які лишилися в Афганістані. Однак світова громадськість обурилася вже самим фактом переговорів. Хоча й міністр закордонних справ Німеччини Гайко Мас зауважував, що в ситуації з Афганістаном не всі зацікавлені боки повинні утримуватися від прямих контактів, тим паче, що Генеральний секретар ООН прогнозував імовірну «гуманітарну катастрофу».

Як повідомляло ВВС, таліби тим часом продовжували внутрішні переговори щодо складу уряду, до якого не повинні

були ввійти ті, хто пропрацював там останні 20 років. Жінок планували допустити, але не на міністерські посади. За даними *Hindustan Times*, боротьбу за вплив у новому уряді очолили лідер союзної талібам організації Хаккані й мулла Мухаммад Якуб, син засновника Талібану мулли Омара. Талібан на той час (за домовленістю) контролював Кандагар, а Хаккані – Кабул.

Південна Африка раптом заявила, що не може впустити біженців з Афганістану (хоча багато інших африканських країн, зокрема Руанда та Уганда, вже прийняли на той час чимало втікачів й очікували легалізації переселення). Міністр закордонних справ Катару шейх Мохаммедбін Абдулрахман аль-Тані заявив, що його уряд веде переговори з талібами та працює з Туреччиною щодо технічної підтримки для продовження операцій в аеропорту Кабула. Управління гуманітарної авіації ООН (UNHAS) відновило польоти до Афганістану в рамках Всесвітньої продовольчої програми. Про це повідомив речник генсека ООН Стефан Дюжаррік. Тим більше, що моджахеди акцентували, наче вони дуже зацікавлені в торговій ініціативі Китаю й запрезентували глобальний інфраструктурний та гірничодобувний проєкт «Один пояс, один шлях», спрямований на зміцнення економічних і політичних контактів із десятками країн. За словами представника Талібану, комуністичний режим міг би модернізувати мідні копальні, зробивши Китай «квитком на ринки всього світу» для Афганістану. Уряд Німеччини теж виявив намір відновити платежі на розвиток збіднілої до критичної межі країни, якщо ісламістський рух «Талібан» виконає низку умов: сформує уряд, який складатиметься не тільки з Талібану, поважатиме права людини, зокрема жінок, і припинить розвиток та поширення тероризму. Також акцентувалася

необхідність діалогу з інших питань, зокрема сприяння евакуації (Deutsche Welle).

Однак внутрішня політична система Афганістану все ще формувалася. Як повідомило Reuters із посиланням на анонімні джерела, засновник Талібану та політичний лідер мулла Абдул Гані Барадар міг очолити новий уряд, але він належав до фракції поміркованих активістів – і це не всім подобалося. Тим часом таліби заявили, що захопили останню провінцію Афганістану (Panzer). Натомість члени Національного опозиційного фронту вкотре інформацію спростували: мовляв, напад талібів на Панджшир відкладено, оскільки підірвана дорога. Як вислід – бойовики не можуть дістатися до резиденції губернатора провінції.

8 вересня міністри закордонних справ G7 провели саміт. Запросили й Росію та Китай. Про це заявив міністр закордонних справ Японії Тошіміцу Мотегі (NHK). А папа Римський Франциск під час традиційної недільної проповіді на площі Святого Петра у Ватикані закликав країни світу прийняти біженців з Афганістану (Vatican News). Радикали тим часом розпочали активне впровадження «законів шаріату»: поділили навчання у навчальних закладах усіх рівнів освіти за статтю (заняття для дівчат мали закінчуватися на 5 хвилин раніше), заборонили жінкам з'являтися на публіці з відкритим обличчям і тілом... На півночі Афганістану все ще тривали запеклі бої (CNN). Провінція Панджшир – стратегічно важливий гірський район, багатий на цінні мінеральні ресурси, станом на 5 вересня залишався єдиною з 34 афганських провінцій, яких Талібан усе ще не контролював.

Із масмедіа видно, що на той час радикальний рух найбільше розраховував на дипломатичне визнання та фінансову підтримку Німеччини. Про це повідомив газеті «Welt am Sonntag» повідомив речник моджахедів Забіулла. Сподівалися також на спів-

працю з ФРН у сфері охорони здоров'я, сільського господарства та освіти. І хоча таліби (дуже «невчасно») вбили представника Національного повстанського фронту журналіста Фахіма Дашто, канцлер Німеччини Ангела Меркель виступила за початок переговорів, бо вважала, що діалог потрібен хоча б для продовження евакуації (DW). Паралельно речники Талібану Сухаїл Шахін разом із муллою Абдула Гані Барадаром вийшли на контакт із Генеральним секретарем ООН із гуманітарних питань Мартіном Гріффітсом і заручилися перспективами гуманітарної допомоги (Reuters).

У цей час представники Талібану оголосили про перемогу й контроль над провінцією Панджшир (BBC), виклавши у соцмережі відео, на якому підняли прапор перед резиденцією губернатора провінції, й запросили представників багатьох країн відвідати церемонію з нагоди інавгурації нового уряду (ТАСС). Незважаючи на це, як повідомляло BBC, у Кабулі пройшла серія протестів і таліби робили попереджувальні постріли, щоб розігнати демонстрантів, які 7 вересня вийшли на вулиці й вимагали хоча б якихось мінімальних прав для жінок. Управління ООН з координації гуманітарних питань стверджувало, що в Афганістані закінчуються продукти харчування та інші предмети першої необхідності – країна «вийшла» на межу голодної смерті (Reuters). В організації відзначили необхідність зібрати 600 мільйонів доларів для транспортування допомоги.

Таліби оголосили про формування тимчасового уряду на чолі з одним із його засновників муллою Мохаммадом Хасаном Ахундовим, а на його місце мав потрапити мул Барадар Забіулла Муджахід. Про це журналістам повідомив пресекретар Ісламського Емірату. Мула Якуб був призначений виконувачем обов'язки міністра оборони, а Мула Абдул Салам Ханафі –

другим заступником. Посаду нового в. о. міністра внутрішніх справ запропонували Сараджуддін Хаккані, який досі очолював групу бойовиків, відому як Мережа Хаккані (BBC).

Міністр закордонних справ Китаю Ван І констатував, що його країна надасть Афганістану близько 30 мільйонів доларів (200 мільйонів юанів) як екстрену допомогу, що включає постачання ліків, вакцини від COVID-19 та продуктів харчування. Він додав – після врегулювання ситуації й виконання низки умов Пекін готовий допомогти Афганістану розвивати проекти, які покращують життя громадян, і зробить усе можливе для мирної відбудови та економічного зростання країни. Підкреслювалося також: Міністерство закордонних справ Китаю готове співпрацювати й щодо низки інших питань, уключаючи боротьбу з тероризмом та наркотрафіком. Однак Ахмадулла Васік, речник Комісії з культури Талібану, здійснив «контрудар», оголосивши, що тепер жінки в Афганістані не зможуть займатися спортом (The Guardian). Тоді ж експрезидента Афганістану Ашрафа Гані звинуватили у розкраданні. А той спростував звинувачення й принагідно вкотре попросив вибачення за втечу.

За даними Міністерства закордонних справ України, на той час в Афганістані ще перебували 159 наших громадян, які потребували евакуації. Про це на брифінгу повідомив міністр закордонних справ Дмитро Кулеба. І ось уперше після виведення американських військ із країни режим Талібану дозволив евакуацію іноземців. AP повідомило, що десятки репатріантів уже прилетіли з Кабула до Дохи міжнародним комерційним рейсом Qatar Airways. Представники радикального ісламістського руху підняли прапор над президентським палацом у столиці. Це «випадково» сталося саме в день, коли США та світ вшанували жертв терактів 11 вересня. Чорно-білий стяг підняв

прем'єр-міністр Талібану Мохаммад Хасан Ахунд на честь офіційного початку роботи тимчасового уряду, що складався з 33 членів. Цей уряд на той час категорично відмовилася визнати Франція, оскільки члени руху, на думку французьких дипломатів, не дотримали своїх обіцянок. Про це заявив міністр закордонних справ Франції Жан-Ів Ле Дріан. Розпочалися також розмови про подібність конфліктів в Афганістані та Україні. Однак президент нашої держави Володимир Зеленський пояснював, що Україну в жодному разі не варто порівнювати з Афганістаном, ураховуючи те, що вона воює з Росією понад сім років й українці вимушені самотійно зупиняти підступні атаки ворога (про повномасштабне вторгнення тоді ще не йшлося).

У контексті подій міністра закордонних справ Великобританії Домініка Рааба перевели на посаду міністра юстиції та віцепрем'єр-міністра через те, що він пішов у відпустку під час афганської війни. Міжнародний валютний фонд призупинив співпрацю з Афганістаном – до нормалізації ситуації. МВФ апелював до гуманітарної кризи, яка сталася після приходу до влади ісламістів. Міністр закордонних справ Нідерландів Сігрід Керг оголосила про свою відставку, оскільки напередодні Палата представників проголосувала за недовіру уряду в організації евакуації з Афганістану (DW). Європарламент не визнав нового уряду Талібану. Мовляв, під час першого правління цього угруповання міністерство моралі контролювало суспільство, уводячи суворі релігійні табу. І зараз, за дослідженнями ЄС, нічого не змінилося. Усі тільки погіршується, зокрема вже понад 100 афганських журналістів звернулися до міжнародних спільнот, аби захистити свободу преси в країні. А таліби, незважаючи ні на що, продовжували впровадження нововведень і пішли на крайнощі: наказали негайно звільнити від посад та

професій усіх жінок. Виняток становили хіба ті, яких не можуть замінити особи протилежної статі: модельєри, прибиральниці, чорнороби...

Отже, за фіксаціями світових ЗМІ можна детально відтворити процес зміни влади в Афганістані 2021 року та криваве повернення угруповання «Талібан». А втім, уже видно, що можливі й спекуляції та викривлення, головно в повідомленнях Reuters, Hurriyet, Weltam Sonntag, DW, AFP, RHIPTO, CNN, Al Jazeera про «підступні» переговірні ініціативи Індії, Катару, Туреччини, Німеччини, санкції соціальної мережі Facebook (уведені супроти відтворення сцен насилля), унесення в чорний список людей, які обіймали ключові посади в колишньому уряді Афганістану, заява Пакистану про змову адміністрації США й угруповання «Талібан» тощо. Пальму першості в плані перекривлень та акцентувань, безумовно, отримає інформаційна вибухівка CNN про авіаудар американського БПЛА, від якого загинуло шестеро афганських дітей (таліби подаватимуть це як страшний злочин, американці і європейці – як жахливу технічну помилку). У результаті в майбутньому ми отримаємо щонайменше дві історії Афганістану межі 2021–2022 рр. (якщо взагалі не станеться «випадкового» збою й втрати електронних даних). Але навіть у найгіршому випадку, інформація передаватиметься з уст в уста: стане легендою, потім – міфом, і на завершення – мандрівними сюжетами, приміром індійсько-пакистанського, британського, радянського та американського циклів...

1. Гяджеві Нізамі. Лейла и Меджнун: поема / пер. Л. Первомайського. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=2921>

2. Епос про Гільгамеша. URL: <https://buki.com.ua/blogs/epos-pro-hilhamesha-korotkyu-vyklad/>
3. مرد له لومړنی ادب یات و ونه یزو بنو د کي افغانه سد تان په . صابر میرزایف : علوم ف یلول پاک تر... dis. ل ندیز (دریمه لومړی پیری شلمی د) 1994. دو شنه به، ادب یات هیوادونو بهرنیو د اف ریقا او آس یاد – 10.01.06 مخ 54.
4. Саїд Едвард. Культура й імперіялізм / пер. Ботанової Катерини, Цимбала Тараса. Київ: Критика, 2007. 608 с.
5. Сен-Віктор П. де. Боги та люди / пров. М. Волошина. Київ: МП «Муза», 1992. 336 с.
6. د: مطبوعات افغانه سد تان د کي دوره وروسته نه په اچاهی د . الله عزت حسدینی ژورنالیزم – 10.01.10 : علوم ف یلول کیند... dis. ل یکوال لنڈیز مخ 39. 2012 مسکو،

3.2. «Спільна» історія Афганістану й України крізь призму ЗМК

За дев'ять днів до початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну ЗМІ активно продукували інформацію про 33 річницю виведення радянських військ з Афганістану. За їхніми даними, можна коротко відтворити історію війни, яка, на думку аналітиків, стала поштовхом до розпаду не лише СРСР, а й планетарної системи соціалізму. Ведучи дослідження медіації афганських трагедій ХХ–ХХІ століть, ми не братимемо до уваги подій сивої давнини, бо їх фіксували не історики та журналісти, а, як ми вже пересвідчилися, релігійні фанати. Однак нагадаємо, що країні майже тисяча років. Споконвіку вона географічно розділяє Захід і Схід, стаючи невіддільним посередником у розв'язанні багатьох конфліктів та проблем глобального виміру. Через цю територію проходили важливі торговельні шляхи й

рухалися численні армії завойовників. Ще в XVII столітті Афганістан був розділений між Іраном та Індією. У XVII ст. ватажки корінних племен нарешті відвоювали свої території («прихопивши принагідно» частину Індії й Узбекистану). На початку XIX ст. держава розпалася на чотири князівства: Кабул, Кандагар, Герат і Пешавар та після завоювання узбецьких ханств Маймене й Андхой, очільник Кабула нарешті об'єднав усі території в одну державу. Цим завершилося формування мапи сучасного Афганістану [8, с. 409–454].

Тоді ж Британія завоювала Індію й «позарилася» на Середню Азію. Звісно, окремою ціллю став Афганістан. І хоча Англії вдалося захопити лиш Кандагар й Желалабад, із дозволу емірату поневоленої держави, вона отримала контроль над зовнішньою політикою та дипломатією. Пізніше колоніальний вплив Англія добровільно розділила з Росією, аби разом протистояти Німеччині під час Першої світової війни (хоча Афганістан прагнув дотримуватися нейтралітету).

Аж до травня 1919 року тривали криваві сутички місцевих спільнот з окупантами й, зрештою, завершилися незалежністю, яку визнав увесь світ, уключаючи Англію та Радянський Союз. Однак британські посягання все ще відчувалися й істотно впливали на вибори та зміни політичних режимів у суверенній державі. Під час Другої світової Афганістан знову став на нейтральну позицію, тому, у порівнянні з іншими європейськими державами і їхніми колоніями, не зазнав руйнувань. У 1946 р. – був прийнятий в ООН.

Тоді в країні простежували мало проявів демократії на кшталт опозиційних політичних партій чи впливових профспілок, хоча до середини XX ст. вже видавалося близько п'ятдесяти періодичних видань. Особливою популярністю користувалися

газети «Аніс» та «Іслах» [14]. Однак політична культура формувалася невпинно й у 1963 р. встановилася конституційна монархія, а 17 липня 1973 р. – республіканський режим. Країна отримала назву Республіка Афганістан. Пізніше, за логікою тогочасся, на кін історії вийшла афганська народно-демократична партія з ідеологією наукового соціалізму й після «квітневої революції» 1978 р. проголосила Демократичну Республіку Афганістан та власний принципалітет у політичній сфері. Зрозуміло, що соціалізм, навіть науковий, то, передусім, атеїзм. І ясно, що традиції ісламістів далекі від таких радикальних змін.

Серед комуністів відразу (як, до речі, і свого часу в СРСР) розпочалися внутрішні конфлікти, у результаті яких міністр оборони Хафізулла Амін звільнив із посади Генерального секретаря ЦК НДП Нур Мохаммада Таракі (і стратив його разом із командою його вірнопідданих) [7]. У контексті партійних «розбірок» розпочала збройне повстання ісламістська опозиція. І народно-демократична партія звернулася за допомогою до держави – носія найбільш розвиненої форми соціалізму. Так, у грудні 1979 року радянські підрозділи ввійшли на територію Афганістану. Оскільки УРСР була частиною Радянського Союзу, лєвова частка військового складу виявилась українцями (вочевидь не випадково). Так уперше в історії перетнулось історичне минуле двох народів – українського та афганського, які волею долі змушені були тривалий час звільнитися від соціалістичного минулого й формувати імунітет супроти кремлівських ідеологій.

Як згадують воїни-афганці [2, с. 36], Радянський Союз розраховував швидко придушити повстання моджахедів/душманів (учасників джихаду – священної війни з невірними). Однак сутичка тривала понад дев'ять років (як, до речі, й у нашій

теперішній ситуації війни з Росією) та завершилася перемогою ісламської опозиції. СРСР «надав допомогу», але не пішов, як очікувалося, на контакт із Хафізуллою Аміном, а взяв штурмом резиденцію й знищив його як кривавого диктатора та агента ЦРУ, призначивши предводителем режиму значно покладистішого комуніста Бабрака Кармаля (у 1986 його – цілком «логічно» – замінили на очільника афганського відповідника КДБ – Мохаммада Наджибуллу) [2].

Війська СРСР «загрузли» в Афганістані на майже десять літ – із часом «обмежений контингент» зріс до ста тисяч солдатів. Душмани (так їх «охрестили» противники) вели досить успішну боротьбу супроти значно численнішого й краще оснащеного ворога. Особливо ефективними виявилися партизанські бої, засідки та диверсії (після яких повстанці надійно ховались у горах).

Після «моніторингу ситуації» з метою мінімалізації впливу СРСР на Близькому Сході моджахедів почали підтримувати фінансами та зброєю Америка, Іран, Пакистан, Об'єднані Арабські Емірати, Іран, Китай й ін. держави. Якісне оснащення дало змогу ефективніше воювати з радянською армією та отримувати непередбачувані перемоги. Зрештою, кремль зрозумів, що ця війна – даремна трата особового складу, часу й ресурсів. Тому наприкінці вісімдесятих (із приходом до влади Михайла Горбачова та початком перебудови) анонсував виведення військ з Афганістану через узбецько-афганський кордон (неподалік міста Термез).

За неофіційними даними [2], уже тоді загинуло понад тридцять тисяч радянських солдатів і близько двох мільйонів афганців (ураховуючи цивільних). Деякі полонені, змінивши імена, добровільно залишилися на деокупованій території, бо в

СРСР «зрадникам» пощади не було. До речі, після виведення кремлівських підрозділів афганський комуністичний режим упав не відразу – аж напровесні 1992 року (вочевидь, капітуляцію пришвидшив розпад самого СРСР). Так, із погляду символіки, стався своєрідний «ефект уробороса»: змії прикусив власного хвоста. Але й після виведення радянських військ історія афганського комуністичного режиму не завершилася – і далі тривали виснажливі громадянські війни, вислідом яких стали еміграції, жахливі злочини – скалічені людські долі.

Десь у цей час (1996–2001 рр.) стався перший прихід до влади ісламістського угруповання «Талібан», що зародилося серед пуштунів (афганців іранського походження), ідеологічною базою яких став інтегральний напрям ісламу – ашаризм і введення жорстких норм шаріату: заборона телебачення, інтернету, живої музики, образотворчих мистецтв, інтелектуальних ігор (навіть шахів), білої барви (бо то колір талібського прапора), демонстрації сексу та його творчих інтерпретацій. Таліби ставили також окремі гендерні вимоги. Чоловіки не дуже обмежувалися, єдина повинність – носити бороду конкретної довжини. А жінки перетворювалися на упосліджену домашню обслугу без права відкривати обличчя й тіло, а також учитися, працювати, зніматися на телебаченні, з'являтися на вулиці без чоловіка й лікуватися в осіб протилежної статі.

Детальніше про радянсько-американські періоди історії Афганістану розповість роман афгано-американського автора Халеда Госсейні «Ловець повітряних зміїв» [14], що, за версією *The New York Times*, два роки поспіль очолював список світових бестселерів. (Доступна також його екранізація «Той, що біжить за вітром» [12]). В основі твору – історія молодого афганця, на долю якого випали події розквіту Афганістану, радянської оку-

пації, вимушеної еміграції до Американських Штатів, повернення та оберненої репатріації. І хоч в основі сюжету не так пригоди та події, як внутрішні переживання – саме вони дають найточнішу, ніким не цензуровану інформацію про те, «як це було».

Децо іншу сторі пропонує сучасний український письменник Василь Слапчук (який став учасником і, зрештою, жертвою війни в Афганістані, перебуваючи в складі «миротворчих» радянських військ) у романі «Книга забуття» [9] (який теж став номінантом, потрапивши в список переможців, за версією BBC, у 2013 році). У рецензії на книгу літературознавиця Віра Агеева зазначила: «Василь Слапчук доводить, що не можна безкарно забувати й викреслювати шматки життя й історичні епохи. [...] У його романі блискучі, пластичні й виразні, побутові замальовки, реалістична фактографія органічно поєднуються з глибокою інтелектуальною рефлексією, пам'ять пережитого – з пам'яттю читацькою. Книга забуття стає книгою пам'яті» [1]. «Кінцева суть, як зазначив в інтерв'ю для BBC автор роману, зводиться до того, що будь-яка війна – це лише зовнішня, груба та спрощена проєкція тих метафізичних чи екзистенційних внутрішніх процесів, що пов'язані з абсурдністю буття й виражені духовним хаосом, деструкцією, суперечностями, страхом – усім тим, що, врешті, зводиться до драми свободи – її потреби й заперечення водночас» [10].

Отож наступний етап історії Афганістану тісно пов'язаний із розвитком і поширенням планетарного тероризму, американськими впливами й перепетіями подій, початок яких слід датувати 1996 роком, коли відбувся перший прихід до влади угруповання «Талібан», що правило країною п'ять років – аж до терористичних актів у (9/11) 11 вересня 2001 року, падіння нью-

йоркських веж-близнюків та введення в Афганістан військ НАТО (ми цю проблему вже розглядали в публікаціях «Je ne suis pas Charlie або ال ال أك بر (ісламський тероризм і масмедіа)» [5] і «Різдва-ний “карнавал” в Парижі (трагедія “Шарлі Ебдо” крізь призму двох теорій сміху)» [6]). Однак є й художнє переосмислення етапу американського контролю Афганістану – роман британського журналіста Фредеріка Форсайта «Афганець» [13], що в легкій розважальній формі розповідає про те, як англо-американські спецслужби намагалися зупинити теракт 11 вересня 2001 року, видаючи власного агента за високопосадовця Аль-Каїди. Книга – комерційний проєкт, однак, як і кожен товар, дає широкий об’єм інформації про вкладену в себе реальність, автора та споживачів.

Окремо слід назвати публіцистичні спроби осмислення радянської окупації Афганістану – романи Олексія Дмитренка «АИСТ» і Світлани Алексієвич «Цинкові хлопчики», однак, на наш погляд, вони, як і пісні Олександра Розенбаума, створені наче на замовлення СРСР, тому цінні переважно як утілення мислення «червоної» (за визначенням С. Алексієвич) людини.

Увесь період, який ми називаємо сучасністю, в Афганістані не припиняються війни (спершу громадянські, а тепер і партизанські). Із безладом (на підставі мандату Ради Безпеки ООН) борються Міжнародні сили сприяння безпеці (ISAF). Паралельно виробляються стратегії боротьби зі світовими ісламістськими терористичними організаціями (філіями Аль-Каїди та Ісламської Держави Іраку та Леванту (ІДІЛ)) і знищення їх очільників. Упродовж історичного розвитку разом із «припливами-відпливами» афганських режимів змінювалися стандарти регулювання збройних та дипломатичних конфліктів (особливо на рівні ЗМІ).

В СРСР діяльність нецивільних журналістів (інших у зони бойових дій просто не пускали) регламентували три положення

закону «Про роботу військових кореспондентів» (документ був надзвичайно тенденційний). Додатково до власкорів «акредитувалися» ще видання, які мали право відправляти своїх військових кореспондентів на фронт: «Правда», «Известия», «Красная звезда», «Червоний флот», «Сокіл Сталіна», «Комсомольская правда». Ключовою вимогою до військового медійника були його ідеологічна стійкість, професійний досвід і – загальне знання військової справи (строкова служба).

Зі здобуттям незалежності масмедійна діяльність в Україні регулюється нормами міжнародного права, згідно з якими акредитований журналіст, що перебуває в зоні бойових дій, захищається як цивільна особа, а спеціалізований – як солдат. Додатково також ураховуються закони батьківщини медійника й держави, у якій він перебуває. Загалом, міжнародне гуманітарне право набуває чинності у двох юридичних пакетах: женевському (цивільний захист) та гаазькому (рівень військового трибуналу). Однак знання міжнародних і внутрідержавних стандартів, акредитація й прес-карта не гарантують, що журналіст отримає адекватну інформацію із «тіньового боку», бо солдати теж можуть дещо дозволити, а щось – заборонити, залежно від того, наскільки, так би мовити, медійна та публічна ситуація в зоні бойових дій.

Оскільки після радянської «місії» в проамериканський період боротьби з тероризмом українські масмедіа не дуже «світили» Афганістан, окрім як у повідомленнях про терористичні акти та вбивства [3], побачимо, що ж змінилося після приходу до влади Талібану. Із цією метою спробуємо хронологічно зафіксувати все, що подавала мультимедійна платформа іномовлення «УКРІНФОРМ» протягом року, починаючи з вересня 2021. Так

ми не лише відновимо канву подій, а й зацентруємо афганську тематику, яка виявилася важливою саме для України [3].

Отже, 13 вересня таліби дозволили жінкам навчатися в університеті за умови дотримання традиційного національного дрес-коду; Чехія категорично відмовилася визнавати нову владу в Афганістані; таліби стратили 20 цивільних осіб у долині Панджшир; під час виступу в Комітеті в міжнародних справах Палати представників США держсекретар Ентоні Блінкен повідомив, що виведення збройних сил США з Афганістану до 31 серпня обумовлене непорушними домовленостями попередньої адміністрації (однак, аби виправити ситуацію, США нададуть Афганістану додаткові 64 мільйони допомоги). 14 вересня Генсек ООН закликав світ підтримати афганців у важких випробуваннях; у Кабулі приземлився перший рейс авіалінії Пакистану; Глава Держдепартаменту США Ентоні Блінкен заявив, що наразі Аль-Каїда не здатна здійснювати теракти за кордоном; після приходу до влади Талібану припинили роботу 153 масмедіа. 15 вересня адміністрація США повідомила, що й надалі лишатиметься посередником між афганцями та світом; керівництво Ісламського Емірату заперечило зв'язок смерті мулли Абдули Гані Барадара з внутрішніми розбірками й констатувало вбивство. 17 вересня двоє міністрів Королівства Нідерланди пішли у відставку через «провал евакуації» в Афганістані; 18 вересня США визнали, що 29 серпня загинуло 10 невинних людей (серед яких – сім дітей) через улучання американських ракет у житловий район Кабула, а Рада безпеки ООН закликала залучати афганських жінок до суспільного життя, таліби ж «у відповідь» замінили міністерство у справах жінок на відомство з моралі. 19 вересня на початку дня таліби заборонили жінкам ходити на

роботу, дівчатам – у школу, а румунські прикордонники виявили нелегального мігранта з Афганістану в пункті пропуску «Порубне» під причіпом вантажівки; уночі ж у місті Джелалабад сталася серія вибухів: дві людини загинуло, 20 поранено. 20 вересня організація ІДІЛ узяла на себе відповідальність за ці вибухи. 21 вересня Киргизстан погодився прийняти евакуйовані з Афганістану установи Організації Об'єднаних націй. 22 вересня таліби попросили дозволу виступити на Генасамблеї ООН. 23 вересня до Києва прибув літак з евакуйованими українцями. 24 вересня (за пів року до повномасштабного вторгнення Росії в Україну) президент США Байден, підсумовуючи афганські події, визначився з тріадою ключових стратегій на майбутнє: «Китай, глобальний вплив й Україна»; цього ж дня Талібан вирішив повернути смертну кару, а штати дозволили окремі фінансові операції новому уряд «землі об'єднаних племен». 25 вересня очільники Пакистану сенсаційно заявили в ООН, що вони разом з американськими партнерами свого часу тренували афганських моджахедів, уключаючи бойовиків «Аль-Каїди»; а таліби повісили на майдані в місті Герат чотирьох чоловіків. 26 вересня Ісламський Емірат закликав світові авіакомпанії відновити рейси до Афганістану. 27 вересня Талібан звинуватив Таджикистан у втручанні в свої внутрішні справи, а муніципалітет провінції Гільменд заборонив перукарям стригти бороди. 28 вересня представник Афганістану відмовився виступати на Генасамблеї ООН; Ісламський емірат заборонив своїм військовим селфі та стильний одяг; афганський уряд вирішив відновити конституцію часів останнього короля Мухаммеда Захір-шаха. 29 вересня «велика двадцятка» запланувала саміт щодо Афганістану; центральна преса США поширила промоційну інформацію

про рятувальну українську місію в Кабулі; Міжнародна правозахисна організація Amnesty International попросила Польщу прийняти афганських біженців із території Білорусі.

У жовтні стає трохи менше новин, судячи з реакцій світових ЗМІ, і подій – теж. 4 жовтня невідомі розстріляли машину із журналістом (крім медійника, загинуло ще дві особи), а таліби оголосили, що знищили терористів ІДІЛ, які нещодавно вчинили теракт у Кабулі. 5 жовтня нова афганська влада публічно стратила 13 етнічних хазарейців. 7 жовтня таліби заборонили супроводжувати весілля живою музикою, а спецслужби Російської Федерації намагалися завадити евакуації українців із Кабула. 8 жовтня в шийтській мечеті в провінції Кундуз стався вибух, загинуло 46 людей, 143 поранено. 9 жовтня ІДІЛ взяла відповідальність за цей теракт. 10 жовтня таліби відмовилися співпрацювати зі США в боротьбі проти ІДІЛ, однак наполегливо просили розморозити їхні американські активи. 11 жовтня Греція посилила охорону власного кордону через велику кількість мігрантів з Ісламського Емірату. 12–13 жовтня Президент Туреччини пропонував створити робочу групу щодо Афганістану; Управління верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ) вирішило відправити через територію Узбекистану в Афганістан три літаки з гуманітарною допомогою, а канцлер Німеччини зауважив, що слід чітко спланувати й узгодити цю допомогу. 15 жовтня зруйнували вибухом шийтську мечеть Кандагара – понад шістдесят прихожан загинуло, стільки ж отримали поранення. 17 жовтня США повідомили, що заплатять компенсації афганським сім'ям, рідня яких загинула від випадкового падіння американського дрона, а Туреччина й Німеччина об'єднали зусилля в питанні співпраці з Талібаном. 19 жовтня Залмай Халілзад пішов у відставку з посади спеціального представника

США в Афганістані, а міжнародні спільноти спрогнозували вплив негативних факторів афганського перевороту на Європу; однак уже 21 жовтня зазначили, що Талібан-2 – за більшістю показників – прийнятніший за Талібан-1 (і ООН створила фонд фінансової допомоги Афганістану). 23 жовтня Червоний Хрест заявив, що гуманітарні організації все одно не справляються з афганською кризою. 26 жовтня глава МВС України констатував: поширення наркотиків з Афганістану може зачепити й Україну. 31 жовтня лідер Талібану Хібатулла Ахундзаде вперше з'явився на публіці та США виділили Афганістану 144 мільйони доларів, а Британія – 50 мільйонів фунтів стерлінгів.

2 листопада «Ісламська держава» підірвала військовий шпиталь у Кабулі – 25 загиблих. 3 листопада Талібан заборонив використовувати на території країни іноземну валюту. 4 листопада Пентагон оприлюднив результати розслідування авіаційного удару з американського безпілотною, у результаті якого загинуло 10 людей. 6 листопада знайшли тіло зниклої три тижні тому Фрозан Сафі – афганської інтелектуалки та захисниці прав жінок. 7 листопада 25 бойовиків ІДІЛ здалися поліції, а Німеччина повернула свого посла до столиці Афганістану. 8 листопада Талібан призначив губернаторів та очільників поліції. 12 листопада США, Росія й Китай обговорили в Ісламабаді майбутнє Афганістану, а Всесвітня організація охорони здоров'я оголосила, що до завершення року мільйон афганських дітей перебуватиме на межі голодної смерті; того самого дня в мечеті провінції Нангархар укотре пролунав вибух. 13 листопада те саме сталося в Кандагарі, 14-го – у Кабулі (десятки вбитих та поранених). 15 листопада Талібан на параді продемонстрував озброєння й техніку, «відвойовану» в Америки та Росії. І знову стався вибух: детонація спрацювала в автомобілі. 17 листопада

вибухи повторилися в інших районах столиці. 21 листопада оприлюднили новий сценарій міграції на польсько-білоруському кордоні, а таліби відновили виплату зарплат держслужбовцям. 22 листопада ООН укотре попередила про колапс фінансової системи Афганістану, а таліби продовжили обмежувати жінок і заборонили їм зніматись у кінематографі, тоді ж США перекрило афганський канал фінансування ІДІЛ (у результаті чого наступного дня сотня терористів добровільно здалися правоохоронним органам). Від 26 до 29 листопада подаються вже відомі новини про італійський прихисток для жінки, яка свого часу необережно потрапила на світлинку та зашорені заяви Талібану з приводу готовності до міжнародної співпраці. Далі інформація відсутня.

А тепер відслідковуємо повідомлення УКРІНФОРМ про афганські події, що сталися вже у 2022 році. Формуємо підбірку за покликанням «Афганістан» і подаємо, «перегортаючи сторінки» в оберненому напрямку: від вересня до січня 2022 р. Отож 5 вересня підірвали посольство РФ в Афганістані (6 людей загинуло, 10 – поранено), відповідальність на себе взяла ІДІЛ. 2 вересня знову стався вибух (тепер у мечеті міста Герата) – загинуло 18 людей, 30 серпня «Талібан домовляється з Росією щодо постачання бензину», того самого дня й 22 серпня країна потерпала від паводків із людськими жертвами, 18 серпня вибух у мечеті Кабула забрав 10 життів, 16 серпня повинь зміла десятки будинків, 12 серпня зафіксовано вибух на півночі країни, про загиблих не повідомили, 30 липня теракт на стадіоні в Кабулі – без жертв, 20 липня стався землетрус, постраждало понад 30 громадян, 7 липня президент США позбавив Афганістан статусу основного союзника поза НАТО, а таліби оголосили, що прагнуть миру з усіма державами світу, 6 липня з території

країни випущено 5 ракет на Узбекистан, 28 червня США виділили Афганістану 55 млн дол. на відбудову після землетрусу, 22 червня стався землетрус – загинуло близько тисячі осіб, 19 червня «Ісламська держава» влаштувала терористичний акт у сикхському столичному храмі, 12 червня підірвано мікроавтобус – загинуло 4 людини, 26 травня ІДІЛ вчинила чотири терористичних акти в різних куточках Ісламського Емірату – лікарні наповнилися вбитими та пораненими, 23 травня Міноборони Британії повідомило, що «Росія вже зазнала в Україні таких утрат, як СРСР в Афганістані», 22 травня таліби заборонили жінкам відкривати обличчя не лише в кінематографі, а й на телебаченні, 15 травня розвідка США повідомила, що недооцінила збройні сили України й, навпаки, переоцінила можливості внутрішнього протистояння талібам, 8 травня противники Талібану почали наступ на півночі країни, 8 травня вийшов закон про обов'язкове носіння паранджі, того самого дня почалися паводки, 20 квітня прогриміло 2 вибухи в Кабулі, однак жодна терористична організація не взяла на себе відповідальності, 17 березня президент Зеленський повідомив, що росіянки на війні в Україні втратять більше дітей, аніж в Афганістані та Чечні, узятих разом, 12 лютого таліби звільнили раніше заарештовану активістку Таману Зарябі Паріані, 12 лютого теракт на заході Афганістану – 14 поранених, того самого дня повідомлено, що після приходу Талібану, біженці-афганці Шарбат Гулі, яка здобула популярність завдяки фото на обкладинці журналу National Geographic, надали політичний притулок в Італії.

Отже, із зафіксованого можна зробити висновок, що, починаючи із середини минулого століття, Афганістан не випадав із поля зору світової громадськості, симпатії якої (із подачі радянських, американських й українських ЗМІ) були далеко не на боці

репрезентантів цієї країни. І хоча з початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року, ситуація (принаймні з боку України) мала би змінитися, оскільки Ісламський Емірат не підтримав Росію, – перелік афганських подій (навіть якщо припустити, що ЗМІ фіксують і подають їх вибірково) не вселяє особливого оптимізму: теракти, політичні репресії та страти, упослідження жінок, безсилість міжнародних миротворчих організацій і – на додаток – природні катаклізми – ось неповний перелік того, що (без перебільшення) твориться в Афганістані. Щодо паралелей з Україною, то їх, на жаль, теж дуже багато: підневільне минуле, радянське вторгнення 1979 р., релігійні протистояння, причетність до розпаду СРСР та його пізніших модифікацій, орієнтація на цінності, опозиційні РФ тощо. Безумовно, ці зони контактності потребують актуальних медіацій і додаткових досліджень.

1. Агеева В. Історія любові й гідності: рецензія на книгу Василя Слапчука. *BBC NEWS Україна*. 13.11.2013. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2013/11/131113_book_2013_review_slapchuk_ageeva
2. Афганістан 80-их. Пам'ятаємо... *Офіцер України*. № 1–2 (97–98). 2019. С. 36.
3. Афганістан. *УКРІНФОРМ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/tag-afghanistan>
4. Госсейні Халед. *Ловець повітряних зміїв: роман / пер. Катерини Міхаліциної*. Львів: Вид-во Старого Лева, 2021. 432 с.
5. Косюк О. М. Je ne suis pas Charlie (ісламський тероризм і мас-медіа). *Криза як рушій амбівалентних змін кризь призму медіа: матеріали II міжнар. інтернет-симпозіуму*. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/6404/1/kosiuk%20%287%29.pdf>

6. Косюк О. М. Різдвяний «карнавал» в Парижі (трагедія «Шарлі Ебдо» крізь призму двох теорій сміху). *Криза як рушій амбівалентних змін крізь призму медіа*: матеріали II міжнар. інтернет-симпозіуму. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/6080/1/kosiuk%20%20%281%29.pdf>
7. Пивоваров Сергій, Спірін Євген. 33 роки тому радянські війська пішли з Афганістану. Згадуємо про останню війну Радянського Союзу, яка прискорила його розвал. URL: <https://babel.ua/texts/76649-33-roki-tomu-radyanski-viyska-pishli-z-afganistanu-zgaduyemo-pro-ostannyu-viynu-radyanskogo-soyuzu-yaka-priskorila-yogo-rozval-u-15-foto>
8. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу. Київ: Либідь, 2002. 736 с.
9. Слапчук Василь. Книга забуття: роман. Київ: Ярославів вал, 2013. 368 с.
10. Слапчук Василь. Не думаю, що пам'ять про війну потрібно культивувати. *BBC NEWS Україна*. 27.11.2013. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2013/12/131127_book_2013_interview_slapchuk_im
11. Талібан і таліби: хто вони такі? *BBC NEWS Україна*. 16.08. 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-58221700>
12. Той, що біжить за вітром: худ. фільм / режисер Фостер Марк. URL: https://uakino.club/filmy/genre_drama/6642-toy-scho-bzhit-za-vtrom.html
13. Форсайт Фредерік. Афганець: роман. URL: <http://loveread.ec/contents.php?id=25419>
14. د:تمط بو عا اف غا ذ سد تان د ك ي دوره وروس ته نه پ اچاهي د . الله عزت حد س ينى ژورنال ايزم – 10.01.10 :علوم ف يلول ك يند... dis. ل يكوال لنديز مخ 39. 2012 مسكو،

Картина без назви сучасного сирійського художника Мамду Кашлана

РОЗДІЛ 4. СИРІЯ

4.1. Комунікаційні можливості мистецтв у гарячих точках планети (на прикладі сучасної Сирії)

Сирійській Арабській Республіці (САР) усього лише шістьдесят літ (хоча Сирії/Асирії – тринадцять тисячоліть), однак крайні події «дозволяють» один лічити за десять, бо за цю ледве вловиму, з погляду вічності, «мить» квітуча старовинна держава перетворилася на суцільну руїну. Як (і навіть чому) це сталося – збагнути важко. Війну, яка триває зараз (2024 р.), називають громадянською. Розпочалася вона, у контексті подій Арабської весни 15 березня 2011 р. [25], серією протестів проти чинного режиму й півстолітньої династії Асадів (а також їх партії Баас). Спершу все вирішувалося мирно. Президент наказав скасувати особливий стан, розблокувати соціальні мережі: «Настав час реформ, – наголосив він, – протести в Єгипті, Тунісі та Ємені показали, що на Близький Схід приходить “нова ера”, і арабські правителі мають йти на зустріч запитам народу на політичний та економічний розвиток» [9]. Однак через внутрішні політичні (присутність різноманітних терористичних організацій) та релігійні (належність династії Асадів до нечисленної в тотальній спільноті сунітів алавітської течії шиїтів) сутички реформи не запрацювали. Супроти протестувальників задіяли вогнепальну зброю. 30 вересня 2015 р. (після анексії Криму, у розпал агресії

РФ на території українського Донбасу), на прохання Башара аль-Асада, у Сирію увійшли російські війська. Сьогодні там присутні не лише вони – «мапа» країни буквально розірвана на шматки. Державні сили та їх союзники (передусім Росія та Іран) і до сьогодні курують ключові міста: Дамаск, Алеппо, Хаму, Хамс, Латакію, Тартус. Натомість Ракка, Хасеке, частково Дейр-ез-Зор, під протекторатом сирійських демократичних сил (СДС). Пальміру та дотичні території окупувала Ісламська держава Іраку й Леванту (ІГ). Кордон із Туреччиною – від Ідлиба до Хасеке – (за годинниковою стрілкою) інспектують сунітське ісламське угруповання Гаят Тахрір-Шам, турецька опозиція та керовані СДС курди. Кордон з Іраком (нижче від Пальміри), під наглядом коаліції країн на чолі зі США. Зрозуміло, що внутрідержавні масмедіа жорстко цензуровані, а світові продукують дуже неоднозначну інформацію, яку слід ретельно «просіювати крізь подвійні сита» інтересів усього вищезазначеного «протекторату» та численних сирійських біженців, що виїхали до Йорданії, Іраку, Єгипту, Лівану, країн Північної Африки, а також Німеччини, Швеції, Данії, Нідерландів, Бельгії, Франції, Австрії, Болгарії, Угорщини, Греції тощо. Усі названі аспекти засвідчують дуже нестабільні дипломатичні зв'язки. Зокрема, й з Україною, з якою Сирія тривалий час перебувала в одній державі (Османській імперії), а «диктатор» Башар аль-Асад у 2002 р. навіть став кавалером ордена князя Ярослава Мудрого I ступеня (за видатні заслуги перед Україною у сфері державної розбудови та зміцнення міжнародного авторитету). 2003 р. Сирія також однією з перших назвала геноцидом Голодомор 1932–1933 р. і публічно вшанувала його жертв. Однак після повномасштабного вторгнення Росії в Україну 2022 р. САР легалізувала сепаратистські

новоутворення ДНР та ЛНР (хоча й цілком зрозуміло, що не із власної волі). І 29 червня того самого року САР утратила дипломатичні відносини з Україною.

Зараз розібратись у «симпатіях-антипатіях» Сирійської Арабської Республіки на міжнародному рівні та з'ясувати, що відбувається всередині країни, практично неможливо, особливо, якщо рівнятися на новітні засоби масової інформації (що, зазвичай, належать вищевказаному «протекторатові»). У контексті нашої наукової концепції, зафіксованої в монографії «Раціоналістичний дискурс масової комунікації» [23], у ситуаціях тотальних маніпулювань і засилля цензури репрезентативними для певної цивілізації стають не новітні масмедіа, а котрась із функціональних царин культури (яка в Сирії, як ми знаємо, найдавніша у світі). Якби не війна, ми б зробили ставку на архітектуру (і її одвічного супровідника – скульптуру), однак, на жаль, усі руїни однакові – констатують лиш катастрофу. А пам'ятки стародавнього світу станом на 2024 р. вціліли хіба що в центрі столиці. Околиці ж розтрощені вцент: доісторичні городища, римські амфітеатри, храми (мало не всіх релігій світу), замки хрестоносців, цитаделі, палаци, музеї, бібліотеки тощо. Аналогічна доля спіткала й ужиткове мистецтво. Навіть відносно захищена від безпосередніх мілітарних впливів белетристика не годиться, бо, як зазначено в численних джерелах [20], сирійське письменство впродовж історії нетривалої державності завжди було вкрай заангажоване (вочевидь, цензура дісталась і до нього). Не дивно, що Сирія, як і майже всі країни соціалістичного штибу, не дала світові жодного Нобелівського лауреата (активно обговорюються винятково свідчення християнських святих на кшталт Єфима Сирина). Щодо кінематографу, то його документально-хронікальний сегмент також спіткала доля газет,

радіо й телебачення, а художні фільми перманентно потерпають від стилістик країн-співвиробників (головно СРСР, Ірану та Росії). Про один із таких випадків ми вже писали [21; 22]. Лишається малярство. Як репрезентативна комунікація, воно годиться, бо рідко стає об'єктом усеохопних маніпуляцій, оскільки ґрунтується на внутрішніх процесах авторів, активно послуговується інакомовленням та складною мистецькою кодифікацією. Навіть якщо художник творить реалістичне зображення – він неминуче пропускає його крізь небайдуже «я». Отож з'ясуємо, чи продукує сирійський живопис інформацію про сучасний стан держави (і як саме він це робить).

Художня культура як комунікація передається «горизонтально» (у межах окремого суспільства та кожної з культурно-історичних епох) і «вертикально» – наступним епохам та поколінням людей. Вид мистецтва, який найповніше відіграє роль історичної ретрансляції, називається репрезентативним (представленням Середньовіччя є символіка ікон, а уособленням Відродження – картини Леонардо та Мікеланджело). Репрезентативність визначається здатністю найбільш повно виражати суть сучасної культури й комунікації та передавати їх далі. «Обрані» види мистецтва не лише образно відображають теорію й практику людської діяльності, але й відтворюють конкретну історичну сутність індивіда (художній витвір, із погляду психоаналізу, демонструє автора та реципієнта як представників певної епохи, разом із її тривогами, сподіваннями тощо). Репрезентативність мистецької комунікації також передбачає створення непроминальних (класичних) узірців, бо тільки вони зберігають значення для нових часів.

Глобальна знакова система образотворчого мистецтва складалась історично й досі лишається динамічною. Її знаковий сенс

передають частини площини, місце зображення на ній предмета. На відомій картині Е. Мунка «Крик» самозаглиблений суб'єкт розташований збоку в порожньому просторі. Це дає художньо-смісловий ефект суму й відчуження. Навіть кольорові плями мають різну візуальну вагу вгорі та внизу образотворчого поля. Знаковий сенс «верху» й «низу» в живописі пов'язаний із вертикальним положенням людського тіла, спрямуванням сил тяжіння, досвідом бачення землі та неба. «Праве» й «ліве» як частини образотворчої площини набувають знакової визначеності в контексті традицій культури, зокрема типу писемності, який історично склався (сирійське/арамейське письмо спрямоване справа наліво й не містить заглавних букв), а також у зв'язку з асиметрією правої та лівої рук. До мови живопису належать і формат картини, і розмір зображення фігур. Постаті, які перевищують натуральні людські розміри, – акцентують велич особистості, а мініатюрний «ріст» – інтимність, витонченість, дорогоцінність об'єкта. У найдавнішому мистецтві ключова фігура зображалася трохи вищою не лише від людей, а й від будівель, дерев та гір. В епоху Відродження соціальна значимість зображеного стала виражатись іншими засобами: стилем одягу, позою, місцем розташування в образотворчому полі, співвіднесеністю з додатковими фігурами. Змістотворче значення має також знаконаповнена матерія – нанесені олівцем, пером чи пензлем лінії й плями (штучні позначки, ідентифікатори). Імпресіоністи (чий вплив у сирійському малярстві визначають соціальні енциклопедії) у ХХ ст. ввели в живопис нові знаки, здатні передавати світло, повітряне середовище, взаємодію кольорів. На картині частинами зображеного дерева можуть бути плями, які з формами реальної рослини не мають жодного збігу. Так живопис перебирає окремі властивості вербального і знак загалом розпізнається з контексту.

Оскільки ми прагнемо з'ясувати, що відбувається в Сирії саме зараз, звернемо увагу на малярство сучасності. Неозброєним оком видно, що перед нами модернізм. Предмет естетичного відтворення, у якому – художник та його автокомунікація [17]. Це наче повернення до романтичної концепції творчості (з індивідуалізмом, героїкою, етнографізмом тощо). Але не зовсім. Модернізм має багато напрямів (форматів-сюжетів, а мовою теорії комунікації – стратегій), течій (відгалужень напрямів), стилів або форм (вочевидь технологій чи жанрів), художніх методів (змістів), які дуже часто називалися одним словом, прикладом символізм (процес художньої комунікації за ритуальною чи рецептивною моделями [23, с. 54–60] із використанням знаків, що закодовують зміст реальності, репрезентуючи її не прямо, а опосередковано й умовно, власне – за допомогою не стереотипних абстракцій, або ж – конкретних образних засобів (тропів)). Відштовхуючись від усіх зазначених критеріїв, культурологи виокремлюють такі напрями, що є водночас стилями та методами модернізму, як-от: символізм, експресіонізм, футуризм, сюрреалізм (імпресіонізм, який вважається в Сирії репрезентативним, – теж органічна частина модернізму) тощо. Ми спробуємо проаналізувати їх із погляду теорії масової комунікації й спроектувати на актуальні картини сирійських художників.

Символізм, як зазначають мистецтвознавці (зокрема М. Моклиця, у котрої ми брали незалежну експертизу [24]), визначається філософією двох світів, що сформувалася в християнському Середньовіччі. Світ видимий, матеріальний – не єдиний, що існує. Є інший – небесний, духовний, ідеальний. Цей світ важливіший. Справжній творець мусить розповідати саме про вище та кликати туди. Але оскільки все це звичайна смертна людина побачити не здатна, описати його теж нереально

– можна лиш натякати, указувати. І робити це доречно за допомогою символічних окреслень, які й стали основою філософії та естетики символізму. У символістському творі все наскрізь абстрактно-інакомовне, тому він багатозначний, багатовимірний, багатоплановий: графічні, аморфні й ін. картини історії, побуту, природи ненав'язливо виводять на розуміння актуальної соціальної проблеми, однак роблять це непрямом (інакше вийшло б щось на кшталт агітки), а опосередковано – через уособлену кодифікацію. Однак адекватно розтлумачити символи може не кожен – семіотика тут нестереотипна й багатозначна – звідси – й ідеологічні спекулювання на творах символістів: кожне покоління намагається «наповнити» талановиті та геніальні витвори своїми цінностями й проблемами. Однак це стосується винятково заглибленої в підсвідомість кодифікації, адекватність якої подекуди буває загадкою навіть для її творців. Стереотипні ж кодування більш-менш стабільні (їх значення переходять із покоління й покоління) й не надаються для різноінтерпретацій. Тому потрактування традиційно-етнографічного символізму, зазвичай, справляє враження достовірності, а відчитування оригінальних творів – наче «хронічно незавершене». Щоправда, із погляду психоаналізу, будь-яка кодифікація не випадкова й до певної міри стереотипна, але розтлумачити та зрозуміти її під силу лише фахівцям із семіотичного аналізу. А втім, вважати символізм фактором комунікаційного колапсу теж помилково. Найважливіше, щоб аудиторія збагнула, із чим має справу й не намагалася звести комунікацію до пошуку абсолютного розуміння. Варто змиритися, що подібна комунікація має право на унікальну відкритість та функціональну недомовленість.

Символізму, на наш погляд, у сучасному сирійському малярстві найбільше (даються взнаки витокові християнські впливи). У

широкому контексті Арабської весни навіть революція 2011 р. розпочалася символічно-образотворчо: з появи на столичній вулиці муралу із написом: «Твоя черга, лікарю!» (президент Башар аль-Асад – офтальмолог за фахом). Однак об'єкт нашого дослідження не вуличне мистецтво. Розглянемо полотна, оприлюднені на міжнародних виставках та зафіксовані у віртуальній базі даних [17] (див. ДОДАТОК).

На картині Абдали аль-Омарі (Abdalla Omari) «Середземномор'я» (2015 р.) президент Сирійської Арабської Республіки Башар ль-Асад. Усе ніби чітко окреслено – навіть нагадує фотографію [14]. Утім, вигляд чоловіка вкрай непрезентабельний: пожмакане, недоглянуте, наче спите, обличчя, на шії висне така сама ганчіркоподібна краватка – насиченобагряного кольору крові (так що виникає бажання викрутити). Сорочка, і навіть піджак, наскрізь просочені потом та «сукровицею». Лівою рукою чоловік одягає на голову панаму-кораблик, зроблену з паперу (вочевидь газети). Фон нагадує туман чи пил, який піднімається й закриває весь простір за спиною фігури. Найімовірніше, це смог, що час від часу суцільним мороком накриває Дамаск (але прикметно, що на картині він рухається не згори, а знизу). Права рука президента висне, наче лантух, що заплутався в рукаві... Автор портрета вкладає у твір змішані почуття до Башара Асада – відразу, недовіру, жалість (навіть співчуття) тощо, але точно не гнів (наче підспудно наголошуючи, що на таку сильну емоцію зображений не заслуговує). Без особливих зусиль стереотипного декодування можна сказати, що картина символічна й засвідчує негативне ставлення до політичної системи й спровокованих нею подій.

Так само символістичними можна вважати й карикатури Алі Ферзата (Ali Ferzat). Полотна без назви (1990 р.), але з яскраво

вираженими соціальними мотивами [4; 5]. На першому зображено пекельний котел, ущент наповнений нагородами. Військовослужбовець високого рангу черпає їх і кидає в порожнє горня бідному сирійцю, одягненому в блаженський одяг, із якого звисає кривава «бахрома». «Нагородження» відбувається на фоні витесаних зі скель традиційних напівзруйнованих червоних будівель. На третьому плані – мертвотно-фіолетовий овид у вигляді напнутого на хмари рядна. Поєднання синього, фіолетового та багряного підспудно навіює апокаліптичність. Як і в наступній картині із зображенням тронної зали з порожнім довгим столом, з одного краю якого – скупчення невиразних (у стилі Босха) істот на монархічному кріслі. Усі інші місця вільні. На столі лежать «незаймані» білі папери. Із правого боку визирає гілка якоїсь рослини, вочевидь знакової. Два порожніх крісла (навпроти трону) відкидають довгі промовисті тіні. Зображення настільки заполітизовані, що якихось винахідливих тлумачень не потребують.

Невичерпно символічне й по-босхівськи трагічне чорно-біле з коричневим відтінком полотно Алі Мокаваса (Ali Mokawas) «Склад/Уміст» (2000 р.): унизу (під землею) – скупчення тіл (переважно оголених), угорі (над суходолом, але не в небі) – ефект ядерного вибуху у вигляді дерева (із хороводом постатей поруч, що «розчиняються» в просторі, фон якого – глуха стіна). Перед нами візуалізація ядерної катастрофи і її неминучих та непоправних наслідків [11].

Безіменна картина (2013 р.) Аули аль-Аіубі (Aula al-Ayoubi) демонструє обличчя трикстера з безліччю масок, замість головного убору, та шаллю з візерунком шахової дошки [1]. Макіяж приховує справжнє обличчя блазня. І тільки очі – вдумливі та сумні. Важко сказати, що саме мав на увазі художник, однак нам

в усьому цьому вбачається символіка геополітичної гри. Можливо, навіть мається на увазі якийсь конкретний політичний діяч і його вчинки.

Неназване графічне полотно (2010 р.) Фаді аль-Хамві (Fadi al-Hamwi), найімовірніше, теж символічне, однак тлумачення знаків (за винятком книг, посмертної маски й схожої на Сфінкса потвори) нам не відоме [7]. Можливо, це символіка мудрості. Натомість його ж зображення «Контрольно-пропускний пункт» (2013 р.) вельми промовисте: зародок людини у валізі, висвітлений методикою Rё, стереотипно засвідчує невловимість потенційно небезпечного для тиранії молодого покоління біженців, яке виросте, повернеться й відвоює свободу. Єдність життя та смерті маркує синьо-чорна барва (тління та вегетації). Не виключено, що автор мав на увазі щось зовсім інше, але ми дискурсивно зчитуємо доступне загалу [6].

Багато символістських картин приурочено гендеру. Це одна з ключових проблем ісламу – найбільш поширеної релігії арабського світу (у шиїтів, приміром, кожна магометанка вважається кривною родичкою Месії). Рожево-червоне полотно Ізмаїла Ріфаї (Ismail Rifai) «Вона і її творіння» (2009 р.) демонструє жінку (більше схожу на скульптуру в масці) з твариною (імовірно лисицею) на руках. Напрошується резюме про знакове втілення хитрості. Натомість Марван Кассаб-Бачі (Marwan Kassab-Bachi) на картині «Чоловік» (2009 р.) репрезентує одруженого мусульманина [10]. Загальновідомо, що шлюб у Сирії потребує великого викупу, тому в чоловіка три руки, непропорційно велика голова, горб і т. ін. Дещо складніша кодифікація в Сулафі Хіджазі (Sulafa Hijazi) («Принцеса з довгим волоссям» (2011)). Тут гендер накладається на історію та соціальні проблеми: мультикультурність, релігійний різнобій, ретроспективи хресто-

вих походів, воєн та революцій тощо [8]. Слід зауважити також, що картина з'явилася якраз на початку громадянської війни 2011 р. Загалом тут присутні не тільки метафори й символи, а й трикстеризація, виражена ресурсом вишуканих алегорій, що невимушено наближають високе мистецтво до плакатного жанру. Сюжет класичний: «принцеса» розпускає своє розкішне волосся, щоб лицар міг використати його як мотузку та дістатися до вікна вежі. Однак в образі «прекрасної дами» зображено муллу з довгою бородою, а «принц» «оснащений» сучасною уніформою й автоматом. Зважаючи на алегоризм, прочитань тут може бути безліч. Однак відразу напрошуються два – мистецько-флорентинське («Я завжди намагався жити у вежі зі слонової кістки; проте море лайна, що її оточує, підіймається все вище й вище, хвилі б'ють у її мури з такою силою, що вона от-от впаде» [19]) і соціальне («Флобер як у воду дивився: пройшло лише кілька десятиліть після його смерті, і мистецьке “море лайна”, оформлене як творчість повсталих народних мас, зруйнувало не одну горду вежу зі слонової кістки» [19]). Функціональність обох алегорем пройшла перевірку часом: джерело найдавнішої цивілізації перетворилася на руїну, а його актуальне мистецтво, віддзеркалюючи сучасність, стає все більш тенденційним, як-от на картині Темама Аззама (Tammam Azzam) «Монітори» (2012 р.), де герб і карта (здається, навіть не Сирії, а СРСР) перетворені на криваву мішень [2], чи Живаго Данкан (Zhivago Duncan) «Закрийте очі і доторкніться» (2011): на «плакаті» скелет янгола з німбом на фоні закривавленого (вочевидь сакрального) тексту [3].

Позаяк сирійська православна церква одна з витоків (останні слова Христос сказав арамейською), в інформаційному просторі САР присутні й християнські символи, але в поєднанні

з мусульманськими та іудейськими (якраз на території біблійного Ізраїлю в римській провінції Сирії Палестинській зароджувалися й розвивалися всі три релігії Авраама: іудейська, християнська, магометанська). І власне відмінності та протистояння цих релігій стали приводом для нескінченних кривавих сутичок, що не припиняються й досі.

Твір Еліаса Заята (Elias Zayat) називається «Воскресіння» (2014 р.). Однак аморфний Ісус (Іса) зображений тут у чорно-білих тонах (наче під землею) у вигляді окремих «пазлів» [18], що поволі об'єднуються в живу плоть (це дуже апокрифічний підхід). Картина Валіда аль-Шамі (Walid al-Shami) «Марьям» (1972 р.) нагадує дитячий малюнок із центральною жіночою фігурою, що простягає правицю до лівого плеча, на якому сидить птах [16]. Зображена сакральна постать на звичайному сільському фоні – із дерев'яними штахетами, гілками й травою. Можливо, це й не матір Христа, а звичайна жінка (але, швидше за все, образ Богоматері демонструє всезагальне заступництво).

По-різному можна трактувати знакову систему картини Назіра Набаї (Nazir Naba) «Аутсайдер» (дореволюційного 1965 р.). Тут убачається нам нашарування різних світоглядів. У центрі юнак [13] із червоною плямою (бінді) на лобі, що віддавна символізує третє око на чолі жінки (як маркер заміжньої брахманітки чи кшатрійки). У контексті масової культури бінді сигніфікує накопичення енергії та посилення розумової концентрації, а також – захист від злих паранормальних впливів. За спиною нагого (тому й зображеного, за мусульманською традицією, до пояса) юнака в мертвотному місячному «сяйві» зафіксовані напівлюди, котрі, як і на полотні Ізмаїла Ріфаї (Ismail Rifai) «Вона і її творіння» (2009 р.), більше нагадують скульптури в стилі степових баб. Далі затемнене повне світило і – пісок [15]. За

нашим припущенням, картина уособлює тотальну вічність у нестабільному світі. Хоча, за відповідного знання й бажання, можна підібрати й більш тенденційну та пекучо сучасну інтерпретацію.

На особливу увагу заслуговує картина 2011 р. Фатеха аль-Мудареса (Fateh Mouderras) «Ікони Мудареса» (точніше була би назва «Ідоли...»). Центральний неф репрезентує «ікона» із зображенням Месії чи Марії [12], тільки вона без рами (наче прибита до стіни голова з довгим волоссям, що звисає «само по собі»). Наступні піктограми відтворюють форму хреста. Угорі на кожному з них видовжені обличчя жінок у вигляді ляльок-мотанок, тулуб яких складається в пазл потягу (не еротичного відчуття, а залізної зелено-жовтої пасажирської машини з вікнами). У центрі Ісус (вочевидь із закривавленим волоссям і шиєю самого художника) тримає в руках сувій-гобелен із невиразним малюнком. Унизу «ікони»... собака в пеленах із маленьким чотири кутним зображенням. Увесь «іконостас» тримається на коричнево-сірій скелястій стіні. Перебуваючи за межами сирійської спільноти, потрактувати ці символи та алегорії неможливо, але, швидше за все, сукупно це символізує релігійний розбрат і світоглядну неприкаяність самого Фатеха аль-Мудареса (Fateh-Mouderras).

Неочікувано для тих, хто вважає сучасну Сирію позбавленою індивідуальності патріархальною країною третього світу, котра повністю залежить від чужорідних впливів і не продукує нічого оригінального, виявилось, що в образотворчому сенсі це одна з наймодерніших країн ХХІ ст.

Естетика символізму виникла ще в Середньовіччі (в епоху формування на території Сирії Палестинської трьох світових релігій – іудаїзму, християнства, ісламу), однак сьогодні оприлюднилась і «зазвучала» по-новому – на рівні інтуїтивних відчуттів та

сприймань, що запрограмовують тип міфологічного сприймання. Присутні також алегоричні репрезентації, ґрунтовані на персоніфікації (не перенесенні, а уособленні). На відміну від символу, що активує логіку розширення вербальних сенсів, алегорія передбачає вільні додавання значень до вже відомих культурних реалій, що, своєю чергою, дає змогу зображенням набувати несподіваної (інколи гумористичної та іронічної) суті в контекстах стереотипних фрагментів священних історій.

Загалом, символічна комунікація Сирії зосереджена на внутрішньому світі індивідів, котрі наче потрапили в пастку історії, і на розв'язанні тісно сплетених із релігією політичних проблем. Не маючи можливості відкрито опублікувати свої «кодові знаки» в новітніх засобах масової комунікації, сирійці фіксують їх у малярстві, яке згодом потрапляє на реальні й віртуальні виставки або просто – на паркани й стіни вцілілих будинків. Отже, мистецтво пропонує «ключі» до інтерпретації реальності. Утім, аби не плутатися з «ключами», слід детальніше розглянути всі напрями модерного живопису й розмежувати їх ознаки.

1. Ayoubi Aula. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/aula-al-ayoubi-untitled-3/> (date of application: 20.06. 2024).
2. Azzam Tammam. Painting «Monitors». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/monitors-tammam-azzam/> (date of application: 20.06. 2024).
3. Duncan Zhivago. Painting «Close your eyes and touch». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/zhivago-duncan-close-your-eyes-and-touch/> (date of application: 23.06. 2024).

4. Ferzat Ali. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/ali-ferzat-untitled-30/> (date of application: 21.06. 2024).
5. Ferzat Ali. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/ali-ferzat-untitled-38/> (date of application: 25.06. 2024).
6. Hamwi Fadi. Painting «Checkpoint». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/fadi-al-hamwi-checkpoints/> (date of application: 24.06. 2024).
7. Hamwi Fadi. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/from-the-damascus-museum/> (date of application: 26.06. 2024).
8. Hijazi Sulafa. Painting «Princess with long hair». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/sulafa-hijazi-the-long-hair-princess/> (date of application: 27.06. 2024).
9. Interview With Syrian President Bashar al-Assad. URL: <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748703833204576114712441122894> (date of application: 23.06. 2024).
10. Kassab-Bachi Marwan. Painting «Man». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/marwan-kassab-bachi-der-gemahl-the-husband/> (date of application: 25.06. 2024).
11. Mokawas Ali. Painting «Stock». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/ali-mokawas-composition/> (date of application: 27.06. 2024).
12. Mouderras Fateh. Painting «Icons of “Mudares”». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/fateh-al-mouderras-icons-of-mouderras/> (date of application: 22.06. 2024).
13. Nabaa Nazir. Painting «Outsider». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/outsider-nazir-nabaa/> (date of application: 22.06. 2024).

14. Omari Abdalla. Painting «Bashar al-Assad. Mediterranean». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/bashar-al-assad-mediterranean-abdalla-omari/> (date of application: 20.06. 2024).
15. Rifai Ismail. Painting «She and her creations». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/ismail-al-rifai-she-and-her-creatures/> (date of application: 20.06. 2024).
16. Shami Walid. Painting «Mariam». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/maryam/> (date of application: 20.06. 2024).
17. Syria. Virtual collection of paintings. URL: <https://translate.google.com/?hl=ru&sl=uk&tl=en&text=%D0%92%D1%96%D1%80%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BD&op=translate> (date of application: 20.06. 2024).
18. Zayat Elias. Painting «Resurrection». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/elias-zayat-resurrection/> (date of application: 20.06. 2024).
19. Вежа зі слонової кістки. MATRIX. URL: <https://matrix-info.com/vezha-zi-slonovoyi-kistky/> (дата звернення: 21.06. 2024).
20. Камиш Маркіян. Сирійська література часу війни. *День*. URL: <https://day.kyiv.ua/blog/polityka/syriyska-literatura-chasu-viynu> (дата звернення: 20.06. 2024).
21. Косюк О. М. Іранський кінематограф як еквівалент журналістики у системах масової комунікації та культури: частина перша. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Т. 34 (73). No 2. Київ: Вид. дім «Гельветика», 2023. С. 311–322.

22. Косюк О. М. Іранський кінематограф як натуралістичний фіксатор та інтерпретатор гендерних проблем: частина друга. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Т. 34 (73). No 3. Київ: Вид. дім «Гельветика», 2023. С. 275–287.
23. Косюк Оксана. Раціоналістичний дискурс масової комунікації. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. 520 с.
24. Моклиця М. В. Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика: монографія. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Луцьк: РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2002. 390 с.
25. Савчук Тетяна. «Арабська весна»: Близький Схід через 10 років після хвилі революцій. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/arabska-vesna-10-rokiv-naslidky/31006081.html> (дата звернення 25.06.2024)
26. 10 років війни у Сирії: кому вигідний конфлікт та які шанси на мирне завершення. *Суспільне. Новини*. URL: <https://suspi-lne.media/113723-10-rokiv-vijni-u-sirii-komu-vigidnij-konflikt-ta-aki-sansi-na-mirne-zaversenna/> (дата звернення 25.06.2024)

4.2. Модернізм у системі мілітарної комунікації Сирійської Арабської Республіки

Сирійська Арабська держава (САР) не єдина країна, для розуміння проблем і потреб якої слід звернутися до комунікаційних властивостей мистецтв (є ще Іран, Афганістан, Ірак тощо [31; 32]). Однак саме тут найголосніше «промовляє» сучасний живопис як напрям і стиль модернізму. Переважно – у символічному вияві. Утім, несподівано функціональними можуть виявитись експресіонізм, футуризм і навіть сюрреалізм. Тому якраз цих напрямів сирійського малярства (їх комунікативних

потенцій, знакового різноманіття, варіантів реалізацій тощо) стосується друга частина нашої розвідки.

Найбільш органічною протилежністю символізму вважається футуризм. Цей напрям, метод і стиль модернізму завжди робив ставку не на рецепцію та інтелектуальну багатопластовість, а на відвертий епатаж і сенсорність (сприймання на дотик). Футуристи впроваджували незвичайні малоестетичні образи, часто трикстеризовані й такі, що «переспівували» класику. Це щось на кшталт «ляпасу» суспільним смакам (у стилі пролетарської філософії: якщо вже руйнувати, то «під корінь»). Футуризм, загалом переповнений урбаністичними мотивами й сюжетами, увійшов в історію як мистецтво трьох «м» – місто, машина, масовізм. То комунікація мас, революцій – пропаганда руйнації. Його не цікавить людина сама по собі (не як «гвинтик і коліщатко» системи), а психологізм узагалі оголошується анархізмом («Якщо цікавить душа – пізнай машину»! – епатажно вигукували опоненти «декадансних» цінностей). Їхня творчість завжди була переповнена динамізмом, опоетизувала рух та швидкість. А втім, нас більше цікавлять не самі футуристичні твори, а стратегії «спілкування» з ними. Отже, оскільки в основі цього дискурсу – моделі трансмісії й привернення уваги [33, с. 54–60] (зоровий, слуховий і дотиковий канали, бо спілкування, зазвичай, відбувалося на майданах), то й ставлення до такої комунікації має бути відповідне: не слід шукати в ній чогось надзвичайного, високоінтелектуального, прихованого, бо перед нами сенсація (явище, факт), а не мудрість. Комунікатор подекуди просто фатично підтримує спілкування, зосереджуючи на комусь або чомусь увагу. Як вислід, тут механізм довіри на рівні сприймання інформації не повинен спрацьовувати. Мовець і не ставить собі це за мету. Він потребує уваги, а не розуміння, хоче

нас по-рекламному вразити, здивувати, захопити тощо. Відповідно, ми або свідомо піддаємося, або ж узагалі не вступаємо в процес комунікації (залежить від того, яку саме переслідуюмо мету).

Здається, футуризм у Сирії – велика рідкість. Якщо й трапляється, то переважно для підсилення символізму чи експресіонізму. Мабуть, це закономірно – цивілізаційно зумовлено: Сирія патріархальна (головно аграрна) країна, навіть велична древня Пальміра, що колись змагалася з Великим Римом, із плином часу перетворилася на село з дерев'яними сохами. Однак є кілька картин із виразним натяком на цей напрям. Приміром, розкішне, майже вуличне, полотно Васіма Марзукі (Waseem Marzouki) «Платформа» (2014 р.), на якому, наслідуючи графіті, зображені щедро «рекламно» розфарбовані багатоповерхівки та висока, очевидно телевізійна чи мобільна, вежа з ефектами циркулювання інформації, що імітують німб [22]. На картині присутні й графічні замальовки інших монументів, технічних засобів і текстів. Захарощений різностильовий простір, що в класичному мистецтві, напевно, сприймався б як несмаків'я чи незавершеність, алюзійно проєктує та своєрідно заперечує міф про Вавилонську вежу та інші, зафіксовані в сакральних книгах, дискурси. Назву «Платформа» можна сприймати як вічний незмінний фон. Ще одне сюрреалістичне зображення – твір Алі Джубайра (Ali Jabiri) «Маан» (1979 р.). Це теж ремінісцентний акт «схрещення рапір» минулого й сучасного [17]. Маан – південне йорданське місто, колись – частина Сирії/Асирії, а сьогодні – форпост тероризму. Місто вперше згадується в Біблії (Судей 10:11) як столиця маонян, що воювали з євреями, та у світських хроніках – у контексті діянь спільноти Набатійського Царства – групи арабських племен, що існували в III ст. до н. е. й

106 р. н. е. на територіях сучасних Сирії, Йорданії, Ізраїлю та Саудівської Аравії. Теперішнє місто курують саудійські й сирійські клани. Це одне з найбільш неспокійних топосів Близького Сходу (поряд – військова база США). Після того, як у 2003 р. з Маану атакували Ірак, ву місті в знак протесту розпочалися чергові (із дуже розлогої низки) антиурядові «марші гробів». Про місто багато написано й відзнято. І ось – картина, на якій, до речі, крім незрозумілого приладу, у правому кутку немає нічого надзвичайного: пустеля, витесаний у скелі традиційний дім із крихитним вікном і великими блакитними порталами, арабомовні написи на піску, обличчя (винятково голови) сучасно вдягнених чоловіка й жінки. Який саме зміст укладав художник – визначити проблематично, однак можна припустити, що тут візуально «конфліктують» класика та модерн (минуле і сучасне). І сутичка, звісно, «замішується на крові».

Експресіонізму в сирійському мистецтві значно більше, однак він теж переважно не самоцінний (зазвичай підсилює символізм, приміром, на вже розглянутих картинах Алі Ферзата (Ali Ferzat) [11;12]). Загалом експресіонізм – епатажна комунікація, однак вона не містить нічого трансмісійного та байдужого до «реакцій у відповідь». Це надзвичайно вразливий контакт – відображення загостреного суб'єктивного світобачення через гіпертрофоване авторське «я», напругу переживань та емоцій, непомірно й неконтрольовано бурхливу реакцію на зовнішні подразники. Експресіонізм не ігнорує ні глибинних психічних, ні складних зовнішніх процесів, поєднуючи такі, здавалося б, іманентні несумісності, як глибокий ліризм та всеохопний пафос, критичний суб'єктивізм і надзвичайну зацікавленість громадянською тематикою. Мистецькі твори можуть передавати реальні відчуття болю, страху, суму, розпачу тощо. Усе в них

гіпертрофоване й доведене до критичної межі: насилля, муки, кров (а також захоплення, радість, щастя). Одне слово – то не тільки мистецтво чи комунікація, а й відкрита рана або вітаїстичний тріумф із гнітючими картинами катастрофи чи торжеством істини та справедливості тощо. Образний інструментарій експресіонізму – гіперболи й алегорії, які дають змогу максимально адекватно виразити почуттєво-емоційний надмір. Це також комунікація, на яку слід обов'язково реагувати. Вона допомагає бути небайдужим, не відстороненим, потребує негайної уваги й обговорення. На відміну від журналістських текстів, створених за моделлю розголосу [33, с. 54–55], мистецькі твори цього ж типу ніколи не ставлять за мету елементарне привернення уваги, тому вони не можуть бути примітивними (у безпосередньому розумінні цього слова), оскільки, окрім усіх інших, реалізують естетичну функцію, котра передбачає небанальність змісту й форми. Як наслідок, в експресіоністські твори надійно «вмонтовано» механізм довіри. І аудиторія це відчуває. Тому окреслена комунікація як дискурс розрахована на численні постпроцеси. Можна навіть сказати, що то своєрідна «трибуна».

Страх, безнадію та відчай передає Абдул Маннан (Abdul Mannan) на безіменній картині (1968) із зображенням поселення з традиційних будинків-скель [21], один із яких «трансформується» у військову техніку (вантажівку кольору хакі). Куполи мечетей також віддалено нагадують боєголовки ракет. Постаті одягнених у чорно-білих такліях, камисах і сарі людей споглядально-стривожені: двоє зупинилися з поклажею на голові, жінка з плямами крові на спідниці тягне наляканого віслюка, безликі фігури (із лівого боку полотна), очевидно, замислилися – куди йти. Крім кольору хакі, присутні темно-сині, та фіолетові барви, а їх суміш лягає на землю «післаними з неба» смугами

тіней. Усі ці північні кольори теплій (пустельно-степовій) Сирії геть не властиві й створюють ефект якогось підземного «царства». Загальний стиль зображення імітує техніку Ван Гога: «Замість того, щоб точно передавати побачене, я довільно використовую кольори, аби потужніше передати мої власні відчуття» [34]. Отже, перед нами – картина страху й передчуття неминучої катастрофи.

Незважаючи на сюрреалістичні (химерні) контури, картина без назви (2014 р.) Аделя Дауода (Adel Dauood) теж експресіоністична. І, найімовірніше, презентує жіночий погляд. Те, що бачимо, нагадує утробу або могилу (не виключено, що і те й інше одночасно). Один скелетичний «зародок» лежить, інший – гоїдається на перекладині у формі підкови. Чорно-сіра колористика конденсує страх та неспокій [10].

Уже проаналізована як символічна картина Алі Мокаваса (Ali Mokawas) «Склад/Вміст» (2000 р.), крім знаковості, передає й експресію – жах катастрофи [23]. Отже, вона може «читатися» по-різному (залежно від психотипу та ерудиції реципієнта). Як і велике самозречене й фатальне обличчя (очевидно святого) на безіменній картині (2013) Аули аль-Аюбі (Aula al-Ayoubi), фон якої (у стилі кубізму) проєктує численні «кадри», наповнення яких можна розгледіти хіба в оригіналі [4].

Неназване полотно (2012 р.) Бассема Дадуха (Bassem Dahdouh) має сюжет – кориду [8]. Тавромахія – європейське «мистецтво» (у багатьох країнах заборонене), що поширилося в епоху колонізаторства й на Схід. Зображуючи двох закривавлених мертвих биків (котрі сумно у формі сердечка лежать на газетах), художник, вочевидь, хоче показати печальні перспективи Сирії (колишньої французької колонії), у якій уже немає матадорів, тільки приречені тури. Попри явну присутність символів та алегорій, – зображення експресіоністичне, бо передає неймовірні біль, смуток і

жаль. За бажання, до сюжету можна підібрати екологічний ключ, однак, на наш погляд, національно-визвольний мотив більш імовірний. Коли триває війна – стан середовища існування наче відходить на другий план.

Радість, щастя та великі сподівання ретранслює спільний проєкт Етель Аднан і Симони Фаталь (Etel Adnan and Simone Fattal) «Ліван» (1973 р.). Це також експресіонізм, тільки «зі знаком плюс». Картина, швидше за все, прославляє ідейну (а можливо, і територіальну) єдність двох арабських держав (у 70 рр. тривали геополітичні переговори й колишні колонії час від часу об'єднувалися в одну державу, аби протистояти США, Європі та Ізраїлю). На картині жовто-блакитні акценти й два сонця, що, напевно, символізують спорідненість, хоча й не однорідність Сирії та Лівану [1].

Безіменний (імовірно узагальнений) портрет (1977 р.) Марвана Кассаба (Marwan Kassab) теж експресіоністичний (близький до врубелівських демонів). Різнобарвне, із глибоко посадженими очима та наче закритим кляпом ротом обличчя [18] передає широкий спектр емоцій (переважно негативних). Подібний творчий експеримент повторено й у 2006 р.: також обличчя, риси якого нагадують скелясті сходи над ротом (червоним проваллям). Ніс – великий виступ. Між бровами ледве вловима постать [19]. Подібні технології також використовує автор, творячи картину «Троє палестинських хлопців» (1970 р.): юнаки такі жиливі й поставні, що закривають увесь простір і не поміщаються в «об'єктиві» [20]. Ракурс картини спрямований знизу вгору. Це створює додатковий ефект величі й непохитності. Не важко здогадатися, що мається на увазі протистояння Ізраїлю й Палестини – і зрима перевага арабів – напередодні війни Судного дня (1973 р.). Можливо, тут присутня й алюзія-відсилання до «Трьох

богатирів» Васнецова, оскільки Сирія після анулювання французького мандату переорієнтовувалася на культуру СРСР та глобальну систему соціалізму.

Напевно, експресіоністичною слід вважати й уже «традиційно» ніяк не названу роботу (1971) Наїма Ісмаїла (Naim Ismail) із зафіксованими неохайними мазками-квітами та суголошим настінним орнаментом (частиною інтер'єру). Усе це сприймається не інакше, як перечулений гімн життю, ода щастю [14]. І все ж, швидше за все, – у контексті минувшини, хоча й рік створення передувє найбільшим сирійським катастрофам ХХІ ст. А ось наступне полотно цього ж автора «Борці за свободу» (1969), якраз безпосередньо їм і присвячене – у різних перспективах. На картині видовжені (у тон мілітарній техніці) обличчя бойовиків-ісламістів, під «покровом» яких у протилежний бік рухаються «караваном» жінки й діти (біженці). Незважаючи на печальне наповнення, картина не викликає страху, люті чи обурення, швидше – безмежну надію та віру в перемогу. Вочевидь, дається взнаки органічно оптимістичний стиль художника.

Однофамілець попереднього майстра (можливо син) Назір Ісмаїл (Nazir Ismail) – цілковита його протилежність (хоча й обидва експресіоністи). На першій картині цього художника (2008 р.) безроті голови людей (живі та відрубані) – і півень [15]. Усе «тримається» на поверхні кривавої маси. На другій (2008 р.) – ідентичні голови з пошкодженими очними яблуками [16], розподілені в різні кліті – червоні й оранжеві. Можливо, то настінні портрети, що утворюють «іконостас». Обидві картини викликають непідробні емоції – жах та відчай.

Самотність, смуток і ностальгію засвідчує безіменний (2014 р.) твір Нур Бахджат (Noor Bahjat). Перед нами сцена ритуального споживання їжі [5]. За столом – чоловік та віддалені контури

померлих. На круглому столі –невибаглива їжа. Оскільки можна розрізнити рибу й келихи в руках (а мусульмани вина не п'ють), то «учасники» поминання, вочевидь християни. Автор полотна наділений дивовижною здатністю передавати емоції та стани кількома ламаними штрихами. Картина схематична, але над нею реально хочеться плакати.

Такий самий сум, хоч і за допомогою інших образів, викликають зображення на полотні Зіада Далула (Ziad Dalloul) «Джерела світла» (2011). Утілення мінімалістичне: чорні скелі, жовтуватий потік і на виступі щось на кшталт роздавленого винограду [9]. Оскільки твір – ровесник Арабської весни, то можна припустити, що автор бачить світло в гирлі непроникного моторошного тунелю. Правду кажучи, у реципієнтів з'являється набагато менше сподівань.

Отож комунікаційні можливості експресіонізму найбільш точно відображають емоційний стан сирійського суспільства періоду «громадянської» війни 2010–2024 рр. Картини «б'ють на сполох», прагнуть привернути увагу демократичних світових спільнот до національної катастрофи. У цьому сенсі експресіонізм майже дорівнює реалізму і явно перевершує можливості цензурованої тенденційної журналістики.

Майже протилежністю експресіонізму постає сюрреалістична традиція. Це теж (несподівано) чи не найбільший за чисельністю напрям сирійського малярства. Безіменність картин у його контексті дуже доречна, бо провокує розбурхану фантазію. Загалом, навіть складається враження, що то не зображення, а поганий сон чи маячня не зовсім здорової свідомості. Як це не дивно – саме так. Сюрреалісти у своїй творчості справді великою мірою покладаються на досвід несвідомих виражень духу: снів, галюцинацій, марень, інтуїтивних осяянь (котрі аж ніяк не мож-

на назвати нереальністю). Проникаючи «по той бік свідомості», вони прагнуть хоч якось досягнути недосяжне для здорового глузду та функціональних відчуттів. Прийомами сюрреалізму стали також містичні мотиви, елементи фантастики та жахи, себто все, що пропагує химерність, психічний анархізм, звільнення від контролю раціо й спонтанність несвідомого. Однак це зовсім не означає, що сюрреалізм – мистецтво ідеалістичної парадигми. Навпаки – то таки реалізм, хоча й надмірно індивідуалізованого типу. Саме завдяки значній суб'єктивізації він «переходить» критичну межу в бік, якщо говорити мовою сучасності – віртуальної реальності. Як вислід, основою образності сюр стає метафора (переважно мультимодальна) – амбівалентне зображення з подвійним дном [29, с. 5–7].

На запитання: «Як спілкуватися із сюрреалізмом», – найточніше відповісти – ніяк, тому що потрактувати його витвори так само нереально, як побачити кільком людям абсолютно однакові сни. Але «щось» і тут тримає вісь комунікації. Передусім тема (змістовий рушій) та жанр (формальний визначник). А втім, навіть ці показники можуть бути розмитими. У таких випадках прочитання дійсно залежить винятково від особистості інтерпретатора (його ерудиції й психологічного типу [33, с. 70–74]), а також методу, який він обирає для власного дослідження, оскільки алгоритм визначає кут зору. Спробуємо в цьому пересвідчитися.

Адоніс/Ali Ahmed Said Esber (Adonis/Алі Ахмед Саїд Есбер) зображає на вербалізованому арабською мовою полотні (2003 р.) три речі: профільний силует жінки, портрет чи екран телевізора, дві плями крові: велику (у формі мапи або потішного створіння) і малу [28]. Усе це формує трикутник. Що до чого – зрозуміти важко. Нам проглядається доля жінки. Про щось подібне роз-

повідляє їй наступне полотно. Амаль Мулхем (Amal Mulhem) називає картину «Наречена» (2007 р.). Перед нами – «гримуча суміш» грубих контурів [26]. Але в центрі дійсно багато білої фарби. Асаад Арабі (Asaad Arabi) кубічну сітку маркує «Червоні лінії» (1969 р.), хоча насправді «лінії» сині. Очевидно, мається на увазі пурпурове в сенсі – важливе (червона нить). Однак елементи, забарвлені цим кольором, такі химерні що до розшифрувань не надаються. Приміром, те, що зафіксоване зліва, може бути і будинком, і мечеттю, і шухлядою з кроликом, і кораблем [2]...

А от «Коридор сирійської в'язниці» ідентифікувати можна, однак тільки, зваживши на присутність назви [7]. У процесі споглядання постає чітко окреслена кімната, жовті плями ламп, сині контури рухливих постатей. На призначення приміщення вказує також бруднувато-сірий із багряним відтінком колір стін. Якби й Бассем Дадух (Bassem Dahdouh) якось назвав свій твір (2008 р.), на якому зображено «викладені» штабелями тіла [8], ми би теж могли його адекватно «прочитати», однак за відсутності назви можна лиш припустити, що то пласти поховань (відповідно напрошуються назви «Археологія» чи «Спільна могила» й принагідно – страшні міліарні катастрофи). Про картину (2011 р.) Діани аль-Хадід (Diana al-Hadid) не можна сказати й цього. Бачимо «лабіринти» вертикальних ліній [35], за «напрямами» яких доречно уявити що завгодно (нам «ввижається» нетлінне волосся мусульманки шийтського походження – «чаші» крові Пророка Магомета). Однозначно відчувається лиш не вельми оптимістичний настрій.

Насичене полотно Фатеха аль-Мударреса (Fateh al-Moudarres) «Звір і простолюдин» не зовсім абстрактне [24]. Поцентрово (із правого боку) зображена чотирилапа тварина із собачою чи свинячою мордою, хоча й у людському святковому одязі. За її

хвостом видніються обриси будівлі. Далі увесь фон (з «неба» до «землі») охоплюють (чи захоплюють) навіть не ембріони, а пуголовки, людиноподібних фалічних істот. Оскільки чорно-синю фарбу розбавляє червоне, можна припустити, що під звіром маються на увазі інстинкти (Танатос й Ерос – природне начало людини). І вже тоді допустимо багато домислювати. Приміром, поставити запитання, що ж породило таку систему мислення та зображення. Наступне творіння (2010 р.) Ісмаїла аль-Ріфаї (Ismail al-Rifai) хоча й не назване, але виразно естетичне [27]: контури двох людей (очевидно протилежної статі), одна з яких тримає схарапудженого птаха гусячої породи (із багатьома людськими ногами й навіть очима на литках). Птах тягнеться від жінки з трьома кінцівками до оберненого спиною чоловіка (із зрослими у вигляді стовбура ногами), спрямовуючи дзьоб нижче від пояса. За птахом видніється щось загадково-невиразне, схоже на світлове коло та крісло з однією ніжкою, на якому, очевидно, розкидано одяг (не виключено, що різні реципієнти побачать кожен «своє»). Нам же здається, що маються на увазі знову ж таки природні начала людини, але вже у високому (культурно-цивілізаційному) сенсі (цю думку підтримує вибаглива рожево-фіолетова колористика надприродних тонів на бірюзово-блакитному фоні).

Наступне сюрреалістичне зображення Махмуда Даадуша (Mahmoud Daadouch) називається «Зі Сходу» (1961 р.). Але це не допомагає його розшифрувати. Летюча химера нагадує птаха (можливо, це якийсь із символів магометанської релігії), що зринає над знаком крижа [6]. За хвіст хребетної «тварини» вцепилася аморфна істота. Ще три стоять внизу й споглядають... Мабуть, більш адекватною назвою полотна могла би стати якась фраза з Таури (Тори, Старого Заповіту) чи «Корану». На цьому

фоні виразніше релігійне та більш прозоре напрацювання Мазена аль-Ашкара (Mazen al-Ashkar) «Переслідуваний» (2012 р.). Бачимо «прошиту» незліченною кількістю стріл глибу «м'яса» на коневі (верблюді), що, вочевидь, означає живучість та незнищенність сподвижників, котрі борються за високі ідеали [3].

Аналіз сюрреалістичних картин можна продовжувати. Однак вони, на жаль, не настільки промовисті, як експресіоністичні чи символічні. І більше «повідомляють» про можливості реципієнта, аніж художника (хоча й дають змогу надійно закодувати думки й урятуватися від можливої цензури). У кількох джерелах репрезентативним напрямом сучасного сирійського мистецтва називається імпресіонізм. Утім, підтверджень цьому ми не знайшли. Серед виставлених на огляд полотен лиш одне більш-менш імпресіоністичне – неназвана робота (1970 р.) Фатеха аль-Мударреса (Fateh al-Moudarres) із зображенням фрагменту степу й розмитих контурів рослин [25]. Вочевидь, імпресіоністична комунікація в Сирії не на часі, бо картини в цьому стилі «не мають глибокої філософії та не зачіпають соціальні проблеми й філософські ідеї. Їх основний посыл – демонстрація різноманіття та безмежної краси життя у всій його мінливості» [30]. Зрозуміло, що позитиву зараз у сирійській правічній «пустельній оазі» украй мало.

Отже, образ – виражальний засіб, мисляча форма культури та одиниця комунікації. Упродовж історичного розвитку образотворчість стає все багатозначнішою, оскільки абстрактні речі, які вона маркує, потребують розлогої асоціативності. На відміну від слова, глини, кіноплівки та інших «будівельних матеріалів» культури, фарба – речовина соціально оброблена, олюднена й асоціативно навантажена. Предмет малярства останнім часом непомірно розширився. У його сферу входять світ природи, гро-

мадське життя, душевний стан людини і віртуальна реальність. Глобальна образна комунікація охоплює матеріал крізь драматичне відтворення, епічну розповідь, ліричне сприймання.

Сучасне сирійське малярство, як і масова комунікація загалом, трансформується в конгломерат, у розшифрування якого задіяні всі моделі, канали, технології й стратегії сприймання. Така комунікація переважно абстрактна та потребує герменевтичного аналізу [33, 136–139], покликаною акцентувати підтексти, затексти, претексти, контексти, інтертексти (хоча її іманентне завдання, як ми знаємо, – звузити закодовану багатозначність, бо вона активує змістове начало (констатує факти)), що більш-менш відповідає рівню експресіонізму й футуризму. Натомість місія сюрреалістичного та символічного – поглибити й ускладнити знаковість (у цьому полягає секрет художньої творчості, яка пропонує розгадувати загадки, вичитувати приховані змісти). Парадоксально, але саме високий рівень кодифікації дає змогу інколи (зокрема й у нашому випадку) використовувати художній образ у царині масової комунікації як найбільш правдиве джерело. Особливо в ситуації, коли інфопростір країни ізольований чи «окупований», або виникає потреба переглянути сфальшоване й зміфологізоване минуле, а легальних правдивих джерел не існує. Сирійська ситуація, на наш погляд, дуже надається до такої інтерпретації. Аби збагнути її глибинний трагізм, слід звернутися якраз і саме до напрацювань художників. Їхня надійно закодована творчість репрезентативна й фактична, надає актуальну та достовірну інформацію про людину однієї з найбільш розтерзаних мілітарними конфліктами країн Близького Сходу. Сумарно «пазли» внутрішнього світу митців формують широкоформатну багатопластову «картину» Сирійської Арабської Республіки.

1. Adnan Etel, Fattal Simone. Painting «Lebanon». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/la-montagne-liban-etel-adnan-simone-fattal-2/> (date of application: 20.06. 2024).
2. Arabi Asaad. Painting «Red lines». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/red-lines/> (date of application: 21.06. 2024).
3. Ashkar Mazen. Painting «Persecuted». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/haunted-mazen-ismail-al-ashkar/> (date of application: 25.06. 2024).
4. Ayoubi Aula. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/aula-al-ayoubi-untitled/> (date of application: 23.06. 2024).
5. Bahjat Noor. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/untitled-noor-bahjat/> (date of application: 22.06. 2024).
6. Daadouch Mahmoud. Painting «East». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/from-the-east-2/> (date of application: 21.06. 2024).
7. Dahdouh Bassem. Painting «Corridor of a Syrian prison». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/the-hallway-of-a-syrian-jail-bassel-safadi/> (date of application: 23.06. 2024).
8. Dahdouh Bassem. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/artist/syria/bassem-dahdouh/> (date of application: 20.06. 2024).
9. Dalloul Ziad. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/ziad-dalloul-source-lumiere-source-of-light/> (date of application: 20.06. 2024).
10. Dauood Adel. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/untitled-adel-dauood-2/> (date of application: 24.06. 2024).

11. Ferzat Ali. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/ali-ferzat-untitled-30/> (date of application: 24.06. 2024).
12. Ferzat Ali. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/ali-ferzat-untitled-38/> (date of application: 27.06. 2024).
13. Ismail Naim. Painting «Freedom fighters». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/naim-ismail-al-fiddaiyoun-freedom-fighters/> (date of application: 22.06. 2024).
14. Ismail Naim. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/naim-ismail-untitled-2/> (date of application: 21.06. 2024).
15. Ismail Nazir. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/nazir-ismail-untitled/> (date of application: 26.06. 2024).
16. Ismail Nazir. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/nazir-ismail-untitled-2/> (date of application: 27.06. 2024).
17. Jabiri Ali. Painting «Maan». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/maan/> (date of application: 20.06. 2024).
18. Kassab Marwan. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/marwan-kassab-bachi-untitled-2/> (date of application: 20.06. 2024).
19. Kassab Marwan. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/marwan-kassab-bachi-july-2006/> (date of application: 20.06. 2024).
20. Kassab Marwan. Painting «Three Palestinian boys». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/marwan-kassab-bachi-fidayeen-three-palestinian-boys/> (date of application: 22.06. 2024).

21. Mannan Abdul. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/untitled-abdul-mannan-shamma/> (date of application: 26.06. 2024).
22. Marzouki Waseem. Painting «Platform». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/waseem-marzouki-platform-28-594283-69-170006/> (date of application: 25.06. 2024).
23. Mokawas Ali. Painting «Stock». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/ali-mokawas-composition/> (date of application: 23.06. 2024).
24. Moudarres Fateh. Painting «A beast and a commoner». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/fateh-moudarres-the-beast-and-the-commoner/> (date of application: 20.06. 2024).
25. Moudarres Fateh. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/fateh-al-moudarres-untitled/> (date of application: 21.06. 2024).
26. Mulhem Amal. Painting without title «Bride». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/amal-mulhem-the-bride/> (date of application: 27.06. 2024).
27. Rifai Ismail. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/ismail-al-rifai-untitled/> (date of application: 21.06. 2024).
28. Адоніс (Ali Ahmed Said Esber). Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/adonis-ali-ahmed-said-untitled/> (date of application: 20.06. 2024).
29. Дениско Петро. Інсайт. Візуальні й мультимодальні метафори в живописі, скульптурі, кіно та інших візуальних мистецтвах. Полтава: ФОП Говоров С. В., 2021. 248 с.
30. Картини. Імпресіонізм. Крамниця картин. URL: <https://art-holst.com.ua/blog/kartini-impresionizm> (дата звернення: 25.06. 2024).

31. Косяк О. М. Іранський кінематограф як еквівалент журналістики у системах масової комунікації та культури: частина перша. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Т. 34 (73), No 2. Київ. Вид. дім «Гельветика», 2023. С. 311–322.
32. Косяк О. М. Іранський кінематограф як натуралістичний фіксатор та інтерпретатор гендерних проблем: частина друга. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Т. 34 (73), No 3. Київ. Вид. дім «Гельветика», 2023. С. 275–287.
33. Косяк Оксана. *Раціоналістичний дискурс масової комунікації*. Луцьк: Вежа-Друк, 2023. 520 с.
34. Пошуки Вінсента. Стил ь та техніка Ван Гога. URL: https://archive-ru.translate.google.com/publications/1934~Poiski_Vinsenta_Stil'_i_tekhnika_Van_Goga?_x_tr_sl=ru&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (дата звернення: 21.06.2024).
35. Хадід Діана. Галерея Касмін. URL: <https://www.kasmingallery.com/artists/30-diana-al-hadid/> (дата звернення: 22.06.2024).

Бейрут. Ліван. Фото Ассошіейтед Прес

РОЗДІЛ 5. ЛІВАН

5.1. Бейрут 2020–2024 поміж Сціллою та Харібдою медійних і реальних катастроф

Між Сирією та Ізраїлем (Палестиною) живим щитом простягається Ліван (арабський Любнан). Його історія, як ми вже встигли пересвідчитися, тісно «зрослася» з цими країнами в складі Персії, імперії Олександра Македонського, держави селевкідів, Риму, арабських завойовників, хрестоносців, Османської імперії тощо. Після Першої світової війни й чергового розподілу світу Ліван (у нерозривному зв'язку із Сирією) потрапляє під протекторат Франції. Незалежність прийшла до нього в розпал Другої світової війни – 1943 р. А дещо пізніше саме в Лівані відбулася найзапекліша з часів хрестових походів сутичка мусульман із християнами (громадянська війна 1975–1989 рр.), у контексті якої перших підтримувала сирійська армія й Хезболла, других – ЦАХАЛ. Із тих пір (за мирними угодами) президентами держави можуть бути винятково мароніти, а прем'єр-міністрами – суніти. І якраз у Лівані, до речі, у 1964 р. була заснована войовнича Організація визволення Палестини (ОВП).

Із плином часу політичний та мілітарний фактори стали важливішими від релігійних: Кедрова революція 2005 р. об'єднала електорати всіх конфесій супроти «вічного» Еміля Лахуда (термін президентства, якого конституційно збільшився до дев'я-

ти літ) і постійної присутності контингенту сирійських військ (а також їх «протеже» – Хезболли). Революція успішно «ратифікувала» лиш другу вимогу. Диктатору вдалося втриматися на посаді, вочевидь, через сум'яття після замаху 14 лютого того самого року на експрем'єра Рафіка Харірі. За таких обставин міжнародних втручань із боку Ради Безпеки ООН, США, Франції, Ірландії, Єгипту Марокко, Німеччини і, звісно, Росії уникнути не вдалось. Зокрема, у квітні 2006 р. набрала чинності Угода про асоціативне членство Лівану в ЄС. Однак демократичні й економічні реформи результату не дали – у 2019–2020 рр. країну «накрили» економічна та енергетична кризи й – дефолт.

На додачу до всіх бід, 4 серпня 2020 р. в головному порту Бейруту стався потужний вибух, що зруйнував пів міста та забрав життя понад двох сотень його мешканців. Саме цієї трагедії (що передувала війнам у Нагірному Карабасі, Афганістані, Україні й Ізраїлі та наче «була покликана» зупинити їх) стосується наша наукова розвідка тогочасного стану й наповнення глобального інформаційного простору.

Медіареакції були миттєвими, однак різношерстими й далекими від об'єктивності. Німецьке російськомовне видання «Made for minds» [4] у нарисі «Вибух в порту Бейрута. Що вже відомо» 06.08.2020 подає загальну статистику Червоного Хреста й зазначає, що безліч країн пропонують Лівану гуманітарну та фахову рятувальні допомоги, зокрема й Ізраїль (тут активується покликання на попередню публікацію «В Ізраїлі готові лікувати поранених під час вибуху у Бейруті» і детально розглядається пропозиція Ізраїлю й відмова Лівану [3]. Відразу зрозуміло, що все, пов'язане з вибухом, відходить на задній план, важливішими стають міжнародні та міжкультурні відносини.

Інформаційна агенція REUTERS 06.08.2020 у публікації «Випадковий вантаж з Бейрута: як незаплановане відвідування порту призвело до катастрофи» [7] повідомила, що «хімічні речовини, які загорілись у результаті найбільш смертоносного вибуху в мирний час, прибули до ліванської столиці сім років тому на орендованому Росією вантажному судні, котре, за словами його капітана, ніколи не мало там зупинятися...» Далі повідомляється, що судно транспортувало 2750 тонн хімічної речовини, яка легко займається, із Грузії в Мозамбік. Однак була команда завантажити в Бейруті важку дорожню техніку та відвезти її в порт Акаби в Йорданії. Після юридичних проблем із портовими зборами капітан судна відмовився брати додатковий вантаж, котрий, на його думку, міг зруйнувати корабель. Судно заарештували, а небезпечний нітрат амонію вивантажили на склад у доці. Капітан корабля Борис Прокошев ідентифікує власника судна як Ігоря Гречушкіна (котрого чомусь ніхто не бачив і жоден суд не відслідковував).

Цю інформацію підтверджує українська служба ВВС, що-правда, уточнивши, що судно було під молдавським прапором. Однак, незважаючи на те, що ключова публікація «Вибухонебезпечну селітру в Бейрут привезло судно росіянина» [5] підтверджує констатації російських служб міжнародних агенцій, як бачимо, уже сама назва пропонує інші акценти. Крім того, текст переривається додатковими лінками, які можна активувати: «У миколаївському порту лежали тисячі тонн селітри. Їх прибрали, «Чому вибухає селітра і чим загрожує таке Україні», «Як українці врятували від різанини тисячі людей у Боснії» (не зрозуміло – до чого там саме ця вставка).

Однак прикінцевий відеоролик «Як вибухнув Бейрут: згарище і руїна», який містить матеріали різних джерел, кардинально

змінює ситуацію, бо підбірка аудіовізуалу та коментарів там дуже провокативна. Частина відео – на фоні хронології подій – супроводжуються короткими коментарями: «так вибухнув Бейрут, вибух почули на острові Кіпр, що за 240 км.; кількість загиблих уже перевищила сотню, понад 4 тис. отримали поранення; вибухи зруйнували декілька кварталів міста; що сталося (тут відео з машини випадкових громадян із вигуками: «Назад! Назад! Швидко!»); почалося розслідування причин вибуху, йому передувала пожежа; відомо, що в порту зберігали 2750 тонн селітри; протягом шести років і без дотримання правил безпеки; селітру використовують як добриво та як вибухівку; під уламками досі перебувають багато людей; лікарні переповнені пораненими; до вибуху шпиталі ледве давали раду хворим на COVID-19; вибух пролунав напередодні вироку за вбивство експрем'єра Рафіка Харірі; усі четверо підозрюваних є членами групи «Хезболла», яку курує Іран, її вважають терористичною організацією Ізраїль, країни Перської затоки, Ліга арабських держав; Хезболла заперечує причетність до смерті Харірі; вибух знищив усе зерно, що зберігалося в порту; Ліван імпортує більшу частину їжі – останнім часом країна переживає економічну кризу; прем'єр Лівану оголосив день національної жалоби». Так підспудно українська служба активує всі проблеми сучасного Лівану (подекуди й доволі закриті для загалу), однак жодну з них детально не аналізує.

В інформаційному просторі багатьох держав, зокрема й України, постала проблема протистояння Лівану й Ізраїлю. Так «Hromadske» поширило аналітичну публікацію («Людяність важливіша»: мерію Тель-Авіва підсвітили в кольори прапора Лівану, із яким Ізраїль офіційно в стані війни») із цитатою в назві, фотоілюстраціями та прикінцевим відео [6]. На початку

тексту розміщена велика фотографія із входом у мерію, над яким бачимо візуальну інсталяцію ліванського прапора. У публікації детально розповідається про те, що вперше в історії єврейського народу держава підтримує ворога, із яким навіть не має дипломатичних стосунків. Зважаючи на амбівалентність проблеми, у тексті подаються реакції на це відомих євреїв.

Далі – ролик, у якому свідки та постраждалі говорять українською. Розповідають про себе й виміри руйнацій. Закадрово повідомляється, що судно, яке належало громадянину Росії Ігореві Гречушкіну, «під прапором Молдови вийшло з грузинського Батумі в Мозамбік». Після зупинки в Бейруті ліванська влада заборонила йому виходити в море. «Чому нітрат амонію весь цей час зберігався в порту і як вибухнув – з'ясує слідство».

Монахиня-українка розповідає, що після перших вибухів у сусідніх будинках кричали: «Ізраїль!». Закадровий голос підтверджує: це була основна версія вибуху/теракту, підкріплена першими непідтвердженими реакціями президента США Дональда Трампа. Далі сирієць, знову ж таки українською мовою, припускає, що до події причетна певна політична проізраїльська партія, яка мала доступ до ангару з нітратом амонію.

Повідомляється також, що у Лівані серйозна економічна криза та повна залежність від імпорту. Український експерт констатує: уряд Лівану й без того був на грані відставки та для нього це своєрідний «тест на виживання». Бейруту запропонували допомогу Франція, Німеччина, Росія, навіть ворожий Ізраїль. А це, на думку авторів, відео проектує в майбутньому певні політичні впливи.

У жодному з популярних грузинських ЗМІ за 08.08.2020 відшукати інформацію про вибух у Лівані неможливо, хоч в інфор-

маційних зрізах та коментарях світових медій Грузія фігурує постійно.

Американські видання, приміром, «New York Times», навпаки, публікують багато, переважно про міжнародний конфлікт і реакції президента Трампа, однак закривають публікації для безпосередніх переглядів – майже вся інформація платна.

Найбільше зацікавлення до подій у колишній колонії проявили, зі зрозумілих причин, французькі ЗМІ та власне адміністрація президента Макрона. Кожне серйозне видання й до 19.08.2020 поповнювало матеріали окремих рубрик, які репрезентували детальний розвиток ліванської катастрофи і її наслідків.

«Liberation» пропонує підбірку із 19 матеріалів: «Керівництво Лівану пішло у відставку», «Чи виробляються каністри зі сльзогінним газом, який використовують супроти демонстрантів у Бейруті, у Франції?», «Бейрут вийшов на вулиці», «Світові лідери коло ліжка Лівану», «Генрі Лоуренс: “Ризик втручання у Лівані має структурний характер”», «Ліван, коріння гніву», «“Відставка або шибениця”: обурення демонстрантів у Бейруті», «Міжнародна допомога Лівану: у пошуках «хорошого управління», «Ліван: після критики, реакція політичних лідерів», «До цього відео вибуху у Бейруті додана фальшива ракета», «Бейрут: чинник вибуху – кинутий вантаж», «Обурені ліванці вимагають відповідальності», «Ісхак Діван: “На карту поставлено виживання ліванського народу”», «Це кінець. Я хочу виїхати з Лівану, тут нічого не залишилось», «Бейрут рознесло двома вибухами», «“Мертві та поранені” під час потужних вибухів у Бейруті», «Ліван: втрата розмежування класів», «Вигнання як єдиний вихід через безнадію».

«Le Monde» до 20.08.2020 теж опублікувала чимало матеріалів в окремих рубриках: «Як багатий лівієць через Францію

може забрати свої мільйони доларів», «“Світ читачів”: у Бейруті перебудовують один будинок за іншим», «Суд над Харірі: у Лівані відчуття втраченої можливості», «Напад на Рафіка Харірі: засудження члена Хезболли лише багато сірих зон», «Убивство Рафіка Харірі: підозрюваний член Хезболли визнаний винним спеціальним трибуналом», «Другий французький корабель доставляє допомогу у Ліван, лікарні якого переповнені після вибуху», «Ліван: “Якщо така ненависть буде продовжуватися – ми йдемо прямо до громадянської війни”», «У Лівані Хезболла зайняла оборонну позицію після вибуху», «Мішель Аун – президент Лівану, який так і не вибачив Франції те, що вона його врятувала», «Нам потрібна “амбіційна програма відновлення економіки Лівану”», «Ліван: іноземні офіційні особи один за одним прибувають у Бейрут, Хезболла проти нейтрального керівництва», «Ліванці мобілізувалися наступного дня після вибуху, незважаючи на травми та відчуття незахищеності», «У Бейруті абсурдні жертви пожежників», «У Бейруті пошкоджено не менше 8000 будівель і втрачено більше 12 мільярдів євро», «За тиждень після вибуху у порту Бейрута ліванці віддають данину пам’яті загиблим і вимагають відповідальності», «Ліван занурився у політичну невизначеність після відставки керівництва», «Бейрут, післявчора у фотографіях», «Після подвійного вибуху у Бейруті Еммануель Макрон закликає ліванських лідерів до “глибоких змін”», «Зображення рознесеного вибухом Бейрута», «Бейрутська драма: аміачна селітра, вибухове добриво», «“Я вже не знаю, що у нас лишилось як країна”: у руїнах Бейруту, ніч жаху та здивування», «Допоможіть Лівану, який постраждав», «Бейрутська катастрофа впала на країну у стані розпаду», «Зображення зруйнованого після вибуху Бейрута», «Ліван після подвійного вибуху, який потряс Бейрут», «За міжнародною

солідарністю щодо Лівану уже складається дипломатичне суперництво», «У відеозаписах свідків бачимо вибух та хмару диму», «Подвійний вибух у Бейруті: пережити вечір, який розорив столицю Лівану», «Подвійний вибух у Бейруті, відповідно до останнього звіту: щонайменше, 113 вбитих і 4 тис. поранених».

Далі бачимо матеріали, які «Le Monde» публікувала ще до катастрофи (ми навмисне цитуємо і їхні заголовки – для порівняння): «Війна нервів на лівано-ізраїльському кордоні», «Поступово ліванська нація, нарешті, повертається у світ», «Відвідавши кризовий Ліван, Жан-Ів ле Дріан був дуже, просто – надзвичайно відвертий», «У Лівані Хезболла зберігає кризове домінування», «Жан-Ів ле Дріан з офіційним візитом у Лівані, країні гіперінфляції та масових звільнень», «Ліванська катастрофа – результат десятилітніх безгосподарності та корупції, якими керує олігархічна еліта» (як бачимо, навіть до вибуху соціально-економічний стан Лівану називали катастрофічним), «У Лівані “банківська партія” блокує план МВФ», «Ліван тривалий час жив у борг, передусім, завдяки штучно завищеній валюті», «Великий дипломатичний розрив Франції у допомозі Лівану», «Загибель Лівану – це набагато більше, ніж загибель країни» (знову видно, що про катастрофічний стан ідеться ще до вибуху), «Економічний крах середнього класу у Лівані: “Близько-східна Швейцарія стане новим Афганістаном”»... Ще давніші публікації можна переглянути, лиш отримавши доступ до архівів видання.

Звісно, слід з'ясувати, як на катастрофу реагують ліванські ЗМІ. Одне з найпопулярніших видань «Al Aman» [1] 21.08.2020 містить багато матеріалу, але він неоперативний і сконструйований у формат лонгріду, вочевидь, загинуло багато журналістів і немає кому працювати. У центральному вікні під назвою

«Небезпечний тиждень» пів року прокручуються такі матеріали: «Між катастрофою в порту та Міжнародним трибуналом: регіональний та міжнародний конфлікт у Лівані загострюється», «Міжнародний суд. Постанова, яка усіх здивувала», «Небезпечний тиждень», «До розмови про громадянську війну: навіщо і для кого».

У матеріалі «Між катастрофою в порту та Міжнародним трибуналом: регіональний та міжнародний конфлікт у Лівані загострюється» розповідається про те, що «хранитель крові», син Рафіка Харірі, закликає видати винного в смерті батька Салима Айяша. Однак «Партія Аллаха»/Хезболла не визнає рішення суду, бо вважає його не ліванським, а ізраїльсько-американським. У матеріалі також акцентується важливе географічне положення Лівану між християнським, іудейським та мусульманським світами; звідси, вочевидь, надзвичайна активність різношерстих політичних партій і сект, котрі, окрім того, залежать від інтересів газових та нафтових магнатів. Не лишається без уваги й проблема зовнішніх утручань США й Ізраїлю, укріплення позицій Франції, Туреччини, Єгипту, Росії, Китаю. (Вийти на матеріал через інтернет неможливо – надто довга адреса, тому даємо координати друкованого джерела: випуск 1425 / 19-8-2020).

Матеріал «Небезпечний тиждень» майже повністю дублює попередню публікацію, повідомляючи про суд та покарання вбивці Рафіка Харірі, і додатково перепрошує читачів, що через уведення особливого стану редакція «Аль-Аман» зустрінеться з читачами аж увечері в середу, 2 вересня.

«Міжнародний суд. Постанова, яка усіх здивувала» теж містить спільну для всіх чотирьох частину публікації про рішення суду, а далі розвиває тему реакції громадян, які начебто не

просто здивовані, а шоковані вердиктом, оскільки очікували міжнародного осуду Хезболли й сирійського режиму.

Публікація «До розмови про громадянську війну: навіщо і для кого» (яка, на відміну від трьох попередніх, має автора – Бассама Ганума) теж містить усталену першу частину. У другій ідеться про можливість громадянської війни через вибухи в порту, відставку керівництва, можливі дострокові вибори, міжнародні втручання та пристрасті довкола Хезболли. Зазначений нарис також публікує цитати політичних лідерів.

Із лівого боку розміщені цікаві політичні карикатури. Однак, вочевидь, з етичних міркувань, їх можна відкрити лиш додатковим натисканням.

Основне джерело якісних новин – міжнародна арабська медіакомпанія «Аль Джазіра» зосереджується на розв'язанні внутрідержавних проблем. Класична стаття «В очікуванні візиту президента Франції Макрона президент Лівану проведе у понеділок консультації, аби призначити нового прем'єр-міністра» [2] детально та всеохопно аналізує нагальні проблеми станом на 28.08.2020. Передусім ідеться про те, що через три тижні після відставки команди Хасана Діаба президент Лівану веде переговори й консультації із впливовими парламентськими блоками про призначення нового уряду. Найімовірнішим представником на пост прем'єр-міністра став син убитого Рафіка Харірі Саад, однак він відмовився від посади. Директор бейрутського офісу Аль-Джазіри також повідомляє, що в обговоренні кандидатур беруть участь провідні політичні рушії: Хезболла, Вільний патріотичний рух, Християнські ліванські сили тощо. У перебіг процесів активно й неприховано втручається Франція, оскільки, на думку її президента Емманюеля Макрона, ідеться про виживання або зникнення ліванської держави.

05.09.2020 публікація «За місяць після вибуху у Бейруті» пропонує тематичну підбірку фотографій світових масмедіа. Інших матеріалів ніде, крім архіву, уже немає. У рубриці «Політика», станом на цей день, теж відсутні будь-які дотичні матеріали.

Як бачимо, кожне зі світових засобів комунікації висвітлює швидше свої, а не ліванські проблеми, а держава, що постраждала, узагалі не має, якщо допустимо так висловитися, власного голосу й ресурсів.

Буквально через чотири роки (у вересні 2024) військова «антитерористична» операція Армії оборони Ізраїлю «Стріли півночі» на території відбудованого та відновленого спільними зусиллями східних і західних держав Лівану (націлена буцімто на військові об'єкти Хезболли, уключаючи стратегічні озброєння, що зберігаються в цивільних районах країни) вкотре повернула країну в стан правічного хаосу...

1. Al Aman. Accessed August 21, 2020. URL: <http://al-aman.com/>
2. Al Jazeera <https://www.aljazeera.net/> يجرى مشاورات ال ل بناني الأردنيس..ماكرون زيارة ق بيل لوزراء جديد رؤيس ل تسمية الاث نين. Accessed August 28, 2020. URL: <https://www.aljazeera.net/>
3. В Ізраїлі готові лікувати поранених під час вибуху в Бейруті. Доступ 5 серпня 2020 р. URL: <https://www.dw.com/ru/izrajskaja-bolnica-gotova-lechit-ranennyh-pri-vzryve-v-bejrute/a-54442285>
4. Вибух у порту Бейрута. Що вже відомо. Доступ 5 серпня 2020 р. URL: <https://www.dw.com/ru/vzryv-v-portu-bejruta-chto-izvestno-na-dannyj-moment/a-54446571>
5. Вибухонебезпечну селітру в Бейрут привезло судно росіянина. Доступ 5 серпня 2020 р. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/press-review-53667372>

6. Людяність важливіша: мерію Тель-Авіва підсвітили у кольори прапора Лівану, з яким Ізраїль офіційно у стані війни. Доступ 5 серпня 2020 р. URL: <https://hromadske.ua/posts/lyudyanist-vazhlivisha-meriyu-tel-avivu-pidsvitili-u-kolori-praporu-livanu-z-yakim-izrayil-oficijno-u-stani-vijni>
7. Beirut's Accidental Cargo: How an Unplanned Port Visit Led to Disaster. Accessed August 6, 2020. URL: <https://uk.reuters.com/article/uk-lebanon-security-blast-ship/beirut-accidental-cargo-how-an-unscheduled-port-visit-led-to-disaster-idUKKCN25224P>

Кадр із фільму Бахмана Гобаді «І черепахи вміють літати»

РОЗДІЛ 6. ІРАН

6.1. Іранський кінематограф як еквівалент журналістики

Оскільки світовий кінематограф зародився як документальна хроніка: спершу фіксування новинок науково-технічного прогресу та яскравих подій буденності, згодом – революцій і воєн, гіпотетично припустити, що на Близькому Сході, особливо в ісламських республіках на кшталт Ірану й Афганістану, художня творчість більш реалістична та фактична, ніж журналістика [5, с. 218–224] (про тотальну цензуру в царині якої ми вже довідалися), особливо кінематограф, що іманентно задіює не тільки слово, а й вторинні знакові системи. Фундатором іранської кінематографії вважається Мірза Ібрагім-хан – придворний фотограф правителя Ірану, який увійшов в історію як Аккас Баші (перською/фарсі – «головний фотограф»). Мірза знімав повелителя під час візиту до Парижа в липні 1900 року, де й принагідно познайомився з візуальними новинками братів Люм'єр. Того самого року у дворі власної фотостудії Баші вже презентував найближчим колегам і друзям фільм про ісламські обряди (це було щось на кшталт сучасної хроніки).

Уже 1925 року постала перська кіношкола. Її запровадив (паралельно створивши філії в Індії й Туркменістані) етнічний вірменин Ованес Оганян. Партнером кінопродюкера стала й Одеська кіностудія. Перший звуковий повнометражний фільм («Дівчина-лурка»), у якому персонажі розмовляють на фарсі,

знімали в Бомбеї й без цензури демонстрували в багатьох кіно-театрах країни, оскільки, крім історії палкого кохання, ішлося про втечу з Ірану від утисків попереднього режиму й численні здобутки правлячого хана Рези Пахлаві. Уряд шаха використовував фільм для пропаганди й демонстрації своїх, переважно проамериканських та європейських, досягнень.

Констатаційно-образний філософський підхід до кіно (що став обличчям якісного іранського виробництва) започаткувала 1962 року Фігура Форуг Фаррохзад у короткометражній документальній стрічці про колонію прокажених («Будинок чорний» [6]). Усе фільмувалось унікальним новаторським чином: на межі злиття факту й вигадки – у стилі Параджанова (вочевидь, це вже вірменська стратегія). Надалі фіксація хвороб, фізичних вад і фізіологічних потреб (переважно дитячих) стане обличчям та візитівкою саме іранського кінематографу.

Наприкінці 60-х (ери колективізації, космосу й технічного прогресу) експериментальне кіно Ірану нарешті оцінили в Європі. 1969 року всезагальне захоплення викликав фільм Дар'юша Мехрджуйі «Корова» (екранізація п'єси Голам-Хоссейна Саєді) про селянина та його рогатий «об'єкт поклоніння» (вочевидь, далися знаки вже індійські впливи). Хоча картина й отримала державне фінансування – була відразу заборонена, бо реально засвідчила похмуру безпросвітність селянського життя та надзвичайно тонку грань між відданістю, одержимістю й безумством. За сюжетом, після смерті тварини-годувальниці чоловік утратив здоровий глузд та став вважати себе коровою. Ураховуючи ефект від «Будинку чорного», уже важко було когось особливо вразити, однак цю стрічку вивезли контрабандою на Венеціанський фестиваль (на фарсі й без субтитрів) – та отримали найвищу нагороду.

Розвій кінематографу наприкінці 70-х призупинила найбільша на Сході ісламська революція, вислід якої – скасування монархії й створення теократичної республіки на чолі з аятолою рахбаром Рухоллою Мустафою Хомейні, верховним лідером Ірану, якому підлягали всі рівні влади, уключаючи президенство. Після зміни політичного устрою розпочалася тотальна ісламізація. Першими під прес цензури потрапили журналістика й кінематограф, що на той час однаково активно оперували фактами.

Відтоді культура країни поділилася на до й після. Оскільки останній шах Реза Пахлеві підтримував тісні контакти з Америкою та Європою, його опозиція дотримувалася протилежних поглядів. Після революції, у відповідь на погром американського посольства, США та найбільші європейські держави ввели супроти Ірану жорсткі санкції. Різні пакети обмежень діють уже сорок років і тільки посилюються, зважаючи на чутки про ядерні ресурси й виробництво зброї. Революцію, її передумови та наслідки можна побачити під різними кутами зору у фільмах «Сорайя» (2003) та «Шахерезада» (2015–2018). Перша стрічка – європейське бачення Ірану, друга – внутрішнє. І хоча в обох історичних мелодрамах зафіксовано все, що потім заборонили: розкутість спілкування, відкритий одяг жінок, сексуальність, насилля тощо, відчувається, що «Сорайя» – погляд більш відсторонений.

Зараз (2022–2023 рр.) на фоні інфляції, безробіття, бідності, розрухи, релігійного тиску (законів шаріату) в Ірані тривають акції протестів. Усі безчинства, підкріплені стихійними лихами, потрапляють в об'єктив. Однак бачимо й храми, фортеці, східні орнаменти, килими, вітражі, пейзажі... Режисери навчилися обходити заборони й філігранно засвідчувати почуття, ідеї й

переконання персонажів. Дається взнаки історична витривалість: упродовж віків перси відвойовували свою незалежність у вавилонських царів, Олександра Македонського, Чингісхана, індійських, арабських та європейських повелителів (і навіть у самих себе – на релігійному ґрунті). Там і до сьогодні багато арійського зороастрійства, а іслам майже повністю шиїтський. Задля справедливості слід сказати, що окремі творчі особистості таки залишили Іран разом з останнім репрезентантом династії Пахлеві. Решта пішли на компроміс або в підпілля.

Роботи материкових та діаспорних кінематографістів після-революційного періоду тяжіли до італійського неореалізму й французької нової хвилі. Утім, перська культура не потребує особливих сторонніх запозичень, бо має багатовікову літературну традицію: Румі, Фірдоусі, Гафіз, Хайям, неповторний фольклор: чого варті лиш «Тисяча й одна ніч» та різноінтерпретації історії кохання Меджнуна й Лейли. Мотивами новітнього кіномистецтва ставали доля, сенс життя та смерть, високі й маргінальні релігійні почуття, уразливе становище жінок; шлюб та сім'я тощо. Аби завуалювати й притлумити гостроту проблем, усе зазначене вище часто знімалось у форматі «кіно про кіно». Особливо «споживаними» виявилися діти, що давало змогу обійти цензуру, хоч інколи – із відчутним ефектом порнографії та гіпертрофації насилля (принаймні з погляду західної людини).

Тривали експерименти й із формою. Науковець Киргизько-Турецького університету «Манас» Юсуф Юрдигул у статті «Історія розвитку іранського кіно (до та після Ісламської революції)» [7, с. 577–587] відзначає такі особливості цього кінематографу, як олюднення пейзажу (перенесення на нього лівової частки алегоричного й символічного навантажень); уведення в художній

простір документальності як своєрідного іранського «спец-ефекту»; залучення переважно непрофесійних акторів і людей із вулиці; банальність топосу: кімната, дім, транспорт, руїни катастроф й т. ін. Нам здається, що до цього ще слід додати увагу до непомітних деталей, особливо якщо йдеться про перебування в умовах табу, підспудну політизацію (переважно в стрічках про дітей) та акцентування побуту.

Усі зазначені вище аспекти роблять іранський кінематограф упізнаваним, відрізняючи його від західних і голлівудських утілень. Найпопулярніші фільми можна умовно поділити на окремі категорії – «дитячі», філософські (у яких дискутується сенс життя), про жіночу долю, процесуальні (стрічки про фільмування), релігійні. Розглянемо їх послідовно в другій частині публікації.

Як ми вже зазначили, кіно про (але, вочевидь, не для) дітей стало своєрідним способом інакомовлення: у сюжет як загальний фон вводилася інформація про революції, війни, катастрофи, думки й почуття жінок, перепетії шлюбу та подружнього життя, фізіологію, хвороби й невибагливий побут. Репрезентаційним у цьому сенсі слід вважати фільм Бахмана Гобаді 2005 року «І черепахи можуть літати» [8]. В уявній преамбулі стрічки – ісламська революція та ірано-іракська війна 1980–1988 рр., що забрала життя чотирьох мільйонів людей, в основі сюжету – початок американо-іракського «конфлікту» 2003–2011 рр., що вплинув на сусідній Іран, а також Сирію, Ємен, Ізраїль та ін. держави Європи й Азії. В епіцентрі подій – курди (близько-східний народ без території, але з цілком самобутніми мовою та культурою). Із першого кадру ми потрапляємо в табір дітей-біженців, що втратили батьків і втекли в Іран від режиму Саддама Хусейна й американського вторгнення. Сюжет позірно не затій-

ливий: діти живуть у шатрах, збираються в гурти, закохуються, конфліктують, допомагають місцевим пенсіонерам провести енергію та підключити зв'язок. Однак відразу впадає в око, що серед підлітків багато калік: без рук, ніг й із серйозними порушеннями зору, слуху, орієнтації в просторі. У центрі подій – хлопець на прізвисько Сателіт, юний майстер на всі руки і чи не єдиний грамотний серед неписьменного населення. Це очільник табору, який організовує дітей на збирання мін (що потім продаються як метал), проведення дротових комунікацій, отримання гуманітарної допомоги, їжі та води. Ватажок також попереджає про повітряні й наземні тривоги й керує евакуаціями під час обстрілів. Його поведінка наче зшиває сюжет та «виводить на кін» усіх інших героїв. Поряд із Сателітом – завжди малий помічник без ноги (котрий до інвалідності ставиться так просто, наче сподівається, що кінцівка згодом відросте) та дівчинка з двома братами: старшим – без рук (і даром передбачень) та малюком, років одного-двох, – незрячим. Усі спроби ватажка привернути особливу увагу дівчинки зазнають невдачі. Навіть після того, як Сателіт підривається на мінному полі, рятуючи її маленького брата, котрий, як згодом з'ясувалося, виявився сином (дитина народилася після згвалтування під час однієї з «військових операцій»). На завершення фільму дівчинка вбиває дитину й себе, а Сателіт разом із багатьома іншими лишається не лише сиротою, а й калікою.

Переглядаючи стрічку, ми за годину довідуємося більше про війни в Ірані та Іраку, аніж зі сторінок місцевих і світових масмедіа, які скупі відслідковували просування військ, статистику ворожих втрат та реакції міжнародних інституцій. Аналогічне відбувається й зараз, і не тільки в Україні (після повномасштабного вторгнення Росії), а й у Нагірному Карабасі, Афганістані,

Сирії, Ємені тощо. Традиційні ЗМІ не можуть безпосередньо фіксувати кровопролитні й емоційно важкі події, що містять насилля та порнографію, бо це пряме порушення міжнародних стандартів, а от художня творчість має право на «естетизацію» зла, якщо це єдиний спосіб утілення задуму автора чи режисера. Так, кінематограф у важкі часи стає вимушеним репрезентантом реальності «без прикрас».

У плані потужності свідчень поряд із фільмом «І черепахи вміють літати» слід поставити фізіологічно натуралістичні стрічки «Сироти» [9] іракського режисера Каржана Кадера (про підлітків, що лишилися без батьків після ірано-іракської війни (яка, нагадуємо, тривала вісім років і мільйони життів) та, незважаючи на страшні небезпеки, вирішили втекти «до Супермена» в США), «Море і летюча риба» [10] Джейхуна Салахова (у якому фіксовані страшні подробиці виживання обездолених хлопців у колонії для неповнолітніх), «Дощ» [11] Маджида Маджиді (про афганських біженців, що втекли від радянського вторгнення 80-х років і змушені помирати від голоду та відправляти на важкі будівничі роботи дівчат, лаштуючи їх під осіб протилежної статі) тощо. У фільмах про (але точно – не для) дітей Іран другої половини двадцятого – початку двадцять першого століть постає різко й фактурно, ставлячи під серйозний сумнів достовірність офіційних фактів новітніх засобів масової інформації.

1. Slugan M., Terrone E. Documentary Studies and Analytic Aesthetics in Conversation. *Studies in Documentary Film*. Vol. 15. Issue 2. 2021. P. 114–126.
2. Саїд Едвард. Культура й імперіалізм: монографія. Київ: Ін-т Критики. 2007. 608 с.

3. Akvani H., Zarifi A., Fakhraei H. A Critical Analysis of the Political Discourse of Exceptionalism in the American Sniper Movie. *Media studies*. Issue 11(21). 2020. P. 24–43.
4. Косюк О. М. Особливості дослідження нонфікшн у сучасному інформаційному просторі. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Т. 32 (71), № 4. Ч. 3. 2021. С. 199–205.
5. Косюк. О. М. «Спільна» історія Афганістану й України крізь призму ЗМК. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Т. 33 (72), № 5. Ч. 2. 2022. С. 218–224.
6. Фаррохзад Форух. Будинок – чорний. oKino.ua. Короткометражний документальний фільм. *Тегеран*. 1963. URL: <https://www.okino.ua/film/dom---chernyj-389574/>
7. Yurdgül Yusuf. İran sinemasının gelişim tarihi (İslam Devrimi öncesi ve sonrası). *Sosyal Araştırmalar Dergisi MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 6 Sayı: 4. 2017. P. 577–587.
8. Гобаді Бахман. Черепахи можуть літати. Кіноріум. Художній фільм. Тегеран; Париж, 2005. URL: <https://ua.kinorium.com/323583/>
9. Кадер Каржан. Сироти. HD-REZKA. Художній фільм. Стокгольм; Гельсінкі; Багдад, 2012. URL: <https://rezka.ag/films/drama/10400-sirotu-2012.html>
10. Салахов Джейхун. Море і літаюча риба. Художній фільм. *Youtube*. Тегеран, 2015. URL: https://www.youtube.com/watch?v=gJW_WtK03sU
11. Маджиді Маджид. Дощ. Художній фільм. *Youtube*. Тегеран, 2001. URL: https://www.youtube.com/watch?v=y1K_8wuVVw-A&list=PLogGlFpHuhCrVKj66Sr-ESQk2lRXm2O65&inde

6.2. Перський варіант натуралістичного фільмування гендерних проблем

Не менш переконливо художньо корегується в Ірані й «жіноча проблема» ісламських республік. Тут (як і в Афганістані) до епохи теократії жінки поводитися вільно й невимушено: носили європейський одяг, навчалися в університетах, працювали, розважалися й одружувалися (переважно за симпатіями). Це можна побачити, приміром, в епічному історичному серіалі «Шахерезада» (2015–2018) Хасана Фатхи. Але після революції 1979 року все змінилося, хоч перські масмедіа це «традиційно» заперечують.

Кінематограф засвідчує інше. Якщо в 1994 році Аббас Кіорастамі у фільмі «Крізь оливи» [3] ще показав рештки гендерної свободи, бо одна з головних героїнь наче самостійно вирішувала перспективи заміжжя (хоча всі жінки там у хіджабі), однак дівчина мала на це право швидше тому, що батьки загинули під час землетрусу, то 1998 Саміра Макмальбаф демонструє у Каннах гендерно чутливий фільм-крик «Яблуко» [4]. Стрічка про двох дівчат, котрих батько тримав в ув'язненні «подалі від спокус», доки не втрутилася поліція. Потрапивши на волю, молоді жінки виявилися дикими й безпорадними і більше нагадували інвалідів. Однак, що прикметно, – це нікого особливо не вразило. Подібне спостерігаємо й у фільмі Сайруса Наурасте «Побиття Сорайї М» [5]. Ідеться про імітацію зради та публічне вбивство порядної дружини задля «узаконення» стосунків її чоловіка з особою легкої поведінки. Спершу навіть думається, що в кадр потрапили попередні століття, бо зараз такого просто не може бути, однак бачимо автомобілі й сучасну техніку. І втім, у центрі села жінку реально забивають камінням на очах у всіх (і глядачі спостерігають, як стікає кров, випадають очі і тіло перетворю-

ється на місиво). Крім чоловіка, покарання виконують сини обмовленої, саме вони кидають «перший камінь». На довершення всього в титрах зазначено, що фільм ґрунтується на реальних подіях...

Того самого року з ігровим дебютним фільмом до Торонто прибула сестра попередньої режисерки Хана Махмальбаф (обидві – діти одного з найвідоміших режисерів Ірану Мохсена Махмальбафа). У стрічці «Будда звалився від сорому» [6] вона показала п'ятирічну дівчинку, яка мешкає в печерах, що з'явилися після першого приходу в Афганістан талібів (1996–2001) та демонстративного знищення старовинної статуї індійського божества. Головна героїня прагне знань, хоче вирватися з мороку. Для цього їй доводиться рано дорослішати й «воювати» то з чоловічою перевагою та ровесниками протилежної статі (які прагнуть засипати її камінням), то з привидами кривавої війни. У гендерному плані «Будда впав від сорому» перегукується з «Дощем» (пам'ятаємо: там евакуйована до Ірану афганська дівчинка-підліток перевдяглася хлопцем, аби повноцінно працювати на будівництві й зібрати грошей на лікування залишеним в Афганістані рідним).

Логічним обрамленням гендерної тематики став оскаронний фільм Асгара Фархаді «Розлучення Надера і Сімін» [7], у якому можемо побачити, як образно співіснують ритуальні хустки та джинси. Довкола центрального конфлікту – розлучення, що саме по собі – провокація, обертається безліч проблем, яких уникають ЗМІ: деменція й догляд за батьками, робота під час вагітності, навчання дівчат, освіта жінок, лікування старших людей протилежної статі, харасмент, «ритуальний» обман, «вишукане» сімейне насилля тощо. З одного боку, Іран виглядає цілком цивілізовано, з іншого – архаїчно та дико.

Найстрашніша реалістична картина у фільмі «Втоплені» [8] Мохаммада Карта – розповіді про вбивство жінки, яке здійснює її власний чоловік після оприлюднення у всесвітній мережі фотографій із місцевого дитячого тренувального басейну, на яких убита постала в купальнику. Із погляду європейця, підстава для покарання просто смішна, однак у сучасній Ісламській республіці середнього класу – це серйозний прецедент. Далі більше: убивці загрожує смертна кара, однак сім'я загиблої готова піти на «примирення», якщо знайдуть злочинця-фотографа й знищать злощасні світлини. Детективом-аматором змушений стати брат звинуваченого у вбивстві. Власне його «пошуки» й виводять нас на всі болячки сучасного Ірану: наркоторгівлю, притони, в'язниці, різне насилля та підстави. На завершення «пошуків» «детектив» вирішує, що його брат винен не тільки у вбивстві дружини, а й у скоєнні безлічі інших злочинів – і таки заслуговує на смерть. Кінокритики констатують: у «Втоплених», створивши психологічну драму найвищої проби, режисер виходить на рівень універсальної сакральної притчі про Авеля та Каїна.

Однак вповні багатопластові релігійні мотиви й вічні проблеми людства постають у фільмах «Смак вишні» Аббаса Кіаростамі [9], «Зла не існує» Мохаммада Расулофа [10] та «Ялда – ніч вибачення» Масуда Бахші [11]. Перший із них (ірано-французького виробництва) отримав Золоту пальмову гілку Канського міжнародного фестивалю. За сюжетом, чоловік вирішив учинити суїцид. І вже навіть купив снодійні та викопав могилу, тільки «хто ж її наважиться засипати»? У пошуках «помічника» потенційний самогубець їде до Тегерана. Спершу безрезультатно впрошує солдата-курда («професійного вбивцю»), потім – місцевого селянина (напевно, як людину, що увесь час

«щось засипає»), згодом – священника-афганця (звиклого до похоронних обрядів) і, нарешті – таксидермолога турецького походження (для якого робота з тілами давно ввійшла у звичку), котрий, після тривалих вагань, спогадів та філософських настанов таки погоджується. Фільмується сюжет скупко: в автомобілі чи біля виритої могили в гірському масиві. Чоловік, що прирік себе на смерть, не багатослівний, однак логічно-переконливий. Він цілеспрямовано розмовляє з людьми різних національностей (і, напевно, сунітів, тоді як сам, найімовірніше, – шиїт). Прямим текстом персонаж нічого не аргументує, однак контекстуально «прослизає» інформація про невиліковну хворобу (у мусульман, до речі, суїцид часто постає як форма протесту). Кінцівка стрічки несподівана: самогубець під проливним дощем лягає в могилу й засинає – і художній фільм на світанку перетворюється на документальну постановку зі знімальною групою та режисером (роль якого «виконує» отой самий головний герой).

Технологія «фільм у фільмі», як ми уже зазначали, надзвичайно поширена в Ірані, бо дає змогу задіяти інакомовлення й плавно обійти жорстку цензуру. Однак, із погляду фактичності, вона ще й натякає на розмивання меж реальності та вигадки, штучної гри й безпосередньої дійсності. Так, знакові системи художності й публіцистики наче міняються місцями та підспудно виводять на поверхню реальний стан речей. За рахунок сигніфікаційного накладання ми довідуємося про те, чого не показують у новинах і не друкують у газетах.

Глибоко занурена у світові (переважно східні) філософії та релігії також стрічка Мохаммада Расулофа «Зла не існує», до виробництва якої, окрім Ірану, долучилися Чехія й Німеччина. Загальноприйнято, що центральними постатями фільмів про в'язниці й кару стають жертви, а тут ідеться про вбивець, точні-

ше – молодих рекрутів, які, за військовим наказом і законами шаріату, мають здійснити смертний вирок. Те, як вони чинять, по-різному відгукується в їхньому майбутньому, однак суцільно негативно: убивці стають в'язнями власного сумління, відлюдниками, вигнанцями тощо. Так вкотре ставиться на обговорення доречність смертної кари, яку давно відмінив увесь цивілізований світ. Тепер, у разі медійних повідомлень про страти, ми уявлятимемо не тільки покараних, а й не менш приречені обличчя виконавців присуду.

Про вади системи правосуддя відверто говорить і Масуд Бахші в заснованому на реальних подіях фільмі «Ялда – ніч вибачення». Сюжет розгортається у форматі реаліті-шоу, завершенням якого має стати життя або смерть юної дівчини, яка випадково вбила власного пристарілого чоловіка. За іранським законодавством змінити смертний вирок може лиш найближчий родич (у нашому випадку – дочка убитого). «Токшоу» триває у великій напрузі, подекуди – на грані фолу. Ведучий розмовляє з учасниками та відкриває свіжі деталі подій. До останнього моменту глядачі втрачають будь-яку надію на порятунок. Але оскільки на все накладається найдовша ніч року й забарвлене в багрянний колір прадавнє зороастрійське свято зимового сонцестояння – кінцівка вражає несподіваністю. Загалом рівень фактичності тут перевершує можливості кінодокументалістики й упритул наближається до інформаційних жанрів, повністю «занурюючи» глядача в царину новітніх ідей, технологій і – журналістики.

Як це не дивно звучить, гранична відвертість та правдоподібність перського кінематографу зумовлена нещадним тиском і заборонами. Аби фіксувати та показувати світові сучасний Іран, режисери йдуть на вишукані хитрощі: приміром, Джафар Па-

нахі, перебуваючи під домашнім арештом, фільмує, таксуючи й підсаджуючи «випадкових» подорожніх та перехожих. Уся його стрічка «Таксі» [12] тримається на вислуховуванні життєвих історій. Де підсадні актори, а де люди з вулиці – ми так і не довідуємось. Але серед пасажирів усі, безумовно, пізнають Насрін Сотуде – одну з найвідоміших правозахисниць та поборниць жіночих свобод, лауреатку премії імені Сахарова, котра майже все життя (понад тридцять років) провела у в'язницях і витримала 148 публічних ударів батою.

На творчість Панахі, якщо можна так висловитися, сама реальність впливає безпосередньо: він азербайджанець із дуже бідної робітничої сім'ї, ветеран ірано-іракської війни (знімав пропагандистські ролики та хроніку бойових дій), майже постійно перебуває під арештами. У деяких стрічках він навіть не документує образність, а охудожнює документальність (напевно, для того, щоб засвідчити неприкрашену дійсність крізь призму, яка дозволяє певні комунікаційні переступи). Після війни, навчання в коледжі кіно й телебачення, стажування на березі Перської затоки в Центрі Бендер-Аббаса Джафар Панахі таємно (переважно прихованою камерою) знімає перший «документальний» фільм «Поранені голови» про заборонену традицію розбивання власної голови на знак свідчення крайньої скорботи. У фільмі ми справді бачимо, як мусульмани азербайджанського регіону північного Ірану ріжуть ножами скальп під час траурної церемонії за третім шіїхтським імамом Хоссейні. Звісно, картину заборонили в Ірані, однак контрабандою вивезли до Європи. Пізніше символіка розбитої голови/безумства та самогубства стане для режисера наскрізною й вийде на перший план у фільмі «Багряне золото» (2003). Панахі також єдиний іранський режисер, чия увага прицільно зосереджена на жінках різного

віку та їхніх проблемах: «Зеркало» (1997), «Замкнене коло» (2000). «Офсайд» (2006), «Три обличчя» (2018). Режисер чітко фільмує жалюгідне становище дівчат, які не можуть навчатися, успішно працювати, виходити заміж, одягатися, навіть – думати та жінок, що лишаються віч-на-віч із проституцією, абортами, психічними й гінекологічними захворюваннями та політичною (керованою немилосердними законами шаріату) реальністю. Аби повністю стерти лінію переходу образів у факти, Панахі часто теж подає сюжети у вигляді процесу кінематографічного знімання.

Подібні експерименти проводить й Аббас Кіаростамі (протектор та вчитель Панахі) у фільмі «Крупний план» [13]. Тут взаємоперехід художності й кінодокументалістики настільки відчутний, що критики нарекли стрічку «докуфікшн». Усе розпочалося з появи в журналі «Soroush» повідомлення про затримання чоловіка, котрий «позичив» чималу суму грошей на зйомки, видаючи себе за одного з найвідоміших режисерів Ірану Мохсена Махмальбафа. Пізніше з'ясувалося, що ідея підміни виникла спонтанно: працівник тегеранської друкарні Собзіан їхав у тролейбусі, читаючи книгу, одна з пасажирок принагідно зауважила, що екранізація набагато цікавіша від роману, і Собзіан, швидше задля забави, вирішив назватися Махмальбафом. Супутниця (пані Аханкі) запросила «режисера» додому й відрокомендувала сімейству, яке відразу отримало пропозицію зніматися в спільно оплачуваному фільмі. Афера розкрилась – і Собзіана відправили до в'язниці. Саме там його відшукав Кіаростамі й запропонував зняти фільм про його історію (що передбачав візуалізацію не лише афери, а й судового процесу). Сім'я Аханкі теж погодилася на участь, тим паче, що Аббас Кіаростамі обіцяв присутність справжнього Махмальбафа. Як

вислід – усе реально й кінематографічно завершилося хепі-ендом: «актори» зіграли самих себе й пробачили Собзіана, іранське кіно стало ще вишуканішим, а стрічка «Крупний план» отримала аж два призи – від квебекських кінокритиків Монреальського міжнародного фестивалю нового кіно і відео та ФІПРЕССІ з рук експертів Міжнародного стамбульського кінофестивалю. Задля справедливості слід сказати, що в Ірані всі покази стрічки провалилися, однак, вочевидь, сталося це якраз через надмірну реалістичність, яка вкотре стала підставою для численних медіацій та «переспівів».

Як ми вже зазначили, після «двірцевих переворотів» 70–80 років минулого століття верховна рада ісламської культурної революції ввела строгу заборону на показ іноземних фільмів, які пропагують світський спосіб життя, феміністичні настрої, насилля, аморальну поведінку, уживання наркотиків чи алкоголю. Відповідальність за безпосереднє втілення «табу» покладалася на чиновників іранського телебачення й міністерство культури. Прийнято вважати, що відтоді іранський кінематограф в особливій опозиції до Голлівуду. Однак, на наш погляд, це також омана, бо як же інакше художньо засвідчити присутність найактуальніших світових проблем, приміром тероризму? Класичним військовим бойовиком можна вважати фільм «Дамаський час» [14] Ебрахима Хатамікії. Ідеться про двох льотчиків, батька й сина, які 2015 року доправляють гуманітарну допомогу в найпекельніші геолокації Сирії. У стрічці присутні всі репрезентанти амбівалентної сучасності: Дамаск із когортами полонених та біженців, смертники, наступ ІІД, атаки шахид-мобілів, засади з протитанковими керованими ракетами, залишки сирійських прифронтних міст, ополченці з нашивками «Хезболли», квадрокоптери, що «знімають атаки», карти твітерових при-

фронтонів зон, знищення пам'яток античної архітектури, масові публічні страти, доведені до критичної межі (майже доісторичні) звірства й, що вражає найбільше, – позитивне ставлення до «дружньої російської допомоги».

Окремо слід розглянути фільм «Ширін» [15] Аббаса Кіаростамі – дослідження глядацького сприймання документів та фікцій, видимого й пре-, за-, міжконтекстуального: 114 іранських актрис переглядають екранізацію перської поеми XII ст. «Хосров і Ширін» (про трагічне кохання сасанидського шаха та чарівної вірменської принцеси). Упродовж сеансу ми не бачимо жодного кадру власне медіації пам'ятки (вона лиш звучить своєрідним радійним фоном). Увага повністю «повернена на 180 градусів» і зосереджена на неймовірно красивих обличчях глядачок. Прицільно зображені саме емоції: байдужість, захоплення, сміх, сльози тощо. Так глядачі стають реальним віддзеркаленням фільму.

У країні щороку відбувається велика кількість кінофестивалів. Центральна позиція належить «Фаджру» – фестивалю, що з 80-х років запрошував лиш національних кінематографів, а з 2015 року став міжнародним. Щорічно фестиваль пропонує до перегляду більше ста іранських фільмів, що знімалися протягом року й ще не вийшли в прокат. Разом із місцевим населенням стрічки переглядають гості з вісімдесяти країн світу. Тривають семінари, дискусії. У січні цього року фестиваль зосередився в Ширазі. Найвищі призи (Кришталевий Сімург) упродовж історії існування конкурсу отримали мало не всі талановиті перські режисери. Регулярно подається Іран і на Оскар. Однак у 2023 не отримав призу в жодній із номінацій, хоча на розгляд подавався вже нагороджений за кращу чоловічу роль на Венеціанському міжнародному фестивалі фільм Хуамана Сеєди з дуже епатажною, хоч і симптоматичною в контексті останніх

подій назвою – «Третя світова війна». Насправді стрічка – не мілітарний бойовик (але з дуже прозорими натяками на варіанти розгортання планетарних протистоянь). Якоюсь мірою режисер виявився провидцем: Іран у 2023 році дійсно вийшов на перший план мілітарної мапи світу, хоч жодне офіційне ЗМІ – традиційно – цього не визнає.

У контексті глобальних геополітичних конфліктів ХХ–ХХІ століть та повномасштабного вторгнення Росії в Україну, отримати адекватну політичну інформацію про стан справ і наміри країн Близького Сходу з офіційних ЗМІ стало практично неможливо, бо саме ці джерела всередині країни в межах загальнодержавних угод, як правило, здійснюють потужні інформаційні вкиди й планові маніпуляції масовою свідомістю. Тому єдиним джерелом отримання неупередженої інформації (окрім закордонних масмедіа, які, на жаль, теж не мають доступу до першоджерел) стає художня продукція, бо образність, незважаючи на ускладнену кодифікацію, містить факти, не вловимі для цензури. Якщо інформаційна насиченість ще й підсилюється аудіовізуальністю – найчіткішу «3D картину» реальності можна отримати саме з кінематографу.

Оскільки іранське кіно майже пів століття працює в умовах жорстких санкцій та політичного тиску, режисери створили додаткові можливості для констатації фактів: використання інструментарію документалістики; орієнтування на непрофесійних акторів, а «людей з вулиці»; лаштування під продукт для дітей; грантове виробництво з Францією, Німеччиною, Австрією, Чехією, Афганістаном, Іраком тощо; активне використання підспудної семіотики; зрощення з блоками новітніх журналістських жанрів та ін. Переглядаючи стрічки визнаних режисерів, ми достатньо довідуємося про політичну ситуацію в країні,

сумнівні права й свободи громадян Ірану, жалюгідне становище жінок та дітей, вибірковий соціальний захист населення, епохальні проблеми морально-етичного й релігійного характерів та багато-багато іншого. Отже, перський кінематограф може бути не тільки додатковим джерелом констатації фактів, а й повним еквівалентом тотально тенденційної іранської журналістики, питання виявлення тоталітарно-теократичної «підміни» якої (у контексті дотримання міжнародних культурних та комунікаційних стандартів) і досі залишається відкритим.

1. 345 Iranian women made the list of the world's most cited researchers. *IRNA. Tehran*. 2023. URL: <https://ru.irna.ir/news/85015380/345>
2. Minister of Culture of Iran: 30 thousand women published books last year. *IRNA. Tehran*. 2003. URL: <https://ru.irna.ir/news/85005343>
3. Кіорастамі Аббас. Кризь оливи. *Uakino.lu*. Художній фільм. Тегеран; Париж, 1994. URL: <https://uakino.lu/40291-skvoz-olivuy.html>
4. Махмальбаф Саміра. Яблуко. Кіноріум. Художній фільм. Тегеран; Париж, 1998. URL: <https://ua.kinorium.com/name/405057/>
5. Наурасте Сайрус. Забивання камінням Сорайї М. *BASKINO*. Художній фільм. Нью-Йорк, 2008. URL: <http://baskino.me/films/dramy/6980-zabivanie-kamnyami-sorayi-m.html>
6. Махмальбаф Хана. Будда звалився від сорому. *Uakino.lu*. Художній фільм. Тегеран; Париж; Кабул, 2007. URL: <https://uakino.lu/33249-budda-ruhnu-ot-styda.html>
7. Фархаді Асгар. Розлучення Надера і Сімін. *ENEYIDA.tv*. Художній фільм. Тегеран; Париж; Відень, 2011. URL: <https://eneyida.tv/4018-rozluchennya-nadera-i-simin.html>

8. Карт Мухаммад. Потопаючі. Афіша. Художній фільм. Тегеран, 2020. URL: <https://www.afisha.ru/movie/269251/>
9. Кіаростамі Аббас. Смак вишні // Uakino.lu. Художній фільм. Тегеран; Париж, 1997. URL: <https://uakino.lu/37068-vkus-vishni.html>
10. Расулоф Мохаммад. Зла немає. KINOZED. Художній фільм. Тегеран; Берлін; Прага, 2020. URL: <https://kinozed.com/movie/zla-ne-suschestvuet/>
11. Бахші Масуд. Ялда – ніч вибачення. Я люблю кіно онлайн. Художній фільм. Тегеран, 2019. URL: <https://ilovekino.online/filmi/18722-jalda-nich-vibachennja-2019.html>
12. Панахі Джофар. Таксі. BASKINO. Художній фільм. Тегеран, 2015. URL: <http://baskino.me/films/dramy/12931-taksi.html>
13. Кіаростамі Аббас. Крупний план. ZONA. Художній фільм. Тегеран, 1990. URL: <https://w140.zona.plus/movies/krupnyi-plan>
14. Хатамікія Ебрахим. Дамаський час. Uakino.lu. Художній фільм. Тегеран, 2018. URL: <https://uakino.lu/30918-damasskoe-vremja-2018.html>
15. Kiarostami Abbas. Shirin. Youtube. Feature film. Tehran, 2008. URL: https://www.youtube.com/watch?v=zU4nDFIAwDQ&t=4-94s&ab_channel=SamarthGrover

6.3. Іранські особливості офіційного висвітлення війни в Україні

2022–2023 рр. у плані протистоянь та єднань вирішальні не тільки для нашої держави. Віднедавна в епіцентр подій потрапив Іран. Сподівання на зняття багаторічних санкцій ЄС і США, амбівалентне ставлення до російської агресії, скасування прав жінок на самовираження, збагачення урану й мілітаризація атому,

торгівля зброєю, тероризм і, як вислід – чи не наймасштабніші за всю історію перської державності протести та численні страти – ось далеко не повний перелік подій, що вразили світ і спонукають до політичних переосмислень.

Увесь цей час (понад 15 місяців) Ісламська Республіка Іран (ІРІ) уже, напевно, не констатує, а навіює світові думку про власну миролюбність та непричетність до розгортання війни в Україні. І це після того, як наявність іранської зброї на полях битв ідентифікували й документально засвідчили [2], а взаємини всіх гілок іранської та російської влад медіалізували провідні світові ЗМІ [8]. Планетарному співтовариству нічого не лишається, як уводити все нові пакети й без того жорстких санкцій, хоч уже після січневого раунду на початку 2023 р. на межі катастрофи опинилися сфери, пов'язані з виробництвом обладнання, кібербезпекою, програмуванням, фільтрацією соціальних мереж тощо. Паралельно, хоч і далеко не пропорційно тискові на економіку й культуру розширюється сфера контактності між Іраном, Росією, Китаєм та окремими країнами мусульманського світу – Сирією, Афганістаном, Азербайджаном, навіть Саудівською Аравією, яка завжди була в опозиції до шіїтської «країни аріїв». Подекуди складається враження, що історія твориться як «навішування ярликів» та штучне нагнітання кризових ситуацій.

Оскільки найактивнішу безпосередню участь в усьому цьому беруть медіа, констатація фактів мала би стимулювати роздуми та різноінтерпретації (принаймні на рівні критично налаштованих аудиторій), однак цього не відбувається. Найімовірніше, через війни, що тривають не тільки в Україні, але і в Ємені, Сирії, Нагірному Карабасі (про який ми вже писали [1]) та інших гарячих точках планети: воєнний стан передбачає введення особливого законодавства [6] й спонтанно поділяє учасників

процесу на хороших своїх та поганих чужих. Як вислід – усе, що пишуть «ворожі» масмедіа, автоматично вважається фейком або пропагандою.

Офіційні заперечення Ірану щодо торгівлі зброєю на загальному мілітарному фоні, хоч і курйозні, та певною мірою очікувані: перси ніколи не були ні в опозиції до України, ні в союзі з РФ чи СРСР (під час Другої світової Іран перебував під радянською окупацією). Отже, у контексті російсько-українського протистояння ІРІ йдеться не про військово-політичні угруповання на основі близьких за світоглядом та духом ідеологій (хоч обидві країни – перманентні імперії), а про щось набагато важливіше й глибше. Можливо, політична позиція та тактика цієї країни узгоджуються з правічними настановами шіїтського ісламу чи навіть зороастризму? Припустімо, що тамтешній інформаційний простір функціонує з дотриманням принципів такої та китману («священних оман» в ім'я автентичної непохитності). Перевіримо припущення. І для зручності й каліграфічної естетики, замість великої кількості класичних покликань на список використаних джерел, будемо послуговуватися номером кожної окремої новини. Відшукати матеріал можна, додаючи до числа ідентифікатор сайту «<https://ru.irna.ir/news/>».

Наша розвідка пов'язана з найсвіжішими дослідженнями медіацій актуальних подій (зокрема й війни в Україні), які щойно з'являються в наукометричних базах. А також є органічною частиною об'ємного дослідження, яке акцентує раціоналістичний дискурс масової комунікації та верифікацію (фактчекінг) не за схемою, яку пропонують новітні платформи, а відповідно до ключової проблеми аналізованої реалії, яку породжує актуальна подія. Схеми такої верифікації в кожному випадку різні. Базова проблема спершу «занурюється» в культурний контекст та окре-

слюється як синергетична система. Наші наукові напрацювання спровоковані конкретними подіями, які, на жаль, стаються незалежно від потреб чи бажань. І засоби масової комунікації ці події оперативно висвітлюють. Однак оперативність, як правило, не рівняється на міжнародні стандарти й не гарантує якості. Теоретичну базу наукового підходу становлять думки провідних науковців-ісламістів сучасності – Е. Саїда («Культура й імперіалізм» [10], «Орієнталізм»[9]), який аналізує орієнталізм як цілісну систему західних уявлень про Схід і вказує на упередження й апіорний схематизм окресленого сприймання, та С. Ісмагілова – ексочільника мусульман України, котрого було проінтерв'ю-йовано після терористичного нападу 2015 р. на редакцію французького сатиричного журналу «Шарлі Ебдо» на предмет відмінностей у реакціях сучасних мусульман і християн на сміхову культуру й традиції пересміювання серйозного [3]. Автентичних та незалежних досліджень інформаційного простору Ірану, на жаль, не існує (або вони нам не доступні), бо перська культура (її історія й сучасність) на теренах Європи майже не опрацьована.

Отож станом на 13.02.23 р. інформаційний блок про Україну (за тегом «Warin Ukraine» чи введенням слова «Ukraine» в пошукову стрічку) презентувала новина «Мстива позиція Подоляка стосовно Ірану: правові наслідки для України». І саме цей матеріал закривав топ-10 найчитабельніших матеріалів. У публікації зазначено: «Як не складно у це повірити, очільник офісу Президента України недвозначно натякає, що Київ причетний до ворожих дій Ізраїлю супроти Ісламської Республіки Іран. І якщо дані найближчим часом не спростуються, наслідки будуть невтішні» (85013997). Ідеться про ситуацію, коли, коментуючи атаку на один з об'єктів Міноборони Ірану, Михайло Подоляк у соціальній мережі Twitter зазначив, що логіка війни невблаганна

й суворо виставляє рахунки організаторам та їхнім спільникам: паніка в РФ, нескінченна мобілізація, протиракетна оборона в Москві, окопи за 1000 кілометрів від України, підготовка укриттів, ніч вибухів в Ірані, невпинне виробництво дронів і ракет – усе це наслідки, про які Україна вже попереджала.

Поряд із цією публікацією розміщено теги «Війна в Україні», «Міністерство оборони й підтримки ЗС Ірану», «Росія», «Ізраїль». За першим із покликань – підбірка спеціалізованих новин, за якими, починаючи з повномасштабного вторгнення Росії в Україну (щоправда, на сайті це не 24.02.2022 р., а 10.03.2022 р.: очевидно, іранський політикум тривалий час вагався й не знав, як реагувати на окупацію), можна доволі чітко відслідкувати історію розгортання конфлікту ІРІ не тільки з Україною, а й із рештою цивілізованого світу. Отже, 10.03.22 р. з'явилася публікація «У Тегерані відбулося засідання МЗС Ірану з питань України». У ній нейтрально зазначається, що Росія розпочала наступ, атакуючи Київ, Харків, Одесу, Дніпро, Маріуполь та Краматорськ. Акцентовано, що Міністерство зовнішніх справ Ірану робить усе для того, аби негайно евакуювати із зон конфлікту власних громадян. Про ставлення до окреслених подій ще не йдеться (84678527).

У матеріалі від 12.03.2022 р. («Іран не вважає війну вирішенням криз ніде у світі, заявив Амір Абдоллахіяні») зазначено, що очільники МЗС Ірану Хоссейн Амір Абдоллахіяніта Польщі Збігнєв Рау в телефонній розмові обговорили регіональні й міжнародні події (і «кризу в Україні»). Принагідно Міністерство зовнішніх справ Ірану висловило вдячність Польщі за евакуацію громадян ісламської республіки й акцентувало на необхідності збільшення потоків гуманітарної допомоги Україні. Більш-менш чіткої позиції ще не видно, однак навіть із назви зрозуміло, що

Іран засуджує конфлікт і називає його війною, а не спецоперацією (84680368). А вже 13.03.2022 р., виступаючи перед студентами в Мешхеде, представник МЗС ІРІ Саїд Хатібзаде вперше офіційно заявив, що Іран категорично проти війни (хоча принагідно наголосив: причина конфлікту – розширення кордонів НАТО та міжнародний протекторат Америки). Окресливши позицію, Хатібзаде висловив сподівання на зняття міжнародних санкцій, які ось уже впродовж сорока років не дають змоги Ірану всебічно розвиватися (84681953). Власне, це й лишається до сьогодні одним з основних (не враховуючи відносини з Ізраїлем) «каменів спотикання» в стосунках Ірану й світу. Того самого дня (покликаючись на групу «Асхаболь Каф») «Ірна» повідомила, що для війни в Україні США у співпраці з НАТО вербує громадян Іраку, Сирії, Лівії, Тунісу, Судану, Туреччини і Єгипту (84682875). Тим часом упродовж 2022–2023 рр. різні видання світу писали, що Росія не поступається й уже охопила «пропозиціями» військової служби, крім Білорусі, Сербію, Ліван, Палестину, Сирію, Балкани та інші країни [7].

15.03.2022 р. насущні мілітарні проблеми обговорили міністри закордонних справ Ірану (Хосейн Амір Абдоллахіян) й України (Дмитро Кулеба). Хосейн Амір Абдоллахіян, між іншим, акцентував «позитивні» наміри міністра закордонних справ та постійного представника рф при ООН С. Лаврова й наполягав на дипломатичних вирішеннях конфліктних ситуацій (тоді якраз тривали перемовини в Стамбулі), але (що цікаво) не лише в Україні, а й у Ємені та Афганістані (84684700). Уведення в контекст дискусій Афганістану, Палестини, Сирії, Ємену (і, як противаги, Ізраїлю, Америки, Європи, інколи – Туреччини) – постійна «перська» тактика розгляду подій російсько-української війни.

Буквально через 10 днів ситуація змінюється. Оскільки Євро-союз ще 26.02.2022 р. ввів санкції, які заборонили постачання техобслуговування й страхування літаків рф (а санкції щодо Ірану не послабилися), то, аби «виговтатися» зі становища, Росія змушена використати досвід Ісламської Республіки – «виживання» в замкненому просторі. Про співпрацю ще не йдеться (84693625).

Із 23.03.2022 р. засоби комунікації Ірану починають «товкти воду у ступі». «Ірна», зокрема, згадує про підписання угоди 21.02.2022 р. із так званими Донецькою та Луганською республіками й оприлюднює позицію путіна щодо оплати за газ у рублях (для «недружніх» до рф країн). «Візуалізує» повідомлення величезний портрет президента Росії (84694163). Отже, Іран запускає пропагандистську технологію співчуття до агресора. Паралельно зомбується культурна сфера.

Далі ситуація ускладнюється. 24.03.2022 р. Генеральна Асамблея ООН у межах спеціальної сесії ухвалила підготовлену Францією та Мексикою резолюцію щодо гуманітарної ситуації в Україні. За даними ТАРС, як зазначала «Ірна», за кризу, що склалася, відповідальність повністю покладається на Росію. Проти проєкту резолюції, окрім передбачуваних Росії та Білорусі, проголосували Сирія, Еритрея й КНДР. Утримались, окрім Ірану, Алжир, Ангола, Болівія, Бруней, Бурунді, ЦАР, Китай, Республіка Конго, Сальвадор, Екваторіальна Гвінея, Есватіні, Ефіопія, Гвінея-Бісау, Індія, Казахстан, Киргизія, Лаос, Мадагаскар, Малі, Монголія, Моза, Нікарагуа, Пакистан, Південна Африка, Шрі-Ланка, Судан, Того, Уганда, Танзанія, Узбекистан, В'єтнам, Зімбабве.

Із 25.03.2022 р. Тегеран прицільно зосереджується на україно-ізраїльських перемовинах, які для нього, видимо, набагато

важливіші, ніж російська окупація (і пізніше стануть «чистилицем» усіх проблем) і зазначає, що Президент Зеленський співпрацює з розвідувальною службою Ізраїлю й прагне отримати систему захисту «Залізний купол» та програмне забезпечення NSO Pegasus. Що прикметно: у повідомленні «Ірна» покликається не на українські масмедіа, а на ізраїльську агенцію HAARETZ (84695431). Того самого дня повідомляється, що російський посол Олександр Єфімов, який перебуває з офіційним візитом у Сирії, поскаржився, що ізраїльські обстріли сирійських територій спрямовані на ескалацію напруженості на Близькому Сході та дозволяють Заходу безкарно здійснювати військову агресію (саме в цій новині відбувається своєрідна «підміна дискурсів» і на перший план виходить ірано-ізраїльський конфлікт) (84695724).

27.03.2022 р. «Ірна» спрямовує нищівну критику на президента США й акцентує, що його рейтинг, згідно з опитуванням NBC News, упав до рекордних 40 %. А це означає, що американці не вірять у можливість урегулювання російсько-українського й російсько-західного конфліктів і реально очікують паливної кризи та ядерної війни (84697823). Так «коло винних розширюється».

У публікації за 29.03.2022 р. («Франція дуже далека від того, щоб бути зразковою щодо прав людини: Міжнародна амністія») на перший план виходить Франція. Ідеться про різне ставлення до українських та афганських біженців. Ісламська Республіка вболіває за сусідню країну, бо афганці частково – теж перси й у разі катастроф тікають до Ірану (84699075). На цю тему відзнято чимало документальних та художніх стрічок, окремі з них справді шедевральні (як-от фільм Маджида Маджиді «Дош»).

6.04.2022 р. (вочевидь, паралельно до виникнення нових проблем) відбувається телефонна розмова між міністрами закордонних справ Ірану Хосейном Аміром Абдоллахіяном та Угорщини – Петером Сійярто. Високопоставлені дипломати виступають однаково проти війни на території України й застосування санкцій щодо Росії. «Стартує» політика – «і вашим, і нашим» (84707774). 10.04.2022 р. меседж підсилюється словами іранського русиста Рухолли Моддабера: «Європа втомилася від санкцій і може підірвати основи односторонніх санкцій США. Китайці вважають, що продовження санкцій щодо Росії може призвести до голоду, подібного до голоду Другої світової війни». Окрім того, за словами іранського дослідника, політика США незаконна. Зрозуміло, що тема санкцій найболючіша для Ірану, але в цій публікації «Ірна» явно переходить межу допустимих реакцій цивілізованого світу (84711144).

14.04.2022 р. глава МЗС Ірану Хосейн Амір Абдоллахіян вкотре розмовляє телефоном з українським колегою Дмитром Кулебою. Політики обговорили ситуацію в Україні та іранську гуманітарну місію. Глава МЗС Ірану ще раз наголосив, що його країна сподівається на переговори й мирне врегулювання, і висловив готовність відправити в Україну медкоманди Півмісяця. При цьому він заявив, що найперше слід гарантувати безпеку міжнародних установ та посольств, які вже поверталися в Україну після закриття на початку повномасштабного вторгнення (84715923). 19.04.2022 р. довідуємося, що посольство Ірану в Україні, яке тимчасово перебувало в Молдові, повернулося. Про це повідомив посол Манучехр Моради в соціальній мережі Twitter. Тоді ж британська газета «The Guardian» вперше повідомила, що Іран розпочав постачання зброї до Росії за посередництвом проіранських угруповань, що діють в Іраку. Однак

посольство рф у Тегерані моментально нарекло це фейком (84729712).

24.04.2022 р. влада Вашингтону заблокувала роботу посольства рф та анулювала роботу посла Анатолія Антонова. Дипломати обох країн заявили, що Росія й Америка більше не партнери (84730316). Тим часом 26.04.2022 р., як повідомляє «Ірна», до Москви прибув Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш (повідомляючи це, інформаційна агенція покликається на «Радіо Свобода»). Гутерріш заявив про готовність ООН разом із Комітетом Червоного Хреста забезпечити роботу гуманітарного коридору з території заводу «Азовсталь» у Маріуполі, де тривають бої і залишаються сотні цивільних жителів. Генсек ООН також закликав до незалежного розслідування воєнних злочинів в Україні. У відповідь путін у телефонній розмові з президентом Туреччини наголосив, що бойові дії в Маріуполі вже не ведуться, а Володимир Зеленський зауважив: Генеральному секретареві спершу слід було відвідати Україну та подивитися на все безпосередньо, а тоді вже прямувати до москви (84732587).

28.04.2022 р. з'являється розлога публікація «Гегемонія долара в контексті української війни», у якій ідеться про виходи зі скрутних санкційних ситуацій. «Ірна» зазначає, що Росія та Китай придумали заміну долару й запустили в себе внутрішні системи обміну транзакціями. Китай – під назвою Сертифікований інститут закупівель та постачання (CIPS) – глобальної професійної організації зі штаб-квартирою у Сполученому Королівстві, яка працює у сфері закупівель і постачань та надає послуги 118 000 членам спільноти. Росія ж організувала СПФБ – систему передачі фінансових повідомлень (СПФС), що функціонує на базі інформаційно-телекомунікаційної системи мегаергулято-

ра. «Ірна» повідомляє, що навіть союзник США – ЄС – у період правління Дональда Трампа та після введення численних санкцій проти Ірану (зауважмо, це згадується при найменшій нагоді) придумав інший шлях у сфері запровадження санкцій – INSTEX. Як вихід, багато країн стали використовувати лиш місцеві грошові одиниці чи криптовалюту. Центральна інформаційна агенція Ірану акцентує, що з часу вторгнення в Україну використання біткоїну в Росії зросло в «надцять» разів. США, на погляд «Ірна», теж розширило можливості застосування цифрових активів, оскільки громадяни Америки розглядають їх як спосіб не втратити широкий спектр купівельних спроможностей (84734413).

09.05.2022 р. (коли світові джерела попереджали про можливість жорсткого обстрілу великих міст України) офіційне дипломатичне представництво Ірану в Києві закликала усіх своїх громадян залишити Республіку Молдова у зв'язку з можливістю поширення війни на Придністров'я. Іранське посольство в Україні, до речі, усього місяць тому повернулося з Кишинєва до Києва (84746612).

30.05.2022 р., як повідомляє «Ірна», Міністр закордонних справ Ірану Хосейн Амір Абдоллахіян провів телефонну розмову з фінським колегою Пеккою Хаавісто й заявив, що Іран незмінно закликає Київ та Москву припинити війну дипломатично. Розмова, вочевидь, була підспудно пов'язана із заявкою Фінляндії на вступ до ЄС (84771629).

14.07.2022 р. вперше відкрито постає тема передачі Росії іранських безпілотників. Щоправда, «Ірна» хитро переводить її в дещо іншу площину, утягуючи в зону конфлікту найбільшого свого опонента – Ізраїль. У той час представник МЗС Ірану Насер Канані розкритикував радника президента США з нац-

безпеки Джейка Саллівана, котрий начебто звинуватив Тегеран у підтримці вбивства українців через постачання зброї. Канані написав у Twitter, що радник із національної безпеки супроводжував Джо Байдена в Тель-Авів, аби зміцнити відданість Сполучених Штатів беззастережній підтримці «найбільш дітовбивчого режиму у світі». Ще рано судити, хто тоді мав «більшу» рацію, однак уже видно, що «маховик» викривлення проблем працює (84821241). Наступного дня (наче у відповідь) «зустрілися» міністри закордонних справ Ірану та України й знову віртуально обговорили відносини між Тегераном та Києвом. Хосейн Амір Абдоллахіян наголосив, що позиція Ірану незмінна в плані мирних намірів та дипломатичних розв'язань мілібарних проблем Палестини, Ємену, Афганістану й України. Однак Ізраїль він назвав «палестинською окупованою територією». Дмитро Кулеба зробив вигляд, що повірив переконанням колеги. Принаймні, відповідно до тексту «Ірна», він нічого не заперечував (84822253).

Черговий матеріал за тегом «Війна в Україні» з'явився аж через місяць (14.08.2022 р.). У ньому йдеться про відносно нейтральне – знецінення валют: «Середня інфляція у 38 багатих країнах Організації економічного співробітництва досягла 9,65 %. У США, за підсумками червня, прискорилося до 9,1 %. У Німеччині, Великій Британії та Іспанії в цей же час становила 7,5 %, 8,2 % та 10 %». Експерти «Ірна» вважають, що сталося це через війну в Україні та відмову Європи від російського газу (84852997). Наступний матеріал (за 04.09) підсилює попередній. У ньому зафіксовано протести в Чехії, вимога яких – буцімто відновлення постачання російського газу, від якого поступово відмовляються ключові країни ЄС (84877277).

Уже 05.09.2022 р.«Ірна» (зі слів офіційного представника МЗС ІРІ Насера Канані) зазначає, що саме Іран може стати однією з можливостей вирішення енергетичної кризи в Європі в разі досягнення ядерної угоди. Принагідно обговорюються питання іранської присутності в Сирії та Іраку й співпраці з МАГАТЕ. Ставиться на обговорення та візит глави МЗС Ірану Хоссейна Аміра Абдоллахіяна до Москви і його зустріч із Сергієм Лавровим. Із публікації видно, що Тегеран і далі «вмиває руки», однак інерційно наближається до Москви (84878597).

10.10.2022 р. виходить публікація про «несправедливі» санкції супроти російських спортсменів. Такі засоби впливу, на думку верховного лідера Ісламської революції аятоли Алі Хаменеї, укотре показують справжнє обличчя Заходу, що не дотримується міжнародного законодавства. Насправді в повідомленні зміщується акцент на відмову іранців боротися зі «спортсменами-сіоністами», із якою не погоджуються європейські держави. Порівнюючи ситуації, Алі Хаменеї знову ж таки застосовує хитру стратегію підміни понять і засвідчує підспудну прихильність до Росії (84908469). Хоча тут дивною є вже присутність самого рахбара, бо тема явно не його рівня. До речі, у світовому інфопросторі вже півстоліття циркулює непідтверджена інформація про нібито навчання молодого Алі Хаменеї в Університеті дружби народів імені Патріка Лумумби в Москві і, відповідно, можливість його вербування органами КДБ.

15.10.2022 р. очільник МЗС Ірану Хосейн Амір Абдоллахіян мав телефонну розмову з португальським профільним міністром Жоао Гомешем Кравіньо. Окрім війни в Україні та торгівлі зброєю (наявність якої вкотре було наполегливо заперечено), обговорювалися проблеми Сирії, Афганістану, Ємену. Абдоллахіян акцентував розмитість поняття «тероризм». На його думку,

Іран постійно стикається зі справді терористичними групами – «Аль-Каїда», «Джейшаль-Адль» та ДАІШ (ІДІЛ). «Тим часом деякі країни в інтервенціоністських заявах розглядають заворушення й терористичну діяльність як протести та на практиці провокують бунтівників і навіть порушують питання про ухвалення резолюції на майбутньому засіданні Ради міністрів Євросоюзу. У разі такої дії, зазначив міністр, Ісламська Республіка Іран, безумовно, уживе контрзаходів» (84912398). Дуже хочеться вірити, що він не мав тоді на увазі марні намагання демократичного світу визнати Росію державою-терористом. Однак певності немає, бо мало не всі повідомлення «Ірна», як бачимо, містять «подвійне дно».

Із 17.10.2022 р. «Ірна» цілком і повністю «перемикається на Москву» й пише про те, що заступник голови Ради безпеки Росії Дмитро Медведєв застеріг Ізраїль від постачання зброї Києву, попередивши, що це надовго зруйнує відносини між державами. Принагідно звучить цитата: «Якщо Ізраїль надаватиме військову допомогу Україні, то йому «впору оголосити Бандеру та Шухевича своїми героями» (84914680). За такими заявами хочеться поставити маркер «не коментується».

19.10.2022 р. на сайті знову озвучено найскандальнішу тему. Цього разу про постачання безпілотників до Росії написав у Twitter посол Німеччини у Великій Британії Мігель Бергер. Повірена в справах Ісламської Республіки Іран у Лондоні Махді Хоссейні Матін, коментуючи подію, зазначила: «Берліну має бути соромно за свою минулу поведінку (мається на увазі те, що сталося під час та після двох світових воєн), невиконання зобов'язань за спільним всеосяжним планом дій (СВПД) й тотальне лицемірство» (84917500). Тож тему продажу зброї знову намагаються «перекрити». Це ознака відвертих маніпулювань

масовою свідомістю. Крім того, помітно, що «Ірна» занадто часто задіює соціальні мережі, котрі аж ніяк не відповідають рівню офіційної незалежної експертизи.

20.10.2022 р., за підсумками проведення закритих консультацій Ради Безпеки ООН, де висунуто звинувачення Ірану в постачанні дронів Росії, перший заступник постійного представника РФ при Організації Об'єднаних Націй Дмитро Полянський заявив, що Російська Федерація використовує в конфлікті в Україні лише безпілотники власного виробництва, і зазначив: «Ми спостерігаємо черговий раунд кампанії дезінформації західних делегацій. Мета зрозуміла, вони намагаються одночасно влучити у дві цілі» (84918435). Ідеться про необхідність надання західної та американської зброї Україні й продовження санкційного тиску на Росію та Іран. Як джерело інформації «Ірна» використовує ТАРС, дослівна назва якого, до речі, – телеграфне агентство Радянського Союзу. Того самого дня до дискусій «підключаються» посол і постпред Ірану при ООН Амір Саїд Іравані, який зазначає, що за спробами пов'язати претензії до Ірану в українському конфлікті з резолюцією 2231 стоїть «політичний порядок денний», і міністр закордонних справ Ірану, котрий у телефонній розмові з верховним представником ЄС із закордонних справ та політики безпеки Жозефом Боррелем називає звинувачення в постачанні ракет іранського виробництва Росії для використання у війні в Україні необґрунтованими й принагідно завіряє в продовженні плідної співпраці з МАГАТЕ. Загалом ці «заяви» вже починають справді чимось нагадувати навіювання...

22.10.2022 р. «історія продовжилася»: ООН «з подачі» Англії, Франції та Німеччини ініціювала розслідування торгівлі іранською зброєю. І в дискусію миттєво вступив постпред РФ

при ООН Василь Небензя, але вже не заперечуючи, а відверто погрожуючи: «Якщо експерти ООН на догоду західним столицям все ж таки займуться якимось псевдорозслідуванням <...> ми можемо переглянути увесь комплекс відносин із Секретаріатом ООН» (84919709). Вочевидь, збагнувши, що найкращий захист – то напад, 25.10.2022 р. «ультиматум» підтримав посол та постійний представник Ісламської Республіки Іран при ООН Амір Саїд Іравані. «Західні країни, зокрема три постійні члени Ради Безпеки, звинувачують Іран у порушенні конкретного пункту резолюції 2231 Ради Безпеки 2015 р., тоді як вони продовжують порушувати всі свої юридичні зобов'язання відповідно до тієї самої резолюції. Кричущий приклад – незаконний вихід Сполучених Штатів зі Спільного всеосяжного плану дій (СВПД) за іранською ядерною програмою. Цей акт також вважається явним порушенням міжнародних прав, Статуту та резолюції 2231 РБ ООН», – написав Іравані у своєму листі до генерального секретаря ООН Антоніу Гутерріша (84922943).

23.10–26.10.2022 р. у Тегерані тривала 18-та Генасамблея Організації інформаційних агентств країн Азії й Тихого океану (ОАНА). У роботі форуму, де головувало «Ірна», узяли участь 60 представників і керівників із 35 найбільших новинарних агенцій. «Цвяхом» програми став очільник дирекції міжнародного співробітництва МІА «Росія сьогодні» Василь Пушков, котрий заявив, що «навіть найадекватніші та найпрофесійніші західні медіа висвітлюють події в Україні як шаховий матч, де коментатор однобоко описує ходи, проблеми й перемоги винятково чорних або білих» (84924446).

29.10.2022 р. (зі слів українського журналіста Дмитра Гордона та російсько-ізраїльського бізнесмена Леоніда Невзіна) за допомогу в торгівлі іранською зброєю в конфлікт втягують

Узбекистан. Однак пресслужба Держоборонпрому цієї республіки все офіційно заперечує. Першоджерело інформації – сайт агенції «Фергана» (84926905).

31.10.2022 р. офіційний представник МЗС Ірану Насер Канаї знову запевнив, що Іран не торгує зброєю, і звернув увагу на «неконструктивні дії стосовно Тегерану» урядів Німеччини та інших європейських держав. Ідеться про визнання Німеччиною КСІР (корпусу стражів ісламської революції – елітного військово-політичного угруповання) терористичною організацією та порівняння Європи із садом, а Азії – із джунглями, яке запропонував представник ЄС із закордонних справ і політики безпеки Жозеф Боррель (84928586).

31.10.2022 р. «Ірна» знову виступає із запереченням слів українського журналіста Дмитра Гордона про допомогу сусідніх держав Близького Сходу збирати й продавати іранську зброю (цього разу йдеться про Таджикистан). Хоча, ніби всупереч логіці, у цій же публікації зазначено: «За даними іранських засобів комунікації, у травні цього року в Душанбе почав працювати завод зі збирання БПЛА іранської розробки Ababil 2» (84928828).

Скандал довкола мілітарних аспектів торгівлі не вщухає... І вже 05.11.2022 р. (усього за кілька днів до нищівного обстрілу, який спричинив колапс енергетичної системи України) риторика глави МЗС ІРІ Хоссейна Амїра Абдоллахіяна змінюється. Він нарешті заявляє, що Іран таки продавав Росії «невелику кількість дронів» за кілька місяців до повномасштабного вторгнення, але не для війни (навіщо – він не пояснює, але знову звинувачує Європу, яка начебто не дозволяє зустрітися без посередників іранським та українським дипломатам). Принагідно запевняє: якщо саме ті дрони використовує Росія, то Ісламська Республіка

негайно вживатиме заходів (84933152). Наперед забігаючи, скажемо: цього не сталося.

Наче за іронією долі, 09.11.2022 р. (у переддень жахливої атаки, що вивела з ладу левову частку енергетики України) представник верховного лідера Ісламської революції Алі Шамхані зустрічається з секретарем Ради безпеки Росії Миколою Патрушевим. І хоча на початку ще, наче «мантру», він озвучує фразу про мир і врегулювання конфліктів, однак дуже швидко «перемикається» й заявляє про гостру необхідність створення спільних ірано-російських інституцій для боротьби із санкціями. Патрушев спішно підтримує цей «меседж», зазначивши, що західні країни й США прагнуть нав'язати всім свою політичну волю, порушуючи Статути ООН і «використовуючи комбіновану війну» (84937504).

11.11.2022 р. (одразу після найбільш масового обстрілу, коли Україну, у буквальному розумінні, поглинула темрява) офіційний представник МЗС Ірану Насер Канані повідомляє, що звинувачення у відправленні зброї до Росії для використання у війні в Україні є необґрунтованим (зауважмо: ще 05.11.2022 р. глава МЗС ІРІ казав протилежне), додавши, що Ісламська Республіка Іран виступає проти війни та підтримує припинення вогню. Принагідно, уже за звичною схемою, Канані звинувачує Захід та Америку, тепер – в озброєнні ЗСУ, акцентуючи, що це теж незаконно (84939032). У цій ситуації, наче за Зигмундом Фройдом, «виривається» прислівник «теж».

22.11.2022 р. (після заяв The Washington Post про запуск масового виробництва іранських військових безпілотників у Росії) місія Ірану при ООН у своєму листі газеті повідомила, що Тегеран запросив спільну експертну зустріч із владою України для розгляду оприлюднених тверджень. У заяві, зокрема, ідеться

про те, що «протягом тривалого часу Ісламська Республіка Іран та Росія здійснювали оборонну, наукову й дослідницьку співпрацю, котра передувала початку українського конфлікту. Ураховуючи, що п'ятирічне збройове ембарго щодо Ірану (відповідно до резолюції 2231 Ради Безпеки ООН) закінчилось у жовтні 2020 року, Ісламська Республіка надає пріоритет розширенню співпраці з іншими країнами» (84950163). Тут, вочевидь, місія намагається випередити й логічні запитання щодо Таджикистану, Узбекистану тощо, які вже свого часу поставали в контексті російсько-української війни.

10.12.2022 р. постійний представник рф при ООН Василь Небензя, виступаючи на скликаному з ініціативи Москви засіданні Ради Безпеки всесвітньої організації, заявив, що російський військово-промисловий комплекс справляється з поставленими завданнями в повному обсязі, тому в цьому Москві допомога не потрібна. Небензя також акцентував, що, на відміну від російської, «української військової промисловості практично не існує – за неї працюють ВПК західних держав» і отримують від цього колосальні прибутки, позбавлятися яких заради миру не вважають за можливе й потрібне (84965802).

12.12.2022 р. (коли Європейський Союз оголосив про нові санкції проти Ісламської Республіки за порушення прав людини й використання іранських безпілотних літальних апаратів на війні в Україні) посольство Росії в Лондоні зробило заяву у зв'язку з «неприпустимими висловлюваннями» глави МЗС Великобританії Джеймса Клеверлі, який звинуватив Іран у постачанні військового обладнання до рф. У коментарі російських дипломатів, переданому ТАРС, заяви міністра відкидаються як «цілком надумані». Натомість Великобританії та її союзникам

знову висовуються звинувачення в «пособництві київському режиму» (84967686).

18.12.2022 р. посол Ісламської республіки в Австрії Аббас Багерпур Ардакані, коментуючи інтервенційну позицію європейських держав щодо Ірану (до речі, тут «Ірна» знову покликається на соцмережу Twitter, підриваючи вартісність та достовірність експертизи), твердить, що політика ЄС одностороння й не враховує, приміром, перманентних злочинів Ізраїлю супроти жінок та дітей.

26.12.2022 р. з'являється велика публікація-відповідь «на нові звинувачення президента України» й лідера партії «Лікуд» Біньяміна Нетаньяху. Ідеться про переговори щодо нормалізації відносин із Саудівською Аравією. Представник МЗС Ірану Насер Канані заявляє, що необґрунтоване приниження інших не допоможе Україні, а розвиток і нормалізація відносин між арабськими та ісламськими країнами з сіоністським режимом не сприятиме зміцненню стабільності, безпеки й миру в регіоні. Звертається також увага на масштабні протести, які саме тоді набрали в Ірані небувалого розмаху. Вину за «безчинства» Канані, звісно, скидає на Захід (84980869).

29.12.2022 р. «Ірна» повідомляє, що, у зв'язку із санкційною політикою Заходу супроти Росії (а підспудно й Ірану), французам уже видають талони на дрова. Імовірно, це принагідний спосіб залякувань-попереджень (84983201).

04.01.2023 р. «про роль США в українській кризі та причини початку військового конфлікту в Україні» розповів російський (як зазначено на сайті «Ірна», хоча насправді – вірменський) журналіст та політолог Армен Гаспарян. Невеликий ролик містить звинувачення Америки і її західних партнерів у перманентних утручаннях у державні справи України з 90-х років минулого

століття й до початку повномасштабного вторгнення РФ. Для підтвердження експертоспроможності Гаспаряна агенція зазначає, що це, за дослідженням Daily Moscow, найвпливовіший політолог 2020 р. (84989139).

Новина від 18.01.2023 р. повідомляє: «Сьогодні вранці у Броварах розбився вертоліт ДСНС. Внаслідок авіакатастрофи загинуло керівництво МВС: міністр, перший заступник міністра та державний секретар». Далі зазначено, що жертвами стало 18 громадян України (серед яких – двоє дітей), а в лікарні доправили 22 постраждалих (10 дітей). На наш погляд, це єдиний цілком нейтральний матеріал на сайті державного агентства, що стосується України (85002428).

Після цієї новини слідує та, із якої ми, власне, розпочинали фіксацію (про «мстиву» позицію Подоляка) і яка по-своєму «замикає» потік інформації про Україну до початку весни. Після неї з'явилося всього лиш кілька «принагідних» повідомлень. Перше (із покликанням на газету The Times of Israel): глава МЗС Ізраїлю Елі Коен зустрівся зі своїм українським колегою Дмитром Кулебою (у Києві) та заявив, що Ізраїль допоможе Україні гуманітарно й у розробці розумної системи раннього попередження ракетного нападу, однак не буде надавати зброї. Ця позиція, звісно, для Ірану найважливіша.

Новина від 26.02.2023 р. (на основі інтерв'ю) належить перу колишнього українського журналіста Дмитра Васильця, котрого вже судили за російську пропаганду, однак не ув'язнили («через відсутність складу злочину»). У липні 2014 р. (перед побоїщем в Іловайську) цей «поборник правди» відвідав Донецьк, зняв репортаж із місця подій та організував там кореспондентський пункт «Правильне ТБ». Із публікації на сайті «Ірна» видно, що

Василець – дійсно кремлівський пропагандист. Він стверджує, що США відіграє провідну роль у війні в Україні, бо наша держава після 2014 р. перебувала під гібридною американською окупацією. Ідеться в публікації й про «основну причину газових санкцій проти Росії та їх наслідки для європейських держав», путінський «захист прав російськомовного населення», «референдуми» тощо (85041626). Загалом, якщо перші публікації часу повномасштабного вторгнення Росії в Україну ще були більш нейтральними, то інші – відверта пропагандистська джінса.

В останній лютневій публікації зазначено, що після року «військового конфлікту» в Україні, який призвів до людських та матеріальних утрат з обох боків і мав згубні наслідки для світу, міжнародна спільнота має зосередити свої дипломатичні зусилля на мирному врегулюванні кризи. «Уряд Ісламської Республіки Іран, висловлюючи повагу як народам України, так і Росії, ще раз висловлює глибокий жаль із приводу продовження війни та підкреслює свою нейтральну позицію». Принагідно зауважено: Тегеран підтримує «мирний план», запропонований Пекіном (85042236).

Упродовж весни (до 07.05.2023 р.) опубліковано всього два матеріали: «Посол РФ в Ірані закликав до розширення та зміцнення двосторонніх відносин» (14.04.2023 р.) та «Іран не надає військової допомоги жодній із сторін у війні в Україні: Амір Абдоллахіян» (26.04.2023 р.). Назва першої публікації трохи оманлива. Її основу знову становить інтерв'ю з надзвичайним та повноважним послом рф в Ісламській Республіці Іран Олексієм Дєдовим, котрий розповідає не тільки й не стільки про стосунки Ірану та Росії, як про Китай, Ізраїль, Сирію, Саудівську Аравію

тощо. І, звісно, Україну. Тут формула російського «миру» прописана так чітко, що жодних надій на конструктивну дипломатію не лишається: «Першою умовою, – заявляє Дєдов, – буде припинення бойових дій із боку українських збройних сил та постачання західної зброї в Україну. Тоді – вивід міжнародних найманців з території України та гарантування її нейтрального й позаблокового статусу, а також відмова від вступу до НАТО і Євросоюзу, підтвердження без'ядерного статусу та визнання Києвом і світовою спільнотою нових територіальних реалій. А тим часом Україна має бути демілітаризована й денацифікована, права російськомовних меншин захищені, санкції проти Росії – скасовані». Завершення інтерв'ю звучить взагалі як знуцання над притомними міркуваннями: «Це, ну, цілком прийнятні умови і нічого зайвого, я гадаю, у цьому немає. Вони цілком розумні» (85091204).

Новина, що була опублікована буквально через день, найімовірніше, стала своєрідною відповіддю світовій громадськості, яка не могла не обуритися з приводу скандального інтерв'ю Олексія Дєдова. Спершу в публікації йдеться про зустріч міністра закордонних справ Ірану Аміра Абдоллахіяна із заступником Генсека ООН із гуманітарних питань Мартіном Гріффітсом та обговорення гуманітарних ситуацій у Сирії, Ємені, Афганістані. Однак резюме розмови стосується винятково нашої держави (і звучить як виправдання). Цитуємо дослівно: «Іран не надає військової допомоги жодній зі сторін у війні в Україні, і загалом не вважає війни розв'язанням проблем. Ісламська Республіка підтримує територіальну цілісність та суверенітет усіх держав, уключаючи Україну» (85092948). Тут теж напрошується маркер «без коментарів».

Додатково з'ясовано, що за тегом «Росія» набагато більше новин (330), ніж за маркером «Війна в Україні» (62). Матеріали дублюються лиш десь на 30 %, хоч переважно йдеться саме про російсько-українське протистояння. Імовірно, для окремих публікацій редакція свідомо творить «подвійне дно». Та й загалом фальсифікація даних на офіційному сайті настільки зрима, що виникає думка про підспудну легалізацію стратегій продукування, наявність якої нам свого часу вже засвідчив муфій ДУМУ «УМА» в Духовному управлінні мусульман України шейх Саїд Ісмаїлов [3]. За словами вченого-ісламознавця, у мусульман існує два різновиди священної омани (витоково – навмисного приховування належності до ісламу) – такія й китман. Такію впровадив пророк Мухаммад у часи великих гонінь. Пізніше поняття дещо трансформувалось: у сунітській течії ісламу так і залишилося як дозвіл на приховування віри в небезпечних ситуаціях, а в шіїтському модифікувалося в ідею застосування брехні та хитрощів задля досягнення корисної мети. Паралельно запровадився китман – «вибіркове цитування», тобто оприлюднення частини правди. Обидва «методи» в найкритичніших формах застосовують винятково шіїти (15 % мусульман), що проживають переважно на території сучасного Ірану. Отже, медіа Ісламської Республіки Іран мають виняткове право на фальсифікації (навмисну підміну акцентів, «навіювання», використання сумнівних, із погляду здорового глузду, експертиз тощо), бо, логічно, дотримуються не міжнародних правових норм, а законів шаріату [4]. Однак ні політики дипломатичного корпусу, що займаються Іраном, ні журналісти, які висвітлюють дискусійні моменти україно-іранських відносин, цього не враховують (інакше тлумачення й пояснення з'явилися б у масмедіях та блогах).

1. Kosiuk O. Propaganda and Journalism (in the Context of the Second Karabakh War). *European journal of transformation studies*. 2022. Vol. 10, no. 1: *Europe Our House*. Tbilisi. P. 78–97. URL: <http://surl.li/mvcus> (date of application: 23.03.2023).
2. Іран може збільшити постачання зброї Росії, аби посилити двосторонні відносини – ISW. *Радіо Свобода*. URL: <http://surl.li/mvcwd> (дата звернення: 07.04.2023).
3. Косюк О. М. Різдвяний «карнавал» в Парижі (трагедія «Шарлі Ебдо» крізь призму двох теорій сміху). *Криза як рушій амбівалентних змін крізь призму медіа: матеріали II міжнар. інтернет-симпозіуму*. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/6080/1/kosiuk%20%20%281%29.pdf> (дата звернення: 06.04.2023).
4. Кульчинський О. За законами Шаріату. *Український тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/za-zakonamy-shariatu/> (дата звернення: 06.04.2023).
5. Мінаков М., Засе Г., Ісаченко Д. Сецесіонізм у Європі. *Ідеологія і політика*. 2019. № 1 (12). С. 4–10.
6. Наказ № 73 Головнокомандувача Збройних сил України «Про організацію взаємодії між Збройними силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації». 03.03.2023. URL: <https://ips.liga-zakon.net/document/MUS36785> (дата звернення: 06.04.2023).
7. Пиріг В. Росія вербує на війну в Україні палестинських біженців з Лівану. *ZAXID.NET*. URL: https://zaxid.net/rosiya_verbuye_na_viynu_v_ukrayinu_palestinskih_bizhentsiv_z_livanu_n1558858 (дата звернення: 06.04.2023).
8. Russia and Iran Have High Hopes for Each Other (FP). 02.04.2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/05/02/russia-iran-grain-trade-china-investment-bri/> (dateofapplication: 04.04.2023).

9. Саїд Е. В. Орієнталізм: монографія / пер. з англ. В. Шовкун. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 511 с.
10. Саїд Е. Культура й імперіалізм: монографія. Київ: Критика, 2007. 608 с.
11. Чуніхіна С. Свої чужі: напрями продукування і психологічна роль «іншого» в українському суспільстві. *Ідеологія і політика*. 2020. № 2 (16). С. 304–319.

Нагірний Карабах. Знімок видання «Бабель»

РОЗДІЛ 7. АЗЕРБАЙДЖАН. ВІРМЕНІЯ

7.1. Пропаганда чи журналістика: Азербайджан & Україна (2020–2022)

Із тих пір, як уперше в офіційних документах середини XVI століття вжито термін «пропаганда» (папське місіонерське товариство «Конгрегація пропаганди віри» 1622 р. [22], релігійна й світська влади часто використовують верифікації, маніпуляції, фальсифікації для утвердження канонів, продукування поглядів і боротьби з «ересями». Протягом тривалого часу це мистецтво вдосконалювалося й сьогодні піднялося до рівня високої майстерності, що послуговується методами наукового моделювання та аналізу. Однак в Україні (та, імовірно, й в усьому пострадянському просторі) окреслена діяльність і досі лишається набором догм – дається взнаки тенденційне минуле. Тим часом у Європі й Америці вона не тільки сегментується як власне пропаганда, зв'язки з громадськістю та реклама, а й класифікується за «відтінками»: біла (офіційна й відкрита для верифікацій): сіра (з підтасуваннями, псевдоекспертизами, сугестивністю) і чорна (цілком оманлива й претензійна). Насправді пропаганда – то одвічне мистецтво маніпулювань через психологію, свідомість та інстинкти індивідів і мас.

Подібно до ідеології, пропаганда не вважається фактологічною реалією, оскільки, незалежно від того, як вона виникла – штучно чи спонтанно, усе одно не передбачає й не потребує

жодної перевірки та не пояснює світ зі сцієнтичного погляду. Вона необ'єктивна, заангажована, спрощена й псевдореалістична та не передбачає здібностей раціонального мислення. Однак це стосується переважно стратегій її сприймання й, власне, можливостей реципієнтів. Що ж до творців пропаганди, то вони проєктують цілком очікуваний поліфункціональний продукт, створений за трансмісійною моделлю комунікації [15, с. 84–86].

Інструментарій і методи пропаганди особливо актуальні не тільки в релігійних, політичних, економічних та інших культурних сферах, а й у царині масової комунікації. Саме тут вони традиційно (хоч і – найчастіше – усупереч чинним законодавствам та сучасним медійним стандартам (Закон України Про інформацію. Стаття 28 2021)) формують найвишуканіші можливості впливу на суспільну свідомість. Інформаційні війни бувають надзвичайно «кровопролитними» [20, с. 556–559].

До того ж, на відміну від сенсуальної пропаганди, її органічний складник – інформаційна війна – цілком раціоналістичний. Комунікаційні стратегії, власне, і виникли як трансформації мілітарної сфери та завжди були покликані чинити паралельний вплив на прискорене розв'язання збройних конфліктів: хрестових походів, революцій, воєн тощо. За час, коли проповіді, історичний фольклор, життєписи та ін. модифікувались у газетні публікації, змінилися й технології подачі інформації [15, с. 51–71]: пропаганда якнайактивніше задіює перформанс, психологію та всіляко намагається звести до мінімуму відверті нав'язування й уникає ідентифікаційних маркерів. Однак основне правило Йозефа Геббельса: «Обман, який повторюється 1000 разів, стає правдою» [10] – актуальне й донині: коли тисяча медій напишуть,

наче хтось комусь обдирає шкіру живцем чи вбиває немовлят – у це, хоча б на деякий час, повірить левова частка населення.

Пропаганда тісно пов'язана не тільки з ідеологією суспільств, котрі активно комунікують за відповідними моделями: тоталітарними, ліберальними, соціально-відповідальними, комуністично-фашистськими тощо [6], а й із загальносвітовими міжконтинентальними процесами. Як зазначають експерти, «Вестфальський мир, епоха світових імперій, Конвенція про права та обов'язки держав (підписана в Монтевідео), деколонізація, Гельсінська угода й глобалізація» істотно вплинули на міжнародні відносини та пропагандистські стратегії. Однак «територіальна цілісність і суверенітет нерідко оскаржуються». «Внутрішніми конкурентами державам виступають групи, які вважають себе виключеними з політичної комунікації й претендують на власну державність і міжнародне визнання» [17, с. 4–10]. На думку М. Мінакова, «розпад СРСР призвів до виникнення п'ятнадцяти визнаних держав і чотирьох невизнаних політій (Нагорний Карабах, Південна Осетія, Абхазія й Придністров'я)». «У таких утворень свій специфічний тип «легітимності» та своя політична економія, системно пов'язані зі спонсорськими державами (РФ, США й ін.)». Самі ж «de facto політії стали джерелом сецесіоністичних практик та ідеологій, що поширюються далеко за межі свого регіону» [17, с. 4–10]. С. Чуніхіна зауважує, що, досліджуючи медіа, окрему увагу слід приділяти процесам і подіям, які «відбуваються в реальному часі й мають високу значущість для суспільного розвитку та благополуччя, але з певних причин виявляються витісненими на периферію колективної свідомості». У такому випадку політика справді «спрямована на профілактику патологізації процесів іншування, може розглядатися як метафора або певний аналог колективної психотерапії»

[24, с. 304–319]. Усі ці процеси, на наш погляд, дуже тісно пов'язані з пропагандою.

Здійснюючи дослідження за допомогою контент-аналізу, порівняння фіксованої пропаганди та моделювання ймовірних її інтерпретацій тощо, спробуємо, послідовно розглянувши найрейтинговіші масмедіа Азербайджану й України в контексті воєн у Нагірному Карабасі (2020) та в Україні (2022–2023), ідентифікувати рівень свободи слова та дотримання журналістських стандартів на фоні продукування й поширення актуальної інформації.

В Азербайджані ситуація з незалежними масмедіа критична – про це свідчить 168 місце із 180-ми (на час завершення Другої карабаської війни) у міжнародному рейтингу свободи слова [12]. Майже всі ЗМІ Азербайджану фінансуються державно. Отже, ні яскраво вираженої опозиції, ні незалежних голосів тут немає (і не може бути). Інакодумці ще здатні якимось оприлюднюватись у соціальних мережах, але в традиційні медіа їхня думка не потрапляє: там навіть технічно закрито будь-які можливості дискусійного спілкування й вимкнено коментарі.

У національному інфопросторі функціонують переважно агенції («Vesti», «Day», «Интерфакс-Азербайджан», «ЕХО», «Az»e, «Minval», «Зеркало», «Sputnik», «Sputnik Azerbaijan», «Trend», «Turan», «1news», «Oxu», «Report» тощо). Саме вони надають послуги іншим засобам комунікації й контролюють та доводять ідеологічні впливи. Провідне джерело – державна агенція «Azer Tag» [1] продукує національною, російською, англійською, німецькою, французькою, іспанською, арабською та китайською мовами й пропонує широкий обсяг інформації. Її філії присутні у 21 країні світу. Поряд з усталеними рубриками про здоров'я, політику, економіку, регіони, світ, культуру, освіту, спорт аген-

ція пропонує оригінальні, приміром «Пам'ять крові» [19], яка містить матеріали без авторства, але з можливістю прихованої дискусії за посиланням унизу. Рубрика оновлюється рідко, чергова цікава публікація «Монтенегринское издание опубликовало статью о годовщине геноцида азербайджанцев» [18] з'явилася 1 квітня 2021. У ній ідеться про 103 річницю «масових убивств» азербайджанців, котрі загинули під час військової операції, здійсненої вірменською терористичною партією «Дашнакцутюн», зокрема наголошується, що «геноцид азербайджанського народу, учинений озброєними дашнаками та їхніми прихильниками, забрав життя десятків тисяч мирних жителів, виною яких була їх етнічна та релігійна приналежність. Убивства й погроми стосувалися не лише азербайджанців, а й інших народів. Горіли будинки мусульман у Баку, Шамаху, Губі, Хачмазі, Лянкярані, Гаджигабулі, Сальяні, Кюрдамірі. Усе це потім продовжилося в Карабасі, Зангезурі, Нахчівані, Гейчі та інших регіонах» [18].

Загалом авторський проєкт «Пам'ять крові» містить дані не тільки про сучасну «самопроголошену» Нагірно-Карабаську республіку, а й про значно віддаленіший Ходжалинський геноцид 1992 року та інші неоднозначні явища. Однак абівалентно-сенсаційна інформація ефектно перекривається цитатами президента, зверненнями до народу, офіційними стенограмами й використовується винятково в інтересах очільника держави та правлячої еліти. Вищезгаданий матеріал «Монтенегрінське видання опублікувало статтю про річницю геноциду азербайджанців» теж завершується словами: «Указом Президента Азербайджану Гейдара Алієва від 26 березня 1998 року Про геноцид азербайджанців ці злочини отримали політико-правову оцінку й були названі геноцидом. Із того часу 31 березня щорічно відзнача-

ється як День геноциду азербайджанців» [18]. Рубрика «Пам'ять крові» не самоцінна. Вона містить ретельно зібрані матеріали з усіх ЗМІ Азербайджану, які «належно» висвітлюють конфлікти із сусідніми державами, переважно Вірменією. Тобто це пропаганда в найтрадиційнішому вигляді.

Найменш залежною в Азербайджані можна вважати тримовну (національну, англійську, російську) агенцію «Turan» [7], яка, окрім новин, продукує аналітику та дозволяє дискутувати в коментарях; щоправда, принагідно зазначаючи, що думки читачів і редакції не завжди ідентичні. У травні 2020 року після публікацій про порушення прав опозиції, сайт спершу кібератакували, а згодом узагалі закрили. Однак уже в листопаді міжнародна організація «Репортери без кордонів» опротестувала рішення й примусила негайно розблокувати ресурс. Однак продукція «Turan», на наш погляд, теж недостатньо збалансована. Свого часу там з'явилася надзвичайно тенденційна публікація «Джо Байден спотворив історичну правду про події 1915 року – МЗС Азербайджану», у якій із посиланням на МЗС Азербайджану йдеться про те, що «події 1915 року мають вивчати історики, а не політики. Однак Вірменія, яка хоче приховати те, що відбувалося, і таким чином презентує себе пригнобленою, не прийняла пропозицію Туреччини розслідувати події того періоду, організувавши спільну історичну комісію. Фальшувати історію, намагатися «переписати» її та використовувати для політичного тиску неприпустимо. Із нагоди Дня пам'яті вірменів Джо Байден спотворив історичну правду» [13]. Отже, журналістики на сторінках видання (і, вочевидь, у країні) дуже мало – суцільна пропаганда – банальна й неприхована. Звісно, це вже не плакати та листівки, як у минулому столітті, однак сила впливу подібна. Єдиним «рупором» незалежності могли би

статі соціальні мережі, однак в екстремальних ситуаціях їх просто не існує.

Вихід за межі «традиції» дорого «коштує», особливо провідним (переважно державним) ЗМІ. Можемо пересвідчитися в цьому на прикладі телеканалу «AZTV». Канал (як і телебачення Азербайджану загалом) розпочав мовлення 14 лютого 1956 року на теренах Радянського Союзу словами «Показує Баку!» («Göstərir Bakı!»). Із тих пір причетність до СРСР перманентно дається взнаки, навіть після розпаду імперії та створення незалежної Азербайджанської Республіки 30 серпня 1991 р. Із 2004 р. AZTV мовить цілодобово. Розглянемо висвітлення пікових моментів непростой історії Азербайджану хронологічно. У 1988–1996 рр. (із початком Карабаського конфлікту в результаті проблемного історичного розподілу територій Вірменії та Азербайджану) AZTV ніяк не міг вибудувати інформаційну політику. Перша невелика новинка про «складну ситуацію в Нагірно-Карабаській автономній області» [2] була показана лише через десять днів після безперервних мітингів у Степанакерті (Ханкенді). До початку незалежності канал так і не виробив певної ідеологічної політики (про баланс думок навіть не йшлося), хоч ідеї незалежності буквально витали в повітрі, фіксуючись на сторінках пресового самвидаву. На початку 19 січня 1990 року (аби придушити в зародку національні рухи) СРСР окупував столицю Азербайджану Баку [23]. На каналі збирались оголосити про введення надзвичайної ситуації, проте в перший же день окупації (об 19:26) бойовики підірвали енергоблок AZTV. Відновити мовлення республіканського телебачення вдалося лише 28 січня. Розпочалося воно з оголошення диктора Рафіка Гусейнова про загибель унаслідок мілітарних подій 138 мирних жителів. Надалі (аж до

вересня 1991 р.) ефір жорстко цензурувався й програму телепередач попередньо погоджувала Москва.

За непослух карали: у листопаді 1991 року в збитому поблизу села Каракенд Мартунінського району гелікоптері Мі-8 загинули журналіст AZTV Алі Мустафаєв, оператор Фахраддін Шахбазов та освітлювач Аріф Гусейнзаде. Будь-які зміни в суспільно-політичній ситуації країни надалі мали неабиякий вплив на телеканал: кожна нова влада закривала «старі» медіапроекти й створювала нові, більш вигідні на фоні «актуальних» політичних подій. Це впливало й на підбір «нових» кадрів. Як вислід, із плином часу канал утратив пальму інформаційної першості та став інформаційно-розважальним. Зараз поряд із випусками новин тут транслюються художні й документальні фільми та різноманітні шоу.

Висвітлення воєнних подій Другої Карабаської війни й демаркування кордонів сьогодні краще відслідковуються на ютуб-каналі AZTV, хоч вплив влади та цензури й тут досі помітний: украй мало репортажів із лінії зіткнення, у яких можна було б почути думки військових про ситуацію на фронті; у сюжетах воєнні події коментують винятково державні діячі та очільники стратегічних структур; диктори й репортери пропонують зведення про ситуації на фронті, у яких ідеться тільки про досягнення азербайджанських військ і техніку, якою «безуспішно» завдають ударів вороги. Як виняток, бувають і прямі включення воєнних кореспондентів (приміром матеріали Ельнура Тофіка (Elnur Tofiq) про наслідки ракетних ударів, зруйновані будинки та поселення: репортер, як правило, ходить розбитим обійстям, розповідає історії загиблих і врятованих родин, спілкується з місцевим населенням) [8]. Після припинення вогню (переважно на користь Азербайджану) виходили в ефір численні матеріали

про щасливих мешканців, святкові паради з акцентом, знову ж таки, на внески влади та її провідну роль у здобутті «перемоги».

Через рік після офіційного завершення Другої Карабаської війни на телеканалі випустили хронікальний інформаційно-політичний фільм, що складається з 44 серій, кожна з яких – окремий репортаж. Саме 44 дні тривав збройний конфлікт. І фільм детально описує перебіг подій кожного дня – аж до святкування перемоги [3]. Більшість матеріалів фільму, не важко здогадатися, стосується саме внеску влади в розв'язання конфлікту та вшанування сімей загиблих. Окремі рубрики зосереджені на історіях солдатів і нагородженні героїв. Присутня й «світська хроніка», переважно про візити першої леді на землі «звільненої Батьківщини».

Поряд із ютуб-каналом функціонує вербальна платформа – офіційний сайт ZTV. Його наповнення теж підкреслено тенденційне. Станом на початок травня 2024 р. центральну нішу займає відеоповідомлення президента Азербайджану Ільхама Алієва з текстуальним розшифруванням такого змісту: «З почуттям величезної радості повідомляю, що Лачинський район звільнений від окупації. Ми прогнали ворога з наших земель. Ми втілили в життя резолюції Ради Безпеки ООН. І таким чином вирішили Нагірно-Карабаський конфлікт» [5].

Отже, азербайджанське телебачення, як і всі інші категорії ЗМІ [14, с. 365–370], цілком і повністю контролюється управлінськими структурами та їхньою ідеологічною системою. Індекс свободи слова Азербайджану станом на 2024 р. – 164 [9]. Це на позицію нижче, ніж у Росії (16 позиція з кінця після Афганістану, Сирії та Еритреї).

Індекс свободи слова в Україні станом на 2020 р. – 95. Репрезентаторами національної медіадіяльності на міжнародному

рівні можна вважати «Дзеркало тижня», «Українську правду» і її дочірні проекти, а також конгломерати на кшталт радіо «Свобода» тощо. 18.02.2021 одне з найрейтинговіших видань України «Дзеркало тижня» за внутрішнім пошуком пропонує 186 публікацій на тему «Нагірний Карабах» [21]. Найсвіжіший матеріал за 02.02.2021 «Вірменія подала скаргу до ЄСПЛ проти Азербайджану» – невеликий новинарний текст, що містить лід «Баку звинувачують у порушенні низки конвенцій» та дає покликання на офіційні джерела й великі, вочевидь експертні, публікації Володимира Кравченка «Ціна миру» та Євгенії Габер «Кавказькі бранці».

Головний фігурант роздумів оглядача відділу міжнародної політики «Дзеркала тижня» В. Кравченка в нарисі «Ціна миру» – не Азербайджан чи Вірменія, а Росія та її роль у врегулюванні конфлікту. Ключова думка публікації – «Москві таки вдалося протиснути свій план і врятувати союзника по ОДКБ, посилити вплив на Єреван і Баку, а також зміцнити позиції на Південному Кавказі» [16].

Стаття заступниці директора Дипломатичної академії України ім. Г. Удовенка Є. Габер «Кавказькі бранці» [11] теж починається лідом («Чи є переможці у війні за Нагірний Карабах і яка роль Туреччини на Південному Кавказі»). Публікація наче про роль Туреччини. Але вона теж переважно про Росію. Авторка зазначає: у «заяві про припинення вогню в Нагірному Карабасі про роль і подальшу присутність Туреччини в регіоні немає жодного слова, на відміну від розгортання «миротворчого контингенту Російської Федерації вздовж лінії зіткнення та вздовж Лачинського коридору» [...]. Присутність російських військових «обабіч барикад» навряд чи можна вважати перемогою азербайджанської (і турецької) дипломатії» [11].

Отже, всі дискусії «Дзеркала тижня» зводяться до амбівалентної політики Російської Федерації. І не тільки в контексті Другої Карабаської війни (зрештою, це не дивно, бо інформаційний простір вже тоді був насичений інформацією про повномасштабне вторгнення Росії в Україну). Про це детальніше можна довідатись у нашому авторському розділі («Трансформації військової журналістики у контексті сучасності») україно-польської колективної монографії «The role of technology in the socio-economic development of the post-quarantine world» [4, с. 54–65].

Перевіримо, чи змінилася ситуація в обох країнах після тотального вторгнення Росії в Україну. Azer Tag 18.08.2023 і далі в кожному матеріалі величає Ільхама Алієва (що вже в демократичному суспільстві мало б виглядати смішно). Про Україну ніде ні слова. Натомість присутні публікації про аудієнцію для нового російського посла та національний конкурс «Російська мова в Азербайджані – нові горизонти» тощо.

Оскільки напередодні повномасштабного вторгнення Росії Верховна Рада України ввела в дію Закон України «Про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації» та закрила всі паперові видання військової тематики (що підлягали роздержавленню), єдиним спеціалізованим інформатором мілітарного штибу став новостворений інтернет-ресурс «Армія Inform». Розглянемо його наповнення станом на 10.08.20.22. На червоному табло зазначено: триває «168 день оборони України». Над написом посилання на радіо Армія FM. Під ним – вихід у TELEGRAM. Далі – підбірка новин, у якій озвучено теми обговорення підтримки України під час візиту президента США до Латвії, суд та покарання колишніх правоохоронців, котрі знімали на відео розташування позицій ЗСУ, повідомлення про державні нагороди, вимога заборони перети-

ну європейських кордонів для громадян РФ (цитата Дмитра Кулеби), озвучення недовіри Росії, котра стабільно порушує домовленості (цитування Михайла Подоляка), заклик США і ЄС припинити російські військові операції навколо ядерних об'єктів України, інформація про засудження учасників так званої ДНР до 15 років ув'язнення, розмінування звільнених територій України за допомогою чатбота «Ворог», заклик РФ глави МЗС G7 терміново повернути Україні контроль над ЗАЕС, повідомлення, що ЗСУ знищили міст в районі Каховської ГЕС, констатація того, що інструктори Данії навчатимуть наших військових у Великій Британії, затримання ворожого агента, котрий коригував вогонь по Бахмуту, інформування про те, що в Харкові відбувся стартовий випуск OPEN VOLUNTEER SCHOOL, підтвердження факту передачі ЗСУ американських засобів захисту собак, відео прямого включення із зони бойових дій. Аби побачити більше, варто натиснути додатковий лінк. Під новинами рубрика «Цей день в історії». Далі сайт фокусується на окремих регіонах («Війна#Харківський_Трибунал»). Найпопулярніші новини викидаються й прокручуються в центральній ніші, під якою бачимо табло з офіційною інформацією про втрати противника та спортивними новинами ЗСУ. Далі аналітика: «У прикордонні з Україною регіони Росія силоміць звозить запасників на “військові збори”», «Єдине, що на нашу позицію не прилетіло, так це тактичний ядерний снаряд», «Грамматика війни: як лапкування шкодить Україні», «Суди над українськими військовополоненими – спроба деморалізувати українців і посіяти розбрат», «“Русотуристо” мають жити лише в “руському мірі”». Далі рубрика актуальних відзнак «Герої нескореної України». Під нею – «Російські фейки». Нижче – відеоматеріали. Потім – «Хроніка оборони України». Збоку блоги та експертиза. Далі репортажі,

повідомлення з регіонів, психологічна інформація, власна продукція видання, презентація нової техніки («Озброєння та техніка»), економічна рубрика, нарисові історії воїнів, блоки інформації «Світ підтримує Україну», «Національний спротив», «Дуга велич росармії», «Український народ непереможний». Збоку рубрики «Український гумор», «LIFESTORY», «Пантеон героїв», «Звичайний фашизм», «Сержант ЗСУ», «Соцзахист під час війни». Сайт достатньо наповнений, однак неозброєним оком видно, що йому таки бракує балансу й неупередженості – кожен матеріал подається в пропагандистському ключі.

Отже, проблема розмежування журналістики й пропаганди залишається не розв'язаною. Оскільки експерти у сфері масової комунікації не справляються, до її якнайоптимальнішого вирішення, на наш погляд, доречно було б залучити філософів, істориків, політологів і правознавців, бо в царині мілітаризованого інформаційного простору ще дуже багато питань, які й досі лишаються відкритими. Однак уже зараз можна сконстатувати, що індекс свободи слова в Україні (079) станом на 2023 рік утричі вищий, ніж в Азербайджані (168). Найнижчий – у Північній Кореї (180). Однак в інформаційному просторі України пропаганди, на наш погляд, не менше, ніж в Азербайджані, просто вона надійніше прихована.

1. Azer Tag (2021). Azerbaijan State News Agency. [Online]. URL: <https://azertag.az/> (as of April 29, 2021).
2. AZTV. Telepediya. Televiziya ensiklopediyası. 2024. URL: <https://telepedia.fandom.com/ru/wiki/AzTV>
3. İkinci Qarabağ müharibəsinin xronikası: 44 günün hekayəsi. *Youtube*. 2023. URL: https://www.youtube.com/watch?v=56Eru-er2sP8&ab_channel=CBCTVAzerbaijan

4. Kosiuk Oksana. Transformation of modern military journalism. The role of technology in the socio-economic development of the post-quarantine world. Katowice: Publishing House of Katowice School of Technology, 2022. P. 54–65.
5. Prezident İlham Əliyev: «Dağlıq Qarabağ münaqişəsi artıq mövcud deyil». *AZTV*. 6 трав. 2024. URL: <https://aztv.az/ru/resmi/prezident-i-lham-liyev-dagliq-qarabag-munaqis-si-artiq-yoxdur>
6. Siebert Fred & Peterson Theodore & Schramm Wilbur (1984). Four Theories of the Press: The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility, and Soviet Communist Concepts of What the Press Should Be and Do: University of Illinois Press.
7. Turan (2021). Information agency. [Online]. URL: <https://turan.az/> (as of April 29, 2021).
8. Vətən müharibəsində hamımızın ürəyini fəth edən müxbirlərdən olan Elnur Tofiqi tanıyaq. *Youtube*. 2024. URL: https://www.youtube.com/watch?v=oGWavV_RQNU&ab_channel=AZTV
9. 2024 World Press Freedom Index – journalism under political pressure. Reporters without borders. 2014. URL: <https://rsf.org/en>
10. Богатко Юлія (2006). Йозеф Геббельс як папа масових комунікацій. [Онлайн]. URL: <https://www.sostav.ru/columns/eyes/2006/k53/> (станом на 29 березня 2021).
11. Габер Євгенія (2020). Кавказькі бранці. *Дзеркало тижня*. [Онлайн]. URL: <https://zn.ua/ukr/international/kavkazki-brantsi.html> (станом на 22 листоп. 2020).
12. Гуманитарний портал. (2020). Рейтинг країн за індексом свободи преси. [Онлайн]. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/worldwide-press-freedom-index> (станом на 9 трав. 2021).
13. Joe Biden distorted the historical truth about the events of 1915 – Azerbaijani Foreign Ministry (2021). *Turan*. URL: <https://turan.az/>

- az/ext/news/2021/4/free/politics_news/ru/3424.htm (as of April 24, 2021).
14. Косюк Оксана. Пропаганда як журналістика під час війни (на прикладі ЗМІ Азербайджану та України). *Proceedings Book. Taras Shevchenko 9 th international conference on social sciences. 14–15 august. Lutsk; Ankara, 2023. С. 365–370.*
 15. Косюк Оксана. *Теорія масової комунікації: навч. посіб. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2012. 301 с.*
 16. Кравченко Володимир (2020). Ціна миру. *Дзеркало тижня*. URL: <https://zn.ua/ukr/international/tsina-miru.html> (станом на 11 листопада 2020).
 17. Мінаков Михайло & Зассе Гвендолін & Ісаченко Дарія. *Сецесіонізм у Європі. Ідеологія і політика*. 2019. № 1(12). С. 4–10.
 18. Montenegrin publication publishes article on anniversary of Azerbaijani genocide (2021). *Azer Tag*. URL: https://azertag.az/ru/xeber/Montenegrinskoe_izdanie_opublikovalo_statyu_o_god_ovshchine_genocida_azerbaidzhancev-1745511 (as of April 29, 2021).
 19. Blood Memory. Section (2021). *Azer Tag*. URL: https://azertag.az/ru/bolme/bloody_memory(as of April 29, 2021).
 20. Почепцов Георгій. *Теорія комунікації*. Київ: «Ваклер», 2006. С. 556–559.
 21. Результати пошуку за: «Нагірний Карабах». *Дзеркало тижня*. URL: https://zn.ua/ukr/search/query=%D0%BD%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%80%D0%BD%20%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D1%85?date_start=&date_end=&news=on&article=on&photo_video=on&interview=on. (станом на лютий-березень 2021)

22. Скуленко Михайло (2009). Медіа-ідеологія. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/178036-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-393565-1-10-20190913.pdf (станом на 9 трав. 2021 р.).
23. «Чорний січень» азербайджанці відзначають 30-ту річницю кривавої розправи. *Радіо Свобода*. 19 січ. 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/chorny-sichen-v-azerbajdzhani-v-1990-rotsi/30387187.html>
24. Чуніхіна Світлана. Свої чужі: напрями продукування і психологічна роль «іншого» в українському суспільстві. *Ідеологія і політика*. 2020. № 2(16). С. 304–319.

7.2. Вірменський «мілітарний» медіаландшафт у контексті геополітичних конфліктів межі тисячоліть

Військова журналістика з'явилася десь наприкінці XVIII ст. під час Кримської війни 1853–1856 рр. Щоправда, із погляду сучасності, то були не репортажі й навіть не нариси, а щось середнє між літописами та оповіданнями. Тому відразу виникла проблема об'єктивності й стала ключовою, незважаючи на позитивні модифікації жанрології – від оповідань, замальовок, нарисів – до оглядів, коментарів, кореспонденцій, статей, репортажів, пресконференцій тощо.

Аж до війни у В'єтнамі (1955–1973 рр.) масовокомунікаційна діяльність репрезентувалася й сприймалася виключно у форматі пропаганди. Під час першої світової офіційно зареєстровано більше десятка аташе, які працювали на військово-політичний блок Росії, Англії та Франції. Це були не журналісти, а дипломати з навичками кореспондентів, репортерів, оглядачів, фотографів, художників, кінематографістів. Паралельно функціонували прес-

служби, які їх обслуговували. Зрозуміло, що окреслені сфери працювали не на об'єктивність, а на ідеологічно «правильне» висвітлення. Відповідно, довідатися, що насправді відбувається в гарячих точках планети, було практично неможливо.

А втім, під час воєн у Афганістані (1979–1989 рр.) та Перській затоці (1990–1991 рр.) вектори кардинально змінилися: журналістика самоорганізувалася, висвітлення стало об'єктивнішим і – цілком очікувано – піднялася хвиля обурень, бо журналісти показували вже не благородство та відвагу солдатів, а весь об'єктивний жах зони бойових дій: звірства, руїни, мародерство, смерть, бруд, маніакальні стани «визволителів». Звісно, це неабияк підкосило моральний дух військових та цивільне ставлення до їхніх «благородних місій».

Ще після в'єтнамських подій (1959–1875), поразку в яких «списали» на засоби масової комунікації, мілітарних кореспондентів почали готувати разом із солдатами для ведення двох «паралельних воєн: реальної й віртуальної (інформаційної). Так з'явилася «вмонтована журналістика». Однак зі спільно набутими знаннями журналісти отримали численні табу (на повідомлення про розташування військ, плановані місії, зброю, інформацію з грифами тощо), за порушення яких можна було потрапити під трибунал. До того ж, ніде правди діти, – «вмонтована журналістика» діє винятково на «чужій» території, щойно «театр війни» потрапляє на власну землю – так чи інакше задіюються всі функціональні масмедіа.

У царині новітньої масової комунікації військова журналістика – явище суперечливе. Переглянувши кілька гугл-покликань, бачимо, що навіть учені називають її по-різному – жанром, видом, спеціалізацією тощо. На наш погляд, така журналістика нічим не відрізняється від загальної й потребує універсальних

підходів та підготовки. Хоча, звісно, цю версію варто ретельно перевірити.

Із ретроспективного погляду, мілітаризована масова комунікація виникла набагато раніше, ніж сама журналістика, у сучасному розумінні слова. Оскільки вже в найдавніші часи державотворці й полководці брали з собою в походи літописців (хоча й зовсім не для констатації фактів, а для їх «правильної» інтерпретації). Стародавні літописи й до сьогодні викликають безліч запитань і не можуть бути репрезентативними джерелами інформації. Історичні думи та пісні теж більше нагадують панегірики (через зміни владних структур їх автори стабільно потрапляли в халепи – «благородний» князь Данило Галицький навіть убив співця Митусу).

Закордонні автори академічних підручників із репортерства та виробництва новин не виокремлюють військової журналістики, лиш екстремальну, поєднуючи мілітарні фіксації з висвітленням трагедій, злочинів, політичних акцій, катастроф тощо.

Військова журналістика, якщо це не пропаганда, дійсно мало чим відрізняється від роботи в зонах стихійних лих або вогнищах тероризму, тому навіть інтернет-словники віднедавна розширили діапазон її визначень. Однак, отримавши більш-менш вільний доступ до критичних зон, цивільні ЗМІ переймають як переваги, так і недоліки цієї журналістики. Ми вже засвідчили це на прикладі медіадіяльності азербайджанських ЗМІ в Нагірному Карабасі. Тепер перейдемо на інший бік тих самих «барикад».

Останні події (2024 р.), пов'язані із завершенням карабаського конфлікту та демаркацією кордонів на користь Азербайджану, спричинили низку дискусій у світових ЗМІ. Вірменія без бою здала спірні території – і відразу пішла на контакт із Заходом

(вочевидь, із перспективою вступу до ЄС, основна вимога якого, як ми знаємо, – становлення демократії та відсутність цензури).

На фоні воєн в Ізраїлі й Україні азербайджано-вірменське протистояння в Нагірному Карабасі не отримувало належного висвітлення. І проблема, на наш погляд, не лише в міжнародних геополітичних пріоритетах, а й у внутрідержавних інформаційних проблемах Азербайджану та Вірменії, про які вже частково йшлося у нашій публікації «Пропаганда як журналістика під час війни (на прикладі ЗМІ Азербайджану та України)» [6]. Та й учені, ніде правди діти, охочіше звертаються до насправду величної (набагато давнішої ніж, приміром, єгипетська) історії Вірменії чи зороастрійської «Персії» (частиною якої був древній Азербайджан), аніж до їх невтішної сучасності. За винятком непомірно суб'єктивних влогів із відеохостингу YouTube, немає із ким і чим вступати в дискусію, тому обмежимося константацією фактів.

Найважливіші стратегічні проблеми Вірменії – це, як уже відомо, протистояння в Нагірному Карабасі та невизнання світовим співтовариством Геноциду вірмен в Османській Туреччині початку минулого століття. Вірменія, як і всі пострадянські країни, тривалий час дотримувалась єдиної ідеологічної доктрини, тому навіть свобода слова, багатопартійність і поява рекламного бізнесу ситуацію кардинально відразу не змінили. Окрім того, більшість ЗМІ Вірменії – за кордоном (турецькомовне видання «Агос Туреччини», американський «Вірменський дзеркальний глядач», вірменсько-перський «Аракс», який виходить у Тегерані, російськомовні «Ноїв ковчег», «Газета вірмен Росії» тощо). У діаспорі вірмен проживає втричі більше, ніж на території держави. Із 2012 року різко знизилися ціни на послуги провайдерів,

тому Вірмени, як і майже всі народи світу, активно переходять у віртуал.

Інформаційний простір материкової Вірменії репрезентують такі ЗМІ, як «Herq», «Mamul», «1News», «Armenpress», «Перший вірменський інформаційний», дочірній проєкт інформаційного агентства «Sputnik» «SputnikArmenian», «PanArmenian» тощо. На початку загострення нагірно-карабаського конфлікту саме ці сайти найбільше потерпали від кібератак азербайджанських хакерів [13].

Загалом вірменські інтернет-видання поділяються на російськомовні («Новое время»), багатомовні («Herq», «Mamul», «1news», «Armenpress», «Aravot», «Yerkir», «Arka», «MediaMax», «Перший вірменський інформаційний», «Tert», «ArmInfo», «Pan Armenian», «Sputnik Armenian») та вірменомовні («AZG», «Noyan-Taran», «Armnews»).

Із часу прийняття Незалежності майже всі масмедіа контролюються державою, політичними партіями, підприємцями, хоч це не відображено в жодному національному реєстрі. Потужний медіахолдинг «Pan Armenian» (включно з телеканалами «Вірменія» та «Шант») спершу був пов'язаний із родиною колишнього президента країни Сержа Саргсяна. На початку 2019 року масмедіа оголосив про припинення діяльності через зміну акціонерів. Як вислід – канал «Шант» став власністю олігарха Михайла Багдасарова, а «Вірменія» – проросійського очільника партії «Квітуча Вірменія» Гагіка Царукяната [11]. «Yerkir Media TV» пов'язують із революційною федерацією вірменської діаспори Дашнакцутюн. «Н2» фінансує виконувач обов'язків прем'єр-міністра Армен Геворгян, «Єреван» – колишній генеральний прокурор Агван Овсепян [3]. «AP TV» – власність компанії сім'ї олігарха Гранта Варданяна «The Grand

Candy». І тільки громадське ТБ («Громадське телебачення Вірменії», канал «Вірменія» медіагрупи «Pan Armenian» та релігійний канал Вірменської апостольської церкви) створюють об'єктивну конкуренцію на медіаринку.

Вплив держави на ЗМІ став особливо відчутним після того, як 27 жовтня 1999р. телеканал «А1+» «неналежно» продемонстрував теракт, під час якого в залі засідання розстріляли парламент Вірменії та вбили прем'єр-міністра Вазгена Саргсяна [5]. Потім тривали утиски. 2 квітня 2002р. канал закрили. Із тих пір «А1+» постійно брав участь у конкурсах на право мовлення, однак безрезультатно. 2018 року редакція перейшла на інтернет-платформу, створивши YouTube-канал, який уже у 2021 р. мав понад 170 тисяч підписників [4].

Колосально напруженими для ЗМІ Вірменії були вибори 2017 р. У зведеннях світових правозахисних організацій постійно фігурували погрози, розправи, позови до суду тощо. За даними «Репортерів без кордонів», жертвами фізичного насилля тоді стали 17 вірменських журналістів [3].

У результаті впроваджено низку законодавчих ініціатив, які вкрай обмежили доступ до інформації. Зокрема, згідно з поправками, прийнятими парламентом 23 березня 2017 р., журналістам не дозволено відвідувати засідання уряду, а міністрам – давати інтерв'ю без офіційного дозволу прем'єра [1]. Зміни також зобов'язують журналістів отримувати згоду всіх, без винятку, осіб на оприлюднення будь-яких даних [11].

Дивно, що на фоні не дуже втішної ситуації, у якій навіть громадське телебачення Вірменії – прихильник ідей та ініціатив уряду, продовжує функціонувати розслідувальна журналістика та її найрейтинговіше втілення – засноване ще у 2001 р. видання «Hetq» («Слід») [2].

Інтернет-газету, яка, до речі, висвітлює події вірменською, російською та англійською мовами, контролюють міжнародні організації: мережа журналістських розслідувань Global Investigative Journalism Network, асоціація журналістів «Association of European Journalists», проєкт із розслідування корупції та організованої злочинності (ОСССР). Дві треті бюджету «Hetq» фінансує ОБСЄ. Головний редактор (Едік Багдасарян), паралельно виконує обов'язки голови ГО «Журналісти-розслідувачі Вірменії».

Видання відкрите для спілкування з аудиторією: дає можливість коментувати під матеріалами (із проханням залишити свої дані: ім'я, електронну пошту та, власне, текст) й у соціальних мережах Facebook, Twitter, YouTube, Google+, функціонує RSS-розсилка, пропонуються координати всіх працівників і керівництва.

Проблеми, які розглядає «Hetq», також доступні для обговорень, а це: офшори, приватизація земель, незаконне будівництво, збагачення родичів впливових людей тощо. Розслідуються та обговорюються й більш практичні аспекти господарської діяльності: придатність води, морозива, сметани, сиру, хліба, курячого м'яса, ковбаси й т. ін.; а також експлуатація та виробництво дорогоцінних металів, експорт тварин, вирубка лісу тощо.

Логотипне зображення «Hetq» демонструє приціл. Вочевидь, із натяком: усе, що потрапить «під приціл» журналіста – викриватиметься. Окрім матеріалів розслідувань, видання пропонує актуальні новини, відеосюжети, інтерв'ю. Особливо активно газета критикує оточення попереднього президента Сержа Саргсяна й активно розслідує незаконні діяння його прибічників.

Про нову владу, приміром прем'єра Нікола Пашиняна, інформацію подають дозовано: висвітлюють протести адвокатів,

котрі вимагають притягти Пашиняна до кримінальної відповідальності [16], однак подають і піар, який попередньо друкується на сайті уряду (Поздравительное послание... 2020).

Нагірного Карабаху на сайті стосується велика підбірка матеріалів. Станом на 04.05. 2021 їх 76 [9]. Можливо, у пікові моменти публікації становлять окрему рубрику. До речі, понад тисячу матеріалів пропонує сайт за пошуком «Арцах» [7], що є національним еквівалентом лексеми «Нагірний Карабах». Не випадково, видання одне з десяти вірменських ЗМІ, які зазнали кібератак 27 вересня.

Новини про військові події подаються тут більш-менш об'єктивно. Заголовки без маніпуляцій (на відміну від азербайджанського «Trend»). Немає посилань на соціальні мережі чи ненадійні джерела. Пишучи про населені пункти після чергових обстрілів, журналісти подають винятково сухі факти: «В результаті артобстрілу в столиці Арцаху Степанакерті пошкоджені приватні та інші будівлі й автомобілі», «від обстрілу постраждали громадяни», «поранена дитина» [14]. Однак видання теж переважно висвітлює азербайджанські військові втрати («внаслідок бойових дій, що відновилися в результаті азербайджанської провокації, поранення отримали шість вірменських військовослужбовців. З боку противника є загиблі та поранені [12]), хоч, зазвичай, інформація зводиться до цитування офіційних джерел («Міністерство оборони Республіки Вірменія рішуче засуджує провокацію, здійснену азербайджанськими збройними силами. Ситуація, що склалася, не має нічого спільного з ключовою вимогою заяви про припинення бойових дій, підписаної президентами Вірменії, Росії й Азербайджану, і ставить під загрозу крихкий мир, досягнутий завдяки безпосередніми зусиллями президента Росії», – ідеться в повідомленні Міноборони) [12].

Нагірний Карабах – не єдина гаряча точка Вірменії. Схожа «суперечка» за регіон існує та з Грузією (Джаваха – територія Грузії, яка на 97 % заселена вірменами). Цьому конфлікту на сайті теж наявна дуже велика підбірка [8]. Після поновлення нагірно-карабаського протистояння підбірка ожила й наповнилася матеріалами про перешкоджання грузинського уряду громадянам Джавахка, які брали участь у Другій Карабаській війні [18].

Територіальні конфлікти тривають і на кордонах із Туреччиною. На сайті часто з'являються розслідування про незаконну діяльність турецького уряду, приміром транспортування терористів і зброї до Карабаху через турецькі аеропорти [19].

У «Netq» пропаганда подекуди присутня там, де її «годилося б» і не помітити. Зокрема, у публікаціях щодо українського Євромайдану. Редакція однозначно й безкомпромісно засудила російське втручання, називаючи це «прагненням відновити імперію в межах радянського «східного блоку»» й опублікувала відкритий лист «Хай живе Україна!» [10], під яким підписалися впливові представники міжнародних спільнот. Таким чином редакційна колегія висловила підтримку протестувальникам, хоч, вочевидь, паралельно порушила журналістські стандарти.

Але є на сайті й вияв певної безкомпромісності. Приміром, у фоторепортажеві Маріне Мадатян «Між Майданом та європейською розкішшю» [15]: журналістка одночасно показує скрутну ситуацію із провіантом для Майдану та – як контраст – розкішну конференцію для журналістів у п'ятизірковому готелі. Однак за пошуковим словом «Україна» в травні 2024 р. (у розпал повномасштабної війни з Росією) матеріалів немає.

Ізраїльсько-ліванський конфлікт «Netq» висвітлює об'єктивно – з оперативними покликаннями на офіційні джерела опози-

ційних держав. Наприклад, вибух у Бейруті 4 серпня 2020 р. газета теж репрезентує всебічно: повідомляє різні версії, оперуючи офіційними джерелами [17]. Інформації, що стосується Ізраїлю та Палестини, теж чимало, але вся вона зосереджена на торгівлі зброєю для контролю ситуації в Нагірному Карабасі. Отже, «Hetq» дотримується міжнародних стандартів і належно репрезентує вірменську журналістику на міжнародному рівні, однак є теми й проблеми, які претендують на першочергові фіксації й обговорення, і саме в їх висвітленні присутні незначні маніпуляції.

Загалом, ЗМІ Вірменії чекає ще довгий шлях у боротьбі за незалежність і прозорість, однак уже варто відзначити позитивні трансформації: від 2018 року Вірменія піднялася на 19 щаблів у рейтингу свободи слова й отримала 61 позицію у 2020 р. (у час тривання Другої карабаської війни). А станом на 2024 р. піднялася ще на 18 «сходинок» – на 43 місце, – випередивши Італію, Польщу, Америку, Україну та багато інших демократичних держав.

1. Baghdasaryan, Laura & Barseghyan, Suzanna & Stepanyan Shoghik (2019). Media consumption and information preferences in Armenia. Yerevan: «Region» Research Center, 6–7.
2. Hetq (2020–2024). *Investigative journalists*. URL: <https://hetq.am/hy> (as of December-February 2020–2024).
3. Law on Not Opening «A1+» (2020). News Online. URL: <http://www.yerevannights.com/NewsOnline/article.aspx?id=159> (as of 10 May 2021).
4. A1+. (2021). YouTube-канал. URL: <https://www.youtube.com/user/a1plusnews> (станом на грудень–лютий 2020–2021).

5. Драчук Сергій (2009). Через десять років Вірменія згадує розстріл у парламенті. *Радіо свобода*. URL: <https://www.radio-svoboda.org/a/1862724.html> (станом на 10 трав. 2021).
6. Косюк О. М. Пропаганда як журналістика під час війни (на прикладі ЗМІ Азербайджану та України). *Proceedings Book. Taras Shevchenko 9th international conference on social sciences. 14–15 august, 2023. Lutsk; Ankara, 2023. С. 365–370.*
7. Результати пошуку за: «Арцах». *Hetq. Арцах*. URL: <https://hetq.am/ru/article/125347> (станом на 4 трав. 2021).
8. Результати пошуку за: «Джавахк». *Hetq*. URL: <https://hetq.am/ru/article/125347> (станом на 4 трав. 2021).
9. Результати пошуку за: «Нагірний Карабах». *Hetq*. (2021). Нагірний Карабах. URL: <https://hetq.am/ru> (станом на 4 трав. 2021 року).
10. Хай живе Україна! (2013). *Hetq*. URL: <https://hetq.am/ru/article/31157> (станом на 4 груд. 2013).
11. Բեդկյան, Աստղիկ (2020). Դատախազությունը ստուգում է Միքայել Մինասյանի մասին վարչապետի մամուլի քարտուղարի հրապարակած տեղեկատվությունը: Ռադիո «Ազատություն». <https://rus.azatutyun.am/a/30583867.html> (մուտք՝ 2020 թվականի ապրիլի 29).
12. Հակառակորդին հաջողվել է մտնել Հին Թախլար գյուղ և մոտենալ Խցաբերդ գյուղին (2020). *Hetq*. URL: <https://hetq.am/ru/article/125347> (2021 թվականի դեկտեմբերի 13-ի դրությամբ).
13. Հայտարարություն որոշ կայքերի տեղադրման մասին. (2020). Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ծառայություն. URL: <https://www.sns.am/hy/> (2020 թվականի դեկտեմբերի 28-ի դրությամբ).
14. Ղազարյան, Դիանա և Ղազարյան, Հայկ (2020). Վնասված տներ և վիրավորներ. իրավիճակը Ստեփանակերտում. *Hetq*. URL:

- <https://hetq.am/ru/article/121984> (2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ).
15. Մադաթյան, Մարինա (2013). Մայդանի և եվրոպական շքեղության միջև. *Hetq.* URL: <https://hetq.am/ru/article/54986> (մուտք՝ 2013 թվականի դեկտեմբերի 4-ին).
 16. Մամուլյան, Արարս (2020). Փաստաբանները դավաճանության մասին հաղորդում են ներկայացրել. *Hetq.* URL: <https://hetq.am/ru/article/125682> (2020 թվականի դեկտեմբերի 22-ի դրությամբ).
 17. Մարտիրոսյան, Մարինա (2020). Լիբանանի հայերին օգնություն ցուցաբերելու միջոցառումների փաթեթը պատրաստ կլինի մինչև սեպտեմբերի 1-ը. *Hetq.* URL: <https://hetq.am/ru/article/120716> (մուտք՝ 20 օգոստոսի 2021).
 18. Սարգսյան, Մերի և Աղալարյան, Զրիստինե (2020). Արցախյան պատերազմին մասնակցած ջավախքցի կամավորին թույլ չեն տալիս տուն վերադառնալ. նրա մուտքը Վրաստան արգելված է. *Hetq.* URL: <https://hetq.am/ru/article/124944> (2020 թվականի դեկտեմբերի 3-ի դրությամբ).
 19. Սարուխանյան, Վահե (2021). Թուրք-ադրբեջանական տանդեմն Արցախում ֆրանսիական տեխնոլոգիաներ է կիրառել. Պաշտոնական Փարիզը խուսափում է մեկնաբանություններից. *Hetq.* URL: <https://hetq.am/ru/article/130372> (2021 թվականի մայիսի 4-ի դրությամբ).

Старий Крим

ПІСЛЯМОВА

«Орієнтальні вестернізації» України

Протягом тривалого часу велися дискусії щодо потреби чи непотрібності інтеграції України в міжнародні спільноти на кшталт ЄС та НАТО чи пошуку якихось альтернативних партнерів. Увесь цей час на українському ґрунті в поняття «Європа» та «Азія» вкладалися щоразу інші конкретно-історичні, географічні, ціннісні та «мітологічні» сенси: Захід-Схід, християнство – іслам (іудаїзм), римо-католицьке – візантійсько-православне, Європа-Росія тощо, тому спробуємо емоційно відсторонитись і максимально об'єктивно з'ясувати, що ж насправді означають ці поняття та «вкладені» в них реалії, і який стосунок мають вони до наших національних традицій та симпатій-антипатій на міжнародному рівні (які, як ми вже встигли переконатися, украй амбівалентні).

Почнемо з культури. До якого культурологічного типу (східного чи західного) належить Україна? На думку вчених, у нашій культурі відстежуються впливи філософських, релігійних та естетичних структур, які виразно тяжіють і до східного, і до західного канонів. За спостереженнями Монтеस्क'є, Гердера, Гегеля, Данилевського, Ніцше, Шпенглера, Вебера, Саїда та ін., «опозиційні» світові культури мають низку суттєвих рис та відмінностей. Вишукана, однак розманіжена та малорухома,

культура Азії/Сходу передбачає поклоніння абсолюту-ідеалу, гармонійно поєднує колективне й індивідуальне, прив'язує до традицій, передбачає швидку адаптацію до чужого (без утрати власного) та скасовує будь-яку опозиційність. Їй притаманні величний спокій, упевненість, могутній дух утвердження, пафос спокійної переконаності та архітектурно-монументальна візія храму буття: відчуття нескінченної причетності до вічного процесу.

Європейська/західна культура – абсолютна її протилежність. Вона динамічна, по-фаустівському невгамовна та діяльна, децю парадоксальна (бо акцентує відносність будь-яких істин і сповідує нігілізм). Цій культурі, як повсюдно наголошується, властивий індивідуалізм, невдоволення досягнутим, зневіра, розчарування, нескінченні пошуки, постійне прагнення змін.

Східне одвічно маркується як чуттєве, еротичне, інтуїтивне, несвідоме, ірраціональне, суб'єктивне. Західне – це, навпаки, логічне, чітко усвідомлене, аналітичне, об'єктивне. Як вислід – Схід огорнений ореолом таємничості та містики, а Захід вважається цілком зрозумілою адекватною реальністю.

На думку вчених, на теренах України обидві тенденції тісно переплелися ще в доісторичні часи (Україна перебувала в спільному семіотичному, і навіть адміністративному, полі не лише з Польщею, Литвою, Австрією, Угорщиною та Росією (Грузією, Вірменією, Азербайджаном, Таджикистаном, Узбекистаном, Киргизстаном, Казахстаном тощо – в структурі СРСР), а й із Туреччиною (а отже – Сирією, Ліваном, Ізраїлем, Палестиною, Афганістаном, Іраном (щонайменше в царині кіновиробництва)). Як вислід – уже у фольклорі можна віднайти безліч творів, пройнятих духом умиротворення, споглядання, покори; але не менше й таких, що пробуджують дію й закликають до свободи.

Однак не розум, а «первісне чуття» вважав «вирішальним чинником мислення й філософствування» українців М. Костомаров [5]. Подібно міркували Л. Гумільов та М. Вернадський, називаючи це первісне (жіноче) начало «пасіонарною якістю» [2] українців, яка містить «біогеохімічну енергію живої тканини біосфери», котра, начебто, одвічно притаманна етносові (бо дається йому своєрідним “фотосинтезовим” шляхом). Доречність пропонованої гіпотези підтверджується незаперечним лідерством у царині національних філософських концепцій (приміром у вченні Г. Сковороди) так званої «філософії серця» [4].

У концептуальних дослідженнях наших сучасників (наприклад Оксани Забужко) Україна також «постає втіленням жіночого, діонісійського, п’яного оргіастичного первня» [3]. Загалом можна сказати, що на глибинно-архаїчному (генному) рівні функціонування східного та західного у культурі України прослідковується як синтез, однак східна тенденція таки зримо переважає. Спробуємо застосувати інший, більш уловимий і точний, підхід – географічний.

За територіальним поділом майже вся Україна належить до Європи (Східної). Щоправда, традиційні географічні поняття Європа/Захід (грец. Europe) та Азія (Асу)/Схід (грец. Asia) протягом історичного розвитку суттєво змінювалися в змістовому й просторовому сенсах. Назви виникли в античну епоху, коли безперервні сутички коло берегів Середземного, Егейського та Мармурового морів змушували фінікійців та греків постійно рухати «природні» кордони своїх держав. Спершу (в епоху античності) Азія поширювалася на південь (Аравійський півострів) і на північ (Кавказ та скіфські степи). У середньовіччі – навпаки: Європа почала «відвойовувати» все більш східні межі (спочатку Дністер, згодом – Дніпро). Нині Європу від Азії відокремлюють Чорне море, Босфор та Дарданелли.

Були такі етапи в історії України, коли вона потрапляла під яскраво виражені східні впливи. Приміром, після занепаду Трипільської культури (2800–2300 до н. е.). Тоді з'явилася так звана Ямна цивілізація, у носіях котрої вчені вбачають індоєвропейців, які мешкали на території від Криму до Київського Полісся. Відомо також, що після XVII століття до н. е., коли Катакомбну культуру змінила Зрубна (1700–1300 до н. е.), на території сучасної України господарювали іраномовні племена скотарів. Згодом (у 375 році) просування гунів на захід (углиб Європейського континенту) взагалі викликало масштабну міграцію європейських народів, відому як Велике переселення. Дуже відчутним (для багатьох європейських націй) став вплив Азії в 1237 році, коли монголи почали європейську кампанію, що завершилася аж у передмістях Відня (вочевидь, звідси монгольські риси в обличчях слов'ян). Насамкінець, на початку XX ст. до росту східного населення в «розвинутих» країнах Заходу призвели хвилі економічної й політичної міграцій. Вихідці зі східного континенту (плодовиті азіати) навіть сприймаються нині в Європі як «жовта небезпека». Однак таку ситуацію теж допустимо вважати «вічним поверненням», оскільки предки європейських народів потрапили до Європи якраз і саме через Азію. Отже, усі європейці є певною мірою потомками азіатів.

Не забуваймо й про те, що Азія – колыска трьох великих релігій буддизму, індуїзму та ісламу. А Європа – територія християнства (коло витоків якого – іудаїзм (укотре – Схід)). Що цікаво: серед усіх релігійних ликів Україна спершу обрала не просто християнське православ'я, а його східний (візантійський) обряд (з-під палімпсестів пишнот і позолот якого ледве вловимо визирає Азія), а потім уже стала переорієнтовуватися на Рим та католицизм.

Можна ще звернутися до мітології (як до абсолютно непідробного підсвідомого джерела інформації). Європа – донька Фенікса (символу вогню й вічного відновлення), Асія – Океана (володаря водної стихії). Життя обох мітологічних жінок оповите ореолом таємності та амбівалентними легендами. Достеменно відомо лишень, що Європу спокусив і викрав Зевс (верховний Бог язичників). Асія ж стала дружиною Прометея (захисника людей від сваволі богів). Тут, вочевидь, уже почалася конкуренція на найвищому рівні. Згодом Європа народила Міноса – володаря Криту – острова, що розміщений майже на однаковій відстані від Європи та Азії (це на ньому Мінотавр збудував свій лабіринт, із якого Аріадна – донька Міноса – вивела коханого Тезея (і стала уособленням тоненької ниточки великих сподівань). Асія ж народила Мнемосину (антипод Лети) – богиню пам'яті, матір дев'яти муз, яку (у знак помсти непокірному Прометею) знову ж таки спокусив Зевс. Так замкнулося мітологічне коло одвічного кровозмішування, у яке потрапила й майбутня Україна, оскільки її південні території були безпосереднім подіумом для античних мітологічних дійств (згідно з однією з теорій, що оформилася під впливом світових історіографій, слово «Україна» власне тому й означає окраїну або прикордоння) [6].

Однак є в нас і своя мітологія – слов'янська. Вона територіально Україну, на жаль, ніяк не ідентифікує. Однак містить надзвичайно цікаві легенди про походження та характеристичні особливості деяких сусідніх народностей. «Якось, – розповідає одна з таких легенд, захотів чорт створити подібного до себе. Накидав він у казан, у смолу, усілякого зілля й давай варити. Варив, варив, покуштував – вийшов хохол. “Недоварив!” – каже сам до себе чорт і ну знов варити. Варив, варив, покуштував –

вийшов “лях”. “Ще недоварив!” – каже чорт і знов став варити. Варив, варив, знову покуштував – вийшов “німець”. “Ще трошечки недоварив”. І заходився знов варити. Спробував – вдався татарин. “Ось-ось ще трошечки – і буде саме такий, як я”. Ну-мо варити далі. Нарешті спробував востаннє – вийшов “жид”. “Переварив! – вигукнув чорт. – Цей вийшов уже хитрійший і розумніший за самого мене! Перебрав цього разу!” А хіба ж то неправда, – завершує легенда, – що жид хитріший і розумніший за чорта? Він і безп’ятого пошиє в дурні» [7].

Найбільший негатив (на межі абсолютного несприймання) у наших легендах, переказах і мітах стосується росіян. «Українці, – зазначає Г. Булашев, – за звичаєм, називають великоросів “москалями”, “лапотниками” і ставляться до них недовірливо, навіть із якимось страхом, вважаючи їх жадібними, брутальними, нещирими, хитрими, ледачими та мстивими. Народ уникає мати будь-яку справу з “москалем”, не кажучи вже про те, щоб наймати його на службу. “Москаль”, – каже він, – неодмінно обдурить, або ж доведеться з ним сваритись через його лінощі і лукавство, і тоді він накоїть тобі такого, що весь вік жалкуватимеш» [1, с. 148–151].

Вочевидь, ключова проблема саме тут. Найбільша країна світу – Росія (держава, яка займає левову частку континентальних Європи та Азії, сповідує усі релігії світу й у чотири рази перевищує територію держав ЄС) – оце і є та «Азія», від якої все життя дистанціюється Україна, ревно по-брутівськи окреслюючи свою територіальну цілісність й оберігаючи незалежність. Постає питання – чому? І тут доречно поговорити про цінності.

Відверто кажучи, задекларовані на папері цінності РФ та пропонованих нею спільнот не дуже відрізняються від цінностей

ЄС. Ідеться в них і про ідентичність (щоправда іншої якості), і про повагу до людини та її прав, і про принцип верховенства закону, і про демократію й толерантність, і про повагу до людської гідності. Однак, аби відмежуватися від Росії, українські «європеїсти» всіх часів готові (були і є) свідомо обмежити свої національні права й делегувати повноваження наднаціональним органам світового, європейського, американського та інших рівнів. Себто йдеться тут, по суті, не про одвічне протистояння «Схід–Захід», а про намагання України за будь-яку ціну відгородитися від найближчого сусіда. Допустимо мислити навіть ширше: вочевидь, спостерігаємо непримиренну опозицію Росії до більшості держав (імовірно, не лише Європейського континенту). А Україна традиційно стає подіумом для сутичок, реально мілітарних. Саме тут розпочиналися всі світові війни.

Перестати наслідувати Москву й переорієнтуватися на Європу (малося на увазі щось значно об'ємніше, аніж континент) закликали свого часу ще Микола Хвильовий та його однодумці. Однак вони вважали, що на зміну провідній ролі Європи у світовому культурному процесі має прийти такий собі «євразійський/азіатський Ренесанс», у якому провідну роль «гратиме» саме Україна (цитата з «України чи Малоросії»: «Отже, ми, азіатські конкістадори, є, хоч як це й дивно, перш за все “західники”... Діалектика навчила нас нести світло з Азії, орієнтуючись на грандіозні досягнення Європи минулого. Іншого путі, на наш погляд, нема...»). Тоді ідею українського месіанізму як сплетіння «Заходу» та «Сходу» спинила хвиля громадянських протистоянь і репресій. Але історія повторюється просто зараз.

1. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування. Київ: Довіра, 1992. 414 с.
2. Гумільов Лев (2022). Етногенез, біосфера і свідомість. Пасіонарна теорія етногенезу. URL: <https://7promeniv.com.ua/naukovi-doslidzhennia-v/metodolohichni-pidkhody/75-yedyne-pole-humanitarnyi-pidkhid/34-lev-humilov-etnohenez-biosfera-i-svidomist.html>
3. Забужко О. Хроніки від Фортінбраса: Вибрана есеїстика 90-х. Київ: Факт, 1999. 340 с.
4. Колпаков Ю. С. (2018). «Філософія серця» Г. С. Сковороди і її гуманістичне значення. URL: <https://vseosvita.ua/library/filosofia-serca-gsskovorodi-i-ii-gumanisticne-znacenna-56018.html>
5. Костомаров Микола (2002). Дві руські народности / пер. Олександр Кониський, із переднім словом Дмитра Дорошенка. Київ; Лайпціг: Укр. накладня, [1920]. [Набір і електронне форматування: Максим Тарнавський].
6. Кун Микола (2014). Легенди і міфи Стародавньої Греції. URL: <https://iknigi.net/avtor-mikola-kun/71320-legendi-mfi-starodavnoyi-grecyi-mikola-kun/read/page-1.html>
7. Українські легенди про походження та характеристичні особливості деяких народностей. URL: <https://xreferat.com/81/1029-1-ukra-ns-k-legendi-pro-pohodzhennya-ta-harakteristic-hn-osoblivost-deyakh-narodnostey.html>

СКОРочЕНИЙ ВИКЛАД МАТЕРІАЛУ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

1.1. Intelligence shows that it is difficult to find a less popular event than the 'military operation' in Iraq in 2003–2011. Invasion on March 20, 2003 with the code name "Shock and awe" which seems to be symbolic (Søren Kierkegaard's philosophical treatise unconsciously springs to mind) started treacherously. At the same time mass protests broke out on all continents. In response, the world's mass media used technologies to demonise Saddam Hussein, taking into account the destruction of the Kurds, the Iran-Iraq war, the Kuwaiti 'special operation', numerous repressions and attempts to criminalise the state. The Iraqi dictator was enthusiastically "blamed" with the sins of the great tyrants – all this was instantly filmed (the BBC stories and coverage were especially convincing). However, Abu Dhabi and Al Jazeera showed the opposite: destroyed buildings and public places, looted museums. For the coalition journalists, self-censorship and reliance on 'official' sources became more and more relevant – who wanted to be labelled a traitor. With reference to Wall Street Journal, SnocMI. reported that the military were not allowed to disclose their routes, locations, etc.

The publication demonstrates how the Iraqi press also launched a large-scale propaganda campaign: newspaper front pages, cover pages of school and university textbooks were necessarily accompanied

by quotes and images of the leader and markers of Baath's ideology. Later it turned out that even before the outbreak of hostilities, archaeologists from six countries, including Iraq, had published a statement warning of possible losses in the journal "Science" and provided the US Department of Defence with the coordinates of more than 5,000 cultural monuments (it seems that these were the 'tips' that later became 'leads').

The lecture proves that the Pentagon proposed a new model of interaction with the media (which later became traditional): the formation of groups of privileged media and journalists who were granted exclusive rights to cover news.

Using diachronic content analysis, situation modelling and event deconstruction, the author traces how the independence of the media was eroded during the 2003 military confrontations: from being a constraint on the three official branches of government, they were reduced to the level of spokespersons and propagandists for ideologies. At the same time, trust in the media itself as well as in international standards was melting away. This was the onset of a major media crisis that continues to this day.

1.2. Among the religions of the Scriptures, Islam is the youngest one. Its emergence and prosperity are allegedly linked to the inability of Judaism and Christianity to comprehensively meet the needs of the Arabs (mostly pagans) who inhabited the south-western Asian deserts. Scientists believe that a very specific demiurge was required to develop a new religion. He was the future prophet Mohammed (Muhammad), a brilliant politician, mystic and thinker. Unlike the Christian prophet (who also appears in Muslim holy books), Muhammad defended every religious truth not in parables, but literally with fire and sword. Being very temperamental, impulsive, instinctive, warlike, predatory, wild, free like birds, the

Bedouins were very impressed by this, so the glory of the Prophet and the foundations of the new faith spread extremely quickly and successfully from the seventh century onwards. The Koran (the holy scripture of Allah, the Mohammedan God) became their embodiment.

However, Muslims do not tend to consider Allah to be synonymous with a universal deity in all cases. The logic of the 'interpreters' is as follows: if Allah is the otherwise named 'common' God, everything is fine; if he is the greatest of all gods (including the God of Abraham), the 'pagans' should be taught a lesson because they continue to worship the prehistoric Kaaba. This debate has no end in sight... Obviously, there can be none, because in addition to this there is controversy over the blood (Shia Muslims) or symbolic (Sunni) kinship of believers with the Great Prophet (Alewi/Alawi, Druze, Yazidis, Maronites and others "add oil to the fire"). Taking advantage of the situation of chaos, the 'Muslim' terrorists turned the phrase 'Allahu Akbar' into their slogan, motto and war cry (it is the phrase that starts all acts of revenge, such as the shooting at the Charlie Hebdo editorial office).

It is known that almost all ancient truths and basic scientific theories came to the Western world through the East. Since the Middle Ages, hostile to antiquity, left nothing of their predecessors, it is possible that the Arabs made 'small' adjustments to their works when translating the ancient Greeks. And they are implicitly introducing them into the modern information space in a subtle way ('under the sauce' of Shiite sacred deception).

2.1. The first part of the research deals with Jewish, Christian and Islamic communications in the broader discourse context (based on Talmudic works by Josephus Flavius, Titus Livius, Tacitus, Mochus, Hesiod, N. Khusraw, R.Grousset, E.-H. Ray, H. Dodo, K. Cain,

R. Ellenblum, our contemporaries V. Hura, V. Horban, A. Dashkevych, A. Zakharchenko, F. Bani Nasser, V. Rybalkin and others). Using a system of cultural, rationalist and postcolonial methods (analogy, modeling, semiotic, critical and content analyses), it is proved that the past reflects the present and offers keys to understanding it and, in turn, to interpreting permanent armed and information conflicts.

The manual analyses the history of Palestine/Israel in terms of intercultural communication from ancient times to the idea of the Jewish-Islamic state separation. It has been documented that one of the most conflicting “hotbeds of civilization” in the Middle East, the cradle of three religions: Judaism, Christianity and Islam, has constantly changed its name (Philistia, Eretz Yisrael, the Land of Canaan, the Promised/Holy Land, Zion, Kingdom of Israel, Kingdom of Judah, Aelia Capitolina, Syria Palaestina, Levant, Latin Kingdom/Kingdom of Jerusalem, Kingdom of Acre, parliamentary Republic of Israel and PNA (Palestinian National Authority)); it varied its neighborhood (modern Egypt, Syria, Lebanon, Iran, Iraq, Turkey, Jordan etc.); it experienced the protectorates (Babylonian, Roman, Persian, Arabic, Kurdish, Turkic, Romano-Germanic, Soviet, American), but its desire for self-identification and the fulfillment of sacred missions remained decisive.

It has been found that while wandering, the Jews created the largest and most influential diaspora in the world, capable of “resetting” and “changing the format” of the globalised semiosphere, in the space of which Zionism, the movement for the unification of Jews in their historical homeland, was founded. However, according to Sharia law, the territory of Palestine is the third most important topos of Islam, so the armed and informational struggle for the Holy Land (which also involves Christians) has been going on since the first centuries AD.

It is also stated that the World Zionist Congress and the League of Arab States were tasked with the regulation of international communication and since 1897 they have been addressing pressing issues every few years. However, confrontations do not disappear, transforming through the media into hot and cold wars, intifadas, persecutions, pogroms, holocausts, terrorism, special military operations, etc. The article proves that over time culture loses its organic attributes – gloss and aesthetics – and emerges as communication (with projections and reflections of the past).

2.2. The second part of the textbook shows how the history and culture of Israel/Palestine influence the present through the prism of the media, being expressed in the names of intifadas, special operations, political ideologies related to confrontations of the religious right and the activities of many ultra-orthodox movements, currents, scientific concepts, etc.

Using projections on religious canons, the course of lectures shows how Israel and Palestine accuse each other in the media of shelling residential areas and using human shields, destroying hospitals and educational institutions, abusing holy sites, using chemical weapons, etc. Hamas package of accusations is complemented by corrupt facts of looting humanitarian aid, repression of the opposition, and the use of UN territories and resources to launch deadly weapons. In order to prove their positions prominent politicians make loud statements, university rectors resign, and religious leaders elevate the conflict to a sacred level.

The course of lectures states that although all Arab-Israeli confrontations so far have ended rhetorically, we see the inexhaustible possibilities of the “information front”: during Operation Protective Edge in 2014 The Institute for Middle East Media Studies published a manual for Palestinian Authority propagandists that clearly

describes how to cover the armed conflict in the Arab and opposition media. At the same time, several channels broadcast media reports of shelling of a civilian structure deep in the sectoral enclave – and the US State Department condemned the IDF actions (which later turned out to be fake). In response, the Association of Foreign Correspondents protested to Hamas over the use of force and total censorship.

The book proves that by actively using references and links to official sources, expertise, photos and videos, the media raise conflicts to a qualitatively different level, making them as transparent as possible and thereby critically reducing the possibility of manipulating the mass consciousness. And although modern media do not reach the level of religious means of communication in terms of futurology, their influence in aggregate exceeds (and occasionally distorts) the capabilities of Torah, the New Testament and the Holy Quran.

2.3. The study has been conducted into documentaries and classic journalism genres. We have found out that, despite the apparent similarity and current modifications in the information space of the era of new technologies, these are functionally different areas. Documentary filmmaking actively uses all the latest journalistic methods of gathering information and uses certain aspects of its implementation. However, by its nature, documentary remains the equivalent of journalism, so it uses a set of resources that balance between journalism and art: on one hand – relevance, efficiency, factualism, balance of ideas, etc., on the other – imagery, individualism, fiction and others. If we compare the first (non-fiction) films and modern documentaries and journalistic videos (for example, on the topic of the Israeli-Palestinian conflict), we see that the strength of the audience is dominated by traditional documentaries (obviously due to emotionality, subjectivity, imagery, powerful manipulative

effects). Filmmakers who have a degree in journalism, successfully adapt their product to journalism, unfortunately, there are not so many of them. So in addition to positive factors (encouraging objectivity and factuality), convergence of documentary to journalism creates problems in the dimension of perception, evaluation and interpretation. The audience should be carefully prepared for such a statement, which should regulate the strategies of their own perception of information, depending on what is being viewed: a documentary or one of the genres of journalism. Our findings and conclusions can also be considered a field for future research and one of the priority areas for improving documentary and journalistic products.

3.1. We have proved in the course of lectures that in the structure of the modern information space, mass media of the countries in hot spots of the planet, present and “eternal” are the least researched, such as Afghanistan, which was periodically “torn into pieces”, getting into the structure of India, Pakistan, Tajikistan, Uzbekistan, etc., and by force became a colony of the British, Soviet, and American empires. It was found out that the lack of scientific studies depends not only on the dangers awaiting researchers in the era of manuscripts, books, and newspapers (after all, it was necessary to get a physical access to local libraries and other data banks), but also on the specific features of creating and storing information: from the earliest times, the search, recording and dissemination of news depended on the religion and political commitment of authors and their means of communication. As a result, each successive regime began its rule by restricting the rights of chroniclers, historians, and journalists and destroying all means of communication. And those that were created became victims of the next regime.

The book gives evidence that the recent (from the point of view of eternity, obviously not the last) coming to power of the Islamist group Taliban (2021) did not give hope for the prospects of scientific research because literally in the first days of the government they cancelled functional mass media and started repression among journalists and human rights defenders. The intervention of international communities, namely peacekeeping forces of the United Nations, the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE), human rights defenders from “Journalists without borders”, etc. did not work. It was determined that everything was devalued by Sharia law (the vitalist code of laws for the Sunni Islam Muslims).

It was identified that the Afghan mass media do not give true information about internal burning events, so it was decided to use the data of the world media, which apparently have their own correspondents on the territory of the Islamic Emirate, and thus reproduce everything that happened in Afghanistan in the period from the arrival of the Taliban before the beginning of their recognition (August-September 2021). In the book, only the information was used that high-quality mass media actively referred to, and it was immediately assumed what and by who may be falsified in the future.

The results of the study are not said to be very encouraging: new reports from Reuters, Hurriyet, Weltam Sonntag, DW, AFP, RHIPTO, CNN, Al Jazeera gained the garland, they were about almost daily terrorist attacks, the use of death penalty, and the abuse of women. Nature seems to have joined the armed conflicts in the form of deadly storms and floods. It was confirmed that the reality turned out to be much more terrible than unpolished folk legends and fairy tales.

3.2. The lecture points out that in the context of the full-scale invasion of Russia into our country on February 24, 2022, the wars in

Ukraine and Afghanistan, which took place almost one after the other and are still ongoing, are often compared. It is emphasized that every time after making such comparisons, the Ukrainian political elite, in particular President Volodymyr Zelenskyi, refute the identifications: they say that it is about completely different political systems and aggressions, the degree of involvement of foreign partners, religious confrontations, etc. Moreover, attempts to compare are still not exhausted. That is why it was decided to test the assumptions at the scientific level, using world history (mainly the last two centuries), and tracking the “points of contact” of the Afghan and Ukrainian geopolitical situations. The material of the research was not only a selection of news from the “UKRIFORM” multimedia platform, but also journalistic works and iconic art works.

As a result, it was found out that there is actually more in common than expected: existence at the crossroads of West and East, permanent dependence on other states and political regimes, struggle (however, from different sides of the barricades) in 1979–1986, direct involvement in the collapse of the Soviet Union and the destruction of the world system of socialism, logistics of engagements of various levels of peacekeepers during the war, religious conflicts, etc.

It has been proven that all these parallels left a deep mark in the field of figurative and philosophical reinterpretations (which turned out to be much more realistic than the censored mass media), most particularly in novels by Oleksii Dmytrenko (*Stork*), Khaled Hosseini (*The Kite Runner*), Vasyl Slapchuk (*The Book of Oblivion*), Frederick Forsyth (*The Afghan*), songs by Oleksandr Rosenbaum (*Black Tulip*), opinion writing by Svitlana Aleksiiivych (*Boys in Zinc*). However, it was identified that the experience of the writers did not become helpful and instructive, so history seems to be repeating itself again.

Witnessing the milestones of Afghanistan's development, the desire has been fulfilled to be as disengaged as possible in order to prepare for a "cold" perception of modern events in the interpretation of the Ukrainian media conglomerate "UKRINFORM". However, it was found out that the very set of what was voiced allows us to determine, firstly, the level of objectivity of the national media, and secondly, the sphere of their special interests. It turned out that Ukrainian journalism is predictably sensitive to everything related to Russia, for example, information about the evacuation of citizens and official representations, the use of weapons, terrorist acts in embassies... In general, it is concluded that the history and modernity of both peoples are worth careful re-reading – separately and together.

4.1. The lecture proves that in the context of coverage of global geopolitical catastrophes, the problem of unambiguous and clear representation of facts is becoming more and more urgent, since each of the participants in the conflict defends their own views on the causes, consequences and unfolding of events. And the mass media rebroadcast the information conflict, completely disorienting the recipients. It is easy to see by looking at how the media of America, Iran, Britain, France, Israel show the war in Syria: the same event is completely unrecognizable in their situational coverage.

As a result of studying the information space of Afghanistan, Israel, Iran, Palestine, Syria, it was established that the work of the mass media is not of high quality; their functions are much more effectively performed by old means of mass communication such as fiction, cinematography and other areas of cultural production. It was found out that painting turned out to be the most effective and relevant in Syria: it marked the beginning of the revolution of

dignity in 2011 and so far has been recording crimes committed against humanity.

Since no one has yet studied this aspect of communication, the goal was set to explore the visual arts of modern Syria as a means and method of communication with the help of structuralism (distinguishing the directions, methods and styles of modernism), semiotic and content analyzes (identifying symbolic units of communication), comparison (studying the process and experiences), modeling (defining the features of movements, directions and styles), etc.

As a result, it was found that culture is not silent. Modern artists express emotional experiences, record war crimes, sound the alarm in order to draw the attention of the world community to the Syrian disaster. So, the task of mass communication theory is to show exactly how they do it. Therefore, the research unfolds and covers new areas of figurative codification.

So far it has been proven that symbolization was the most significant in terms of symbolism (because it allows us to introduce high abstractions into circulation and testify to the connection of generations). The symbol also helps shape the worldview positions of representatives of numerous Syrian religions (with emphasis on Christianity, Islam and Judaism). Communication not only states reality with the “language” of symbols, but also demonstrates ways to escape from its ideological cataclysms. However, gaining features of stereotyping, signs lose their aesthetics. So the paintings are transformed into posters, murals, caricatures.

4.2. The second part of the research continues the study of current problems of modern Syrian painting as means of communication with the help of the goal was set to explore the visual arts of modern Syria as a means and method of communication with the help of

structuralism (distinguishing the directions, methods and styles of modernism), semiotic and content analyzes (identifying symbolic units of communication), comparison (studying the process and experiences), modeling (defining the features of movements, directions and styles), etc.

The expressionist, futuristic and surreal factors of the production of modern civilization are under consideration.

In the context of cultural research done by T. Hundorova, S. Pavlychko, M. Moklytsia, it was found out that expressionism brings painting closer to journalism due to the incitement of emotions, futurism actually presents art as mass communication, and surrealism testifies to the expressive potentials of the subconscious and the inner world of the producer and the recipient, who were caught in the vortex of geopolitical catastrophes.

It has been proven that in the situation of total censorship, which makes presentation by means of verballity impossible, fine art undertakes the mission of publicizing facts, conveying the truth and finding new ways of communication.

It describes how painting in the form of paintings, murals, caricatures and posters publicizes the terrible state of the Syrian Arab Republic (SAR), which has turned from the cradle of the oldest civilizations into a ruin over the last decade. Even when the engaged media are misleading, culture is not silent. However, "picking up the keys" for reading and perceiving its information is rather challenging.

It was found that allegory, as a rule, manifests itself when certain meanings are consciously (rationally) added to the structure of the picture (such stereotypical codification tends to posterity and caricature), the symbol is introduced intuitively (however, it mostly already exists in religious canons), the metaphor is formed paradoxically (in the form of a consistent logic of fastidious

associations, reminiscent of a dream or delusion). The level of interpretation depends on the morphological and syntactic parameters of the etymon: the author demonstrates his worldview and the uniqueness of their style, the audience reads the images available to them. In the end, it was determined that the most difficult thing to work with is surrealistic images. However, even they are ideologically marked in the Syrian semiosphere. So this highly artistic modern art is relatively readable.

5.1. The role of information is constantly growing in today's world activating the related problems of mass communication focuses as well as issues of adequacy and complete coverage of hot topics and events. Defining the competencies of military and civil journalism is among the most important issues.

Contrary to the tradition, we offer to make no distinction but we suggest unification of mass community activities because we think that military journalism doesn't exist at all, instead there is only propaganda acting in someone's favour and universal journalism that does not obey any guidelines other than professional standards.

An additional problem is that journalism is acting as propaganda now (as propaganda which supposedly cannot exist in legal societies at all). We are trying to show with the help of examples from the world media that each of journalistic areas has to perform its own functions to the highest standard and make no pretense to inappropriate functions.

6.1. The lecture deals with the analysis of Iranian film making which is considered quite a valuable substitute for journalism that permanently gets under religious and political censorship in the history of Persian civilization. With the help of methods of cultural

analysis, modern rationalism and post-colonial criticism it was proved that according to interpretations by Akkas Bashi, Ovanes Ohanian, Forugh Farrokhzad, Dariush Mehrjui, Bahman Ghobadi, Karzan Kader, Jeyhun Salahov, Majid Majidi, Hassan Fathy, Mohammad Rasoulof, Abbas Kiarostami, Mohsen, Samira and Khana Makhmalbaf, Cyrus Nowrasteh, Asghar Farhadi, Mohammad Kart, Massoud Bakhshi, Jafar Panahi, Ebrahim Hatamikia, Houman Seyyedi Iran does not appear as it is represented by the world (and even Persian) mass media. Through the cinematographic prism, the most important problems of the once powerful and noble Persian state are witnessed such as orphan hood and maiming of children who became victims of the Islamic Revolution, Iran-Iraq and USA-Iraq wars, numerous political protest actions; oppression and denial of rights to women, who still suffer from beatings with stones and whips and even having legal education, they spend most of their lives in prison or become forced migrants (grounds for condemnation are banal: improper wearing of hijab, insult of men etc.); problems of suicide as forms of protest against the ideology and morality of society which is still based on adherence to archaic Sharia norms, and others. Simultaneously the political problems of the refugees were witnessed, namely the problems of the Kurds, Afghans, Azerbaijanis and other ethnic minorities in confrontation with the USA, Sunnite Iraq, Soviet Union, the Taliban, remnants of cruel traditions.

It is illustrated how secondary sign systems in the amorphous structure of the artistic-documentary product record phenomena and events that fall under strict censorship in the field of journalism. And most often this happens not with the help of analytical argumentation and facts, but “through the double bottom” of elusive imagery. Thus, audiovisual communication destroys stereotypes,

confirms the self-identification of Persians, and offers to perceive this nation without ideological prejudices.

6.2. The lecture highlights that deplorable state of women is one of the most painful problems of Iran. Despite the fact that local mass media try not to medialize this topic but, on the contrary, they try to prove the opposite, the actual situation is clearly outlined by the cinematography. This is exactly what we prove with the help of methods of analogy, cultural analysis, modern rationalism and post-colonial criticism.

The contrast between pre-revolution Persia at the time of pro-European Shah Reza Pahlavi and the Islamic Republic, which is headed by rahbar (the heir of imams and Supreme Leader of Iran) for over forty years, is traced in the modern series *Scheherazade* by Hassah Fathy and the iconic film *Through the Olive Trees* by Abbas Kiarostami. Consequences of “closed religious education” are shown in the screen adaptation *Apple* by Samira Makhmalbaf. A real public murder is documented by Cyrus Nowrasteh in *The Stoning of Soraya M.* Attempts of girls to get on their feet, despite the terrible tragedies, is reproduced in the interpretation by Khana Makhmalbaf (*Buddha Collapsed Out of Shame*). Asghar Farhadi presents women’s world in a comprehensive and multifaceted manner in the Oscar-winning *A Separation*. Mohammad Kart (*Drown*) and Massoud Bakhshi (*Yalda, a Night for Forgiveness*) recorded teasing stories of marital murder. Female suicide bombers are described by Ebrahim Hatamikia (*Damascus Time*), who coincidentally activates Iran’s ambivalent involvement in the bloody confrontations in Syria at the early 21st century. Jafar Panahi, a filmmaker-dissident by Azerbaijani origin, appears as a kind of women’s lawyer, whose work shows the difficult fate of women from birth to death (*The Mirror, The Circle, Offside, Three Faces* etc.) and real consequences

of protests of modern activists (A Taxi) who advocate gender equality and the abolition of Sharia law.

Abbas Kiarostami demonstrates the other side of the coin (subtle and vulnerable feminine nature) in an exquisite aesthetic video experiment Shirin: while watching, we observe only the faces of the female viewers and their immediate emotions (the real action based on the motives of the heroic epic takes place behind the scenes). In some films, by the way, there are no women at all; however, they are invisibly present as a reflection of the Shiite philosophy of “genetic inheritance of blood”. So, we can say that cinema is currently the only source of true information about Iranian women.

6.3. After the full-scale invasion of Russia into Ukraine all countries of the world gradually got involved into the war which is perceived and viewed differently. Sharp confrontation and heated debates started in the media environment and they continue to this day not only at the level of diplomacy but obviously have a direct relationship to history and culture. Iran suddenly became one of the biggest challenges for the international community since it is a supplier of mass destruction weapons which almost caused the energy collapse of Ukraine in November-December 2022.

Despite the numerous statements of the leading mass media, Iran is still positioning its pacifism and non-involvement in the war in Ukraine. The USA, GB, Germany, France, Turkey, Israel get appropriately involve in the information conflict as one side and the other side is India, China, Syria, Afghanistan and other countries of the East.

To find out what the matters, we decided to investigate the deployment of events and the development of confrontations on the pages of the most official Iranian mass media – the national news agency “Irna” with the help of content analysis, analogy, modelling

and synthesis. The agency has 60 domestic representative offices and 30 ones outside the state.

Results. As a result of the conducted research it became clear that during 15 months of the war (having hesitated a little at its beginning) IRNA carefully “documented” the course of events, but it also revealed certain strategies for hiding uncomfortable information and activation of so-called jeansa (hiding advertisement). The most common ones include periodic repetition (almost instilling) of phrases about support for Ukraine and its territorial integrity; permanent introduction of Afghanistan, Palestine, Syria, Yemen in the context as it is also not peaceful in these countries, Israel, the USA and Turkey appear as a counterweight to the Ukrainian-Russian twists and turns; attempts to shift attention from the actual to the extraneous are also not neglected (for example, prices for timber and protests in France etc.); common input of information on policies of Russia and Putin “under the sauce” of different protocol interviews, vlogs and “international expert evaluations”; very often the agency refers to dubious sources like social networks. However, even the strategic use of tricks does not make individual items of IRNA news at least seemingly credible. The thought involuntarily arises that public non-compliance with international standards has deep historical roots and is connected with sacred values.

Having carried out a superficial analysis of the history and religions of ancient Persia, we came to a logical conclusion: from the most ancient times to the present, the production of culture (in particular, in the aspect of mass media activity) is subject to the law of sacred deception, known among Shia Muslims as taqiya and kitman. Thus, the official sources of the Islam Republic have the full right to lie. Yet, of course, all this requires additional research.

7.1. In Azerbaijan the situation with independent mass media is dramatic; this fact is attested by 168th place (out of 180) in the international rating of freedom of speech. However, for us this info space is the very appropriate study object, because, as a rule, the less journalism there is, the more propaganda they have.

Almost all mass media in Azerbaijan are financed by the state. Consequently, there is no strong opposition or free-will voting (it is out of question). Dissenters are still able somehow to make public and post via social media, but their opinion does not get into traditional media: any discussions are even technically impossible and comments are shut down.

In the national information space the following agencies are mainly operating such as "Vesti", "Day", "Interfax-Azerbaijan", "ECHO", "Aze", "Minval", "Zerkalo", "Sputnik", "Sputnik Azerbaijan", "Trend", "Turan", "1news", "Oxu", "Report" etc. They are those that provide services to other means of communication and control and dose ideological influence.

The national agency Azer Tag as the mainstream media provides its services in the national language, Russian, English, German, French, Spanish, Arabic and Chinese and offers a wide range of information. It has its branch offices in 21 countries of the world. Along with the established sections on health, politics, economy, regions, world, culture, education, sports the agency offers some unconventional ones, for example, "Blood Memory".

The section is rarely updated; the last publication "Montenegro media outlet published an article on the anniversary of the Azerbaijanis' genocide" was on April 1, 2021. It is about the 103rd anniversary of "indiscriminate killings" of Azerbaijanis who died during the military operation, committed by the Armenian terrorist party Dashnaktsutyun, in particular, it is emphasized that

“the genocide of the Azerbaijani people committed by armed Dashnaks and their followers claimed the lives of tens of thousands of civilians whose only guilt was their ethnic and religious origin. Murders and bashing were committed not only against Azerbaijanis but also against other peoples. Muslim houses were engulfed in flames in Baku, Shamakhi, Quba, Khachmaz, Lankaran, Hajigabul, Salyan, Kurdamir. All that then continued in Karabakh, Sangezur, Nakhchivan, Geiche and other regions”.

In general, the original project “Blood Memory” contains data not only about the modern “self-proclaimed” Nagorno-Karabakh Republic, but also about more long-standing Khojaly genocide in 1992 and other debatable issues. However, the ambivalent crusher effectively overlaps with the president’s quotations, addresses to the nation, official records and is used exclusively in the interests of the head of state and the ruling elite. The abovementioned publication “Montenegro media outlet published an article on the anniversary of the Azerbaijanis’ genocide” also ends with the words: “By the Decree of the President of Azerbaijan Heydar Aliyev from March 26, 1998 “On the genocide of Azerbaijanis” these crimes received a political and legal evaluation and were called genocide. Since then, March 31 has been commemorated annually as Day of Azerbaijanis’ Genocide.

The section “Blood Memory” is not intrinsically valuable. It contains carefully collected materials from all media of Azerbaijan which “properly” cover conflicts with neighboring states, chiefly with Armenia. In other words, it is the propaganda in its most traditional form.

The three-language agency “Turan” (the national, English, Russian) seems to be the least dependent in Azerbaijan. In addition to news, it produces analysis and allows having a discussion in comments; however, it gives a side note that the opinions of readers and editors

are not always identical. Last year in May after the publications about violations of opposition rights the site was first cyber attacked and later it was completely closed. However, in November the international organization Reporters without Borders protested the decision and forced to unlock the resource immediately.

Yet production by Turan, in our opinion, is also not balanced enough. For instance, recently they released the biased article “Joe Biden distorted the historical truth about the events of 1915 – the Ministry of Foreign Affairs of Azerbaijan”, in which with reference to the Ministry of Foreign Affairs of Azerbaijan it is said that “the events of 1915 should be studied by historians not politicians.

As you can see, there is practically no journalism in Azerbaijan, instead, there is complete and utter propaganda, it is obvious and undisguised. Of course, these are not posters and postcards as it used to be in the last century, but the power of influence is similar. Social networks could have become the only mouthpiece of “independence” but in the extreme situations they simply do not exist.

The Press Freedom Index of Ukraine is 96 (it is one point higher than last year). The representatives of the national media activism at the international level are “Dzerkalo Tyzhnia” (Mirror Weekly), “Ukrainska Pravda” (Ukrainian Truth) and its sister projects as well as conglomerates like radio “Svoboda” (RadioLiberty) etc.

On February 18, 2021 one of the most top-rated news sites in Ukraine “Dzerkalo Tyzhnia” offered 186 news stories on the topic “Nagorny Kharabakh” by internal search. The latest news dated 02.02.2021 with the heading “Armenia makes a complaint against Azerbaijan to ECHR” is a small news item that contains the lead “Baku is accused of violating a number of conventions”. It gives reference links to official sources (Armenia, Russia and Azerbaijan... 2020) and obviously big expert publications “The Price of Peace”

by Volodymyr Kravchenko and “Prisoners in the Caucasus” by Yevgenia Haber.

In the newspaper story “The Price of Peace” the main figure of insights made by V. Kravchenko, the international policy columnist in “Dzerkalo Tyzhnia” is neither Azerbaijan nor Armenia, but Russia and its role in resolution of the conflict. The core statement of the story is “Moscow still managed to push through its plan and save the CSTO ally, to strengthen its influence on Yerevan and Baku as well as shore up the position in the Southern Caucasus”.

The columnist is trying to find out what arguments the Russians put forward to convince Azerbaijanis and Turks: “Prospects for increasing international pressure on Baku in the event of a continuation of the military operation in Karabakh? Compromising dirt about the Aliyevs? Promises of new arms supplies? Or threats to stop the import of Azerbaijani fruits and vegetables?” Being unable to find answers to the questions, V. Kravchenko states: “Russia still managed to gain leverage over Azerbaijan and almost completely make Armenia dependent on itself, discrediting Pashinyan and punishing the Armenians for the 2018 revolution. But the price for this was the deterioration of its image in the Armenian society. However, this is insignificant for the Kremlin. After all, they think that Armenia will not get anywhere from Russia”. In all articles about wars in the Ukrainian media, Russia comes to the fore.

7.2. The current Armenian strategic problems are adversarial relationship in Nagorny Karabakh and non-recognition of Genocide in the Ottoman Turkey by the world community at the beginning of last century.

Armenia as all ex-USSR countries adhered to a single ideological doctrine for a long time, for this reason even freedom of speech, multiparty system and emergence of advertising did not reverse the situation immediately. In addition, majority of Armenia’s mass

media are abroad (Turkish-language weekly newspaper “Agos Turkey”, American newspaper “The Armenian Mirror-Spectator”, Armenian-Persian newspaper “Arax”, published in Tehran, Russian-language “Noah’s Ark”, “Newspaper of the Armenians in Russia” etc.). The Armenians of the Diaspora outnumber the citizens of Armenia three to one. Since 2012 prices of service providers have fallen sharply, so the Armenians as almost all peoples of the world are actively turning to the virtual reality.

The information space of the continental Armenia is represented by the following mass media such as “Herq”, “Mamul”, “1News”, “Armenpress”, “First Armenian Informational”, a subsidiary of Sputnik information agency “SputnikArmenian”, “PanArmenian” etc. At the beginning of escalation of the Nagorny Karabakh conflict these sites were suffering the most from cyber attacks of the Azerbaijani hackers.

In general, the Armenian web-based media are divided into Russian-language (“Novoe Vremia/New Time”), multi-language (“Herq”, “Mamul”, “1news”, “Armenpress”, “Aravot”, “Yerkir”, “Arka”, “MediaMax”, “First Armenian Informational”, “Tert”, “ArmInfo”, “Pan Armenian”, “Sputnik Armenian”) and Armenian-language (“AZG”, “Noyan-Tapan”, “Armnews”).

Surprisingly, against the background of a very discouraging situation in which even Armenian public television is a supporter of government ideas and initiatives, investigative journalism continues to function and its highest-ranking implementation established in 2001 is online media “Hetq” (“Trace”).

The internet newspaper, by the way covering events in the Armenian, Russian and English languages, is controlled by the following international organizations such as Global Investigative Journalism Network, Association of European Journalists, Organized

Crime and Corruption Reporting Project. Two-thirds of Hetq's budget is funded by the OSCE.

A large selection of materials is dedicated to Nagorny Karabakh on the site. There are 76 publications as of 04.05.2021. It is possible that at the height of the crisis the publications form a separate section. By the way, the website offers more than a thousand publications with search word Artsakh, that is the national equivalent of lexical item Nagorny Karabakh. It is no coincidence that the online newspaper is one of ten Armenian media outlets that suffered cyber attacks on September 27.

News about the armed hostilities is delivered more or less as unbiased and informed stories. The headlines are without manipulation unlike Azerbaijan's Trend. There are no links to social networks or unreliable sources. Writing about settlements after the latest shelling, journalists give only cold facts: "Private and other buildings and cars were damaged as a result of artillery shelling in the capital of Artsakh Stepanakert", "citizens suffered from the shelling", "the child was injured". However, the newspaper also mainly covers Azerbaijani military losses ("Six Armenian servicemen were wounded in the resumption of hostilities as a result of the Azerbaijani provocation. On the part of the enemy, there are dead and wounded"), although, as a rule, the information is reduced to citing official sources ("The Ministry of Defense of the Republic of Armenia strongly condemns the provocation carried out by the Azerbaijani armed forces. The current situation has nothing to do with the key requirement for a ceasefire signed by the presidents of Armenia, Russia and Azerbaijan, and threatens the fragile peace achieved through the direct efforts of the Russian president, "the statement of the Defense Ministry said").

Nagorny Karabakh is not the only hotspot of tension in Armenia. A similar "dispute" over the region exists with Georgia

(Javakhk is a territory of Georgia which is 97 % inhabited by the Armenians). There is a large collection of news stories devoted to this conflict on the site. After the resumption of the Nagorny Karabakh confrontation, the section came to life and was filled with materials about the Georgian government's obstacles to the citizens of Javakhk who took part in the Second Karabakh War.

Territorial conflicts continue on the borders with Turkey. Investigations into the Turkish government's illegal activities often appear on the site, for example, about transport of terrorists and weapons to Karabakh via Turkish airports.

In "Hetq" propaganda is sometimes present where it "should" not be noticed. Particularly, in the publications devoted to the Ukrainian Euromaidan. The editorial board unequivocally and uncompromisingly condemned the Russian intervention, calling it a desire to restore the empire within the Soviet "Eastern bloc" and published an open letter "Long live Ukraine!", signed by influential representatives of international organizations. Thus, the editorial board expressed support for the protesters, although it apparently violated journalistic standards at the same time.

But there is a manifestation of certain intransigence on the site. For instance, in Marine Madatyan's photographic report "Between Maidan and European luxury" (Madatyan, 2013): the journalist simultaneously shows the difficult situation with provisions for the Maidan and in contrast, a lavish press conference at a five-star hotel.

Hetq covers the Israeli-Lebanese conflict objectively with operational reference links to official sources of opposition states. For example, the newspaper also reports in detail on the explosion in Beirut on August 4, 2020, it conveys different narratives operating with official sources.

Obviously, the Armenian media will have a long way to go in the struggle for independence and transparency, but it is worth noting

the positive transformations: from 2018 Armenia rose by 19 steps in the ranking of freedom of speech and received 61st position in 2020.

Afterword

The lecture outlines that there were stages in Ukraine's history when it came under strong Eastern influence. For example, after the decline of Trypillian culture (2800–2300 BC). Then the so-called Yamna (the Pit Grave culture) civilisation emerged, in the carriers of which scientists see Indo-Europeans, who lived on the territory from the Crimea to Kyivan Polissya.

It is also known that after the seventeenth century BC, when the Catacomb culture was replaced by the Zrubna culture (1700–1300 BC), Iranian-speaking tribes of cattle herders lived on the territory of modern Ukraine.

Subsequently (in 375), the advance of the Huns to the west (deep into the European continent) generally caused a large-scale migration of European peoples, known as the Great Migration. The influence of Asia became very tangible (for many European nations) in 1237, when the Mongols launched a European campaign that ended in the suburbs of Vienna (hence there are Mongol features in the faces of Slavs). Finally, at the beginning of the twentieth century, waves of economic and political migration led to the growth of the Eastern population in the 'developed' countries of the West. Immigrants from the eastern continent (fertile Asians) are even perceived in Europe as a 'yellow danger'. However, this situation can also be considered an 'eternal return', since the ancestors of European peoples came to Europe precisely through Asia. So, all Europeans are to some extent descended from Asians. Thus, Ukrainians are also their descendants.

ТРАНСЛІТЕРОВАНІЙ СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Bickerton By Ian J., Klausner Carla L. A History of the Arab–Israeli Conflict. Taylor & Francis Group. 2022. URL: <https://www.routledge.com/A-History-of-the-Arab-Israeli-Conflict/Bickerton-Klausner/p/book/9781032004853>

Flavius Josephus The wars of the jews or history of the destruction of jerusalem. Translated by William Whiston. The Project Gutenberg EBook of. 2009. URL: <https://www.gutenberg.org/files/2850/2850-h/2850-h.htm>

Akhad-kha-Am. Derzhava jevrejiv i “potreby jevrejiv”. Pokhodzhennja sionizmu. Osnovni naprjamky v jevrejskij politychnoji dumky. Mosty kuljтуры. 2004. URL: <http://rua.pp.ua/ahad-gosudarstvo-evreev-nujda-evreev-36837.html>

Gherclj Teodor. Jevrejsjka derzhava. Per. Ivan Paslavsjkij: Apriori, 2020. 108 s.

Gholda. Khudozhnij filjm. Uaserial.tv. 2024. <https://uaserial.tv/movie-golda/ab>

Gordis Danielj. Izrajilj. Istorija vidrodzhennja naciji / per. z anghl. Mykola Klymchuk. – K.: Nash format. 2021. 416 s.

Derzhava Casanidiv (Eran-shakhr). Informacijnyj centr Blyzjkij Skhid. 2024. URL: <http://middleeast.org.ua/history/middle02.htm>

Krymsjkij Aghatanghel Jukhymovych. Istorija Turechchyny: zvidky pochasja Osmansjka derzhava, jak vona zrostala j

rozvyvalasja i jak dosjaghla apogheju svojeji slavy j moghutnosty. In-t skhodoznavstva imeni A. Ju. Krymsjkogho NAN Ukrajiny. [2-ghe vyd., vypr.]. Kyjiv; Ljviv: Olir. 1996. 287 c.

Nasir-i Khusrau. Knygha podorozhi. Serednjovichni istorychni dzherela Skhodu i Zakhodu. 2004. URL: https://www-vostlit-info.translate.goog/Texts/rus10/Safar_name/frametext1.htm?_x_tr_sl=ru&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc

Rishar Zhan. Latyno-Jerusalymjske korolivstvo. Serednjovichna Jevropa. 2024. URL: https://historylib-org.translate.goog/history-books/ZHan-Rishar_Latino-Ierusalimskoe-korolevstvo/19?_x_tr_sl=ru&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc

Salakh ad-din (Saladin), pershyj sultan Jeghyptu z dynastiji Ajjubidiv – khrystyjanstvo abo islam. Jak.bono. 2016. URL: https://jak.bono.odessa.ua/articles/salah-ad-din-saladin-pershij-sultan-egiptu-z.php#google_vignette

Tajemnycja Vavylonu v knyzi Ob'javlennja. Vavylon ta apokalipsys. Youtube. 2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=7kJcFKGssAs>

Flavij Josyp. Iudejsjki davnyny. Abetka viry. 2002. URL: https://azbyka-ru.translate.goog/otechnik/Istorija_Tserkvi/iudeiskie_drevnosti/?_x_tr_sl=ru&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc

Biden, Netanyahu speak as Israel prepares for invasion of Gaza's Rafah/. Jerusalem Post. 2024. URL: <https://www.jpost.com/israel-hamas-war/2024-02-11/live-updates-786260>

Embattled Penn president resigns, board chair follows 'minutes' later. Israelhayom. 2023. URL: <https://www.israelhayom.com/2023/12/10/embattled-penn-president-resigns-board-chair-follows-minutes-later/>

Gaza live blog: 'Ready to Invade Rafah' | PRCS: Patients are Dying | Hezbollah Targets Espionage Equipment | Scores Killed in

Rafah – DAY. Palestinechronicle. 2024. URL: <https://www.palestinechronicle.com/gaza-live-blog-israel-ready-to-invade-rafah-prcs-patients-are-dying-hezbollah-targets-espionage-equipment-scores-killed-in-rafah-day-128/>

Kemp Richard. Hamas's antisemitic influence is even bigger than the Nazis' – opinion. Jerusalem Post. 2023. URL: <https://www.jpost.com/opinion/article-779122>

Osama Ali. Jordanian student fatally Shot in Germany because of his support to Palestine. Albawaba. 2023. URL: <https://www.albawaba.com/news/jordanian-student-fatally-shot-germany-because-his-support-palestine-1546188>

Osama Ali. Palestinian prime minister strongly denounces Israel as an 'Unlawful State'. Albawaba. 2023. URL: <https://www.albawaba.com/news/palestinian-prime-minister-strongly-denounces-israel-unlawful-state-1546727>

Abbas Makhmud, gholova Palestyns'kohoji nacional'noji administraciji. *LB.ua*. 2021. URL: https://lb.ua/file/person/2978_abbas_mahmud.html

Zakharchenko Alla. Chotyryrichnyj rubizh intyfyady. Denj. 2004. URL: <https://day.kyiv.ua/article/den-planety/chotyryrichnyy-rubizh-intyfyady>

Kozhynov Andriy Lytyj svynecj. *Ukrajins'kyj tyzhdenj*. 2009. URL: <https://tyzhden.ua/lytyj-svynets/>

Mycyk Larysa, Dolghonovs'ka Ljudmyla. Madryds'ka myrna konferencija 1991 roku u dzerkali ukrajins'kohoji, rosijskohoji ta bilorus'kohoji istoryoghrafiji. *Pivden'nyj arkhiv. Istorychni nauky: Zbirnyk naukovykh pracj. Vyp/ 30*. 2009. S. 178-183. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Pain_2009_30_24.pdf

Oficijnyj sajт Palestinechronicle. 2024. URL: <https://www.palestinechronicle.com/israeli-soldiers-circulate-dehumanizing-videos-from-gaza/>

Oficijnyj sajt Wafa. 2024. URL: <https://www.wafa.ps/Pages/Details/86540>

Persha intyfada. Gaza. Historymars. 2024. URL: <https://history-maps.com/uk/story/History-of-Israel/event/First-Intifada>

Pidbirka materialiv za poklykannjam "Neporushna skelja". *Youtube*. 2024. URL: https://www.youtube.com/results?search_query=%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F+%D0%BD%D0%B5%D1%80%D1%83%D1%88%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D1%8F

Pljacok Tetjana. Efekt dezhavju. Pershi dni vijny v Izrajili ochyma ukrainok. *Ukrajinsjka pravda. Zhyttja*. 2023. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/10/19/257102/>

Pravda i kryvda. (Ni) koly znovu? Epizod p'jatyj: Izrajilj ta Palestyna. *Podcasts. Apple*. 2023. <https://podcasts.apple.com/ua/podcast/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B4%D0%B0-%D1%96%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B2%D0%B4%D0%B0/id1555216836>

Putivnyk po myrnomu procesu. Posoljstvo Izrajilju v Ukraini. 2024. URL: <https://embassies.gov.il/kyiv/AboutIsrael/the-middle-east/Pages/%D0%9C%D0%B8%D1%80%D0%BD%D1%8B%D0%B9%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%81.aspx>

Rajkhelj Jurij. "Kameni iz ghlyny, shho speklasja" vs "Khmarnyj stovp". *Dzerkalo tyzhnja*. 2012. URL: <https://m.day.kyiv.ua/article/svivoti-dyskusiyi/kameni-iz-hlyny-shcho-speklasja-vs-khmarnyy-stovp>

Semyvolos Ighor. Na Zakhidnomu berezi bez zmin. *Dzerkalo tyzhnja*. 2002. URL: https://zn.ua/ukr/international/na_zahidnomu_berezi_bez_zmin.html

Turov Ighor. "Dijalnistj jevrejskogho ortodoksaljnogho rukhu «Neturej Karta» v konteksti suchasnogho dialoghu cyvilizacij".

Naukovi zapysky IPiEND. Vypusk 3-4. 2018. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/turov_diialnist.pdf

U napadi na Izrajilj 7 zhovtnja vzjaly uchastj shhonajmenshe 3000 bojovykiv KhAMAS. Ukrinform. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3781609-u-napadi-na-izrail-7-zovtna-vzali-ucast-sonajmense-3000-bojovikiv-hamas.html>

Uspensjka Anastasija. 30 rokiv norvezjnym ughodam: jak vyjshlo, shho palestynци ta izrajiljtjany zaplaly krov'ju za myrnyj proces. VVS. 2023. URL: https://www-bbc-com.translate.google.com/russian/articles/ce524jpd26eo?_x_tr_sl=ru&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc

תגיעו לא אהם: לחמאס מצרים של האזהרה. Y.net. URL: <https://www.ynet.co.il/news/article/hkt8004isp#autoplay>

واعة تقال ال توالي ال ثاني ل ل يوم ي تواصل ج ذين على ال عدوان 68 ... الوطن ذ يا على ال المزيد. *Donia-AlWatan*. 2023. URL: <https://www.alwatanvoice.com/arabic/news/2023/12/13/1538518.html>

ت تساقق ف لسط يذية دولة ق يام منع حول ن تذيهاو ت صريحات: ردي نة بو ال تحرير منظمة شرعية ضد المشد بوهة ال غرب ية الإعلامية ال حملة مع Wafa. 2023. URL: <https://www.wafa.ps/Pages/Details/86540>

غزة قطاع على بال عدوان ت نديدا أوروبا ية وعواصم مدن في تظاهرات. Wafa. 2024. URL: <https://www.wafa.ps/Pages/Details/89797>

ل لشعب جديدة. Wafa. 2023. URL: <https://www.wafa.ps/Pages/Details/86538>

ال نمر أبو و ل يث ال شهيد ج ثمان تشيع غ ف يرة جماهير: ج ذين Wafa. 2023. URL: <https://www.wafa.ps/Pages/Details/86548>

رفح في سكنياً م بنى اسد تهدف ال الذي الإسراء يلي ال قصف ت دين ف رذ سا Wafa. 2023. URL: <https://www.wafa.ps/Pages/Details/86547>

Vertov Dzygha. (1922). Kino-Pravda. 13. Zhovtneva. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=lcDERIBMq7U>

Izrajilij chy Palestyna? Stiny Jerusalymu. (2022). Dokumentaljnij filjm. URL: https://www.youtube.com/watch?v=VGqYbklm6cw&ab_channel=%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%A0%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0

Istorija vzajemyn Izrajilju z arabsjkym svitom. (2008). Dokumentaljnij filjm. URL: https://www.youtube.com/watch?v=UYgYDKk6oHs&t=1946s&ab_channel=%D0%A6%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B5%D0%A2%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5

Istorija Izrajilju: arabo-izrajiljskij konflikt ta rolj brytanciv. (2016). Dokumentaljnij filjm. URL: https://www.youtube.com/watch?v=l9P0AHwYUNY&ab_channel=BBCNews-%D0%A0%D1%83-%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B1%D0%B0

Lebedjev, N. A. (1965). Narys istoriji kino: Nime kynu. URL: <http://www.bibliotekar.ru/kino/1.htm>

Palestyna. Kivity zamistj bomb (Jak Izrajilij zabyraje zemli Palestyny?) (2020). Dokumentaljnij fyljm. URL: https://www.youtube.com/watch?v=LhgP6r-bn64&ab_channel=%D0%92%D0%9E%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%9E%D0%9C%D0%A3-%D0%92-%D0%9E%D0%9B%D0%AF%21

Chomu rozpochalasja persha arabo-izrajiljsjka vijna. (2008). Dokumentaljnij filjm. URL: https://www.youtube.com/watch?v=emWLU8McQOA&ab_channel=%D0%A6%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B5%D0%A2%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5

Romm, Mykhajlo. (1965). Zvyčajnyj fashyzm. Dokumentaljnij filjm. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=vIAFJ7QIU7k>

Sektor pekla. (2023). Dokumentalnyj film. URL: [https://www.youtube.com/watch?v=lf0GNEmcCS8&ab_channel=%D0%A0%D0%93%D0%92%D0%9A%22%D0%94%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%](https://www.youtube.com/watch?v=lf0GNEmcCS8&ab_channel=%D0%A0%D0%93%D0%92%D0%9A%22%D0%94%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%22)

Slobodjan, M. I. (1972). Suchasnyj ukrajinsjkyj dokumentalnyj film. Kyiv: Naukova dumka, 120 s.

Gholokost ta stina apartejidu. Polamani doli arabo-izrajiljskoji vijny. (2023). Dokumentalnyj film. URL: https://www.youtube.com/watch?v=2Vf96-CVcY8&ab_channel=CBCTVAzerbaijan

Shub Esfir. Pidbirka za zapytom "Esfir Shub". URL: https://www.youtube.com/results?search_query=%D0%B5%D1%81%D1%84%D0%B8%D1%80+%D1%88%D1%83%D0%B1

Cousins, Mark. (2014). Dear John Grierson: A Postscript to The Story of Film (rough cut). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=YamlocxI7uc>

Ghjadzhevi Nizami. Lejla y Medzhnun: poema / per. L. Pervomajskogho. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?-tid=2921>

Epos pro Ghiljghamesha. URL: <https://buki.com.ua/blogs/epos-pro-hilghamesha-korotkyy-vyklad/>

مرحله لومړنۍ ادب ياتو و بنوون يزود كې اف غاند سد تان په . صابر م پيرزايف
– 10.01.06 : علوم ف ي لول ډاك ټر... dis. ل نديز : (درېمه لومړۍ پيړۍ شلمې د)
مخ 54. 1994 دو شنه به، ادب يات هيوادونو د پهرن يو د اف ري قاو آس ياد

Sen-Viktor P. de. Boghy ta ljudy / prov. M. Voloshyna. Kyiv: MP "Muza", 1992. 336 s

د :مط بوعات اف غاند سد تان د كې دوره ورو سد ته نه پ اچاهۍ د . الله عزت حد سد يني
مسكو، ژورنال يزيم – 10.01.10 : علوم ف ي لول ك يند... dis. ل يكوال لنديز
مخ 39. 2012

Aghejeva V. Istorija ljubovi j ghidnosti: recenzija na knyghu Vasylja Slapchuka. BBC NEWS Ukrajina. 13.11.2013. URL:

https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2013/11/131113_book_2013_review_slapchuk_ageeva

Afghanistan 80-ykh. Pam'jatajemo... Oficer Ukrainy. #1–2 (97–98), 2019. С. 36.

Afghanistan. UKRINFORM. URL: <https://www.ukrinform.ua/tag-afganistan>

Ghosejni Khaled. Lovecj povitrijnykh zmijiv: roman / per. Kateryny Mikhalicynoji. Ljviv: Vydavnyctvo Starogho Leva, 2021. 432 с.

Kosjuk O. M. Je nesuis pas Charlie (iclamsjkyj teroryzm i mas-media). *Materialy II mizhnarodnogho internet-sympoziumu «Kryza jak rushij ambivalentnykh zmin krizj pryizmu media»*. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/6404/1/kosiuk%20%287%29.pdf>

Kosjuk O. M. Rizdvjanyj «karnaval» v Paryzhi (tragedija «Sharli Ebd» krizj pryizmu dvokh teorij smikhu). *Materialy II mizhnarodnogho internet-sympoziumu «Kryza jak rushij ambivalentnykh zmin krizj pryizmu media»*. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/6080/1/kosiuk%20%20%281%29.pdf>

Pyvovarov Serghij, Spirin Jevghen. 33 roky tomu radjansjki vijsjka pishly z Afghanistanu. Zghadujemo pro ostannju vijnu Radjansjkogho Sojuzu, jaka pryskoryla jogho rozval. URL: <https://babel.ua/texts/76649-33-roki-tomu-radyanski-viyska-pishli-z-afganistanu-zgaduyemo-pro-ostannyu-viynu-radyanskogo-soyuzu-yaka-priskorila-yogo-rozval-u-15-foto>

Rubelj V. A. Istorija serednjovichnogho Skhodu. Kyjiv: Lybidj, 2002. 736 s.

Slapchuk Vasylj. Knygha zabuttja: roman. Kyjiv: Jaroslaviv val, 2013. 368 s.

Slapchuk Vasylj. Ne dumaju, shho pam'jatj pro vijnu potribno kuljtyvuvaty. BBC NEWS Ukrainina. 27.11.2013. URL: <https://www.bbc.com>

com/ukrainian/entertainment/2013/12/131127_book_2013_interview_slapchuk_im

Taliban i taliby: khto vony taki? BBC NEWS Ukraїna. 16.08. 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-58221700>

Toj, shho bizhytj za vitrom: khud. filjm / rezh. Foster Mark. URL: https://uakino.club/filmy/genre_drama/6642-toy-scho-bzhit-za-vtrom.html

Forsajt Frederik. Afghanecj: roman. URL: <http://loveread.ec/contents.php?id=25419>

Ayoubi Aula. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/aula-al-ayoubi-untitled-3/> (date of application: 20.06. 2024)

Azzam Tammam. Painting «Monitors». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/monitors-tammam-azzam/> (date of application: 20.06. 2024)

Duncan Zhivago. Painting «Close your eyes and touch». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/zhivago-duncan-close-your-eyes-and-touch/> (date of application: 23.06. 2024)

Ferzat Ali. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/ali-ferzat-untitled-30/> (date of application: 21.06. 2024)

Ferzat Ali. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/ali-ferzat-untitled-38/> (date of application: 25.06. 2024)

Hamwi Fadi. Painting «Checkpoint». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/fadi-al-hamwi-checkpoints/> (date of application: 24.06. 2024)

Hamwi Fadi. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/from-the-damascus-museum/> (date of application: 26.06. 2024)

Hijazi Sulafa. Painting «Princess with long hair». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/sulafa-hijazi-the-long-hair-princess/> (date of application: 27.06. 2024)

Interview With Syrian President Bashar al-Assad. URL: <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748703833204576114712441122894> (date of application: 23.06. 2024)

Kassab-Bachi Marwan. Painting «Man». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/marwan-kassab-bachi-der-gemahl-the-husband/> (date of application: 25.06. 2024)

Mokawas Ali. Painting «Stock». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/ali-mokawas-composition/> (date of application: 27.06. 2024)

Mouderras Fateh. Painting "Icons of «Mudares». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/fateh-al-mouderras-icons-of-mouderras/> (date of application: 22.06. 2024)

Nabaa Nazir. Painting «Outsider». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/outsider-nazir-nabaa/> (date of application: 22.06. 2024)

Omari Abdalla. Painting «Bashar al-Assad. Mediterranean». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/bashar-al-assad-mediterranean-abdalla-omari/> (date of application: 20.06. 2024)

Rifai Ismail. Painting «She and her creations». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/ismail-al-rifai-she-and-her-creatures/> (date of application: 20.06. 2024)

Shami Walid. Painting «Mariam». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/maryam/> (date of application: 20.06. 2024)

Syria. Virtual collection of paintings. URL: <https://translate.google.com/?hl=ru&sl=uk&tl=en&text=%D0%92%D1%96%D1%80%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%>

D1%8F%20%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BD
&op=translate (date of application: 20.06. 2024)

Zayat Elias. Painting «Resurrection». URL: <https://www.barje-elartfoundation.org/collection/elias-zayat-resurrection/> (date of application: 20.06. 2024)

Vezha zi slonovoji kistky. MATRIX. URL: <https://matrix-info.com/vezha-zi-slonovoyi-kistky/> (дата звернення: 21.06. 2024)

Kamysh Markijan. Syrijska literatura chasu vijny. Denj. URL: <https://day.kyiv.ua/blog/polityka/syriyska-literatura-chasu-viyny> (дата звернення: 20.06. 2024)

Kosjuk O. M. Iransjkyj kinematoghraf jak ekvivalent zhurnalistyky u systemakh masovoji komunikaciji ta kuljтуры: chastyna persha. Vcheni zapysky Tavrijskogho nacionaljnogho universytetu imeni V. I. Vernadsjkogho. Serija: Filologhija. Zhurnalistyka. T. 34 (73). No 2. Kyjiv. Vydavnychyj dim «Gheljvetyka», 2023. S. 311–322.

Kosjuk O. M. Iransjkyj kinematoghraf jak naturalistychnyj fiksator ta interpretator ghendernykh problem: chastyna druga. Vcheni zapysky Tavrijskogho nacionaljnogho universytetu imeni V. I. Vernadsjkogho. Serija: Filologhija. Zhurnalistyka. Tom 34 (73). No 3. Kyjiv. Vydavnychyj dim «Gheljvetyka», 2023. C. 275–287.

Kosjuk Oksana. Racionalistychnyj dyskurs masovoji komunikaciji. Lucjk: Vezha-Druk, 2023. 520 c.

Moklycja M. V. Modernizm jak struktura: Filosofija. Psykhologhija. Poetyka : monoghrafija. Vyd. 2-e, dopov. i pererob. Lucjk: RVV «Vezha» VDU im. Lesi Ukrajinky. 2002. 390 c.

Savchuk Tetjana. «Arabska vesna»: Blyzjkyj Skhid cherez 10 rokiv pislja khvyli revolucij. Radio Svoboda. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/arabska-vesna-10-rokiv-naslidky/31006081.html> (data zvernennja 25.06.2024)

10 rokiv vijny u Syriji: komu vyghidnyj konflikt ta jaki shansy na myrne zavershennja. Suspiljne. Novyny. URL: <https://suspilne.media/113723-10-rokiv-vijni-u-sirii-komu-vigidnij-konflikt-ta-aki-sansi-na-mirne-zaversenna/> (data zvernennja 25.06.2024)

Adnan Etel, Fattal Simone. Painting «Lebanon». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/la-montagne-liban-etel-adnan-simone-fattal-2/> (date of application: 20.06. 2024)

Arabi Asaad. Painting «Red lines». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/red-lines/> (date of application: 21.06. 2024)

Ashkar Mazen. Painting «Persecuted». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/haunted-mazen-ismail-al-ashkar/> (date of application: 25.06. 2024)

Ayoubi Aula. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/aula-al-ayoubi-untitled/> (date of application: 23.06. 2024)

Bahjat Noor. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/untitled-noor-bahjat/> (date of application: 22.06. 2024)

Daadouch Mahmoud. Painting «East». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/from-the-east-2/> (date of application: 21.06. 2024)

Dahdouh Bassem. Painting «Corridor of a Syrian prison». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/the-hallway-of-a-syrian-jail-bassel-safadi/> (date of application: 23.06. 2024)

Dahdouh Bassem. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/artist/syria/bassem-dahdouh/> (date of application: 20.06. 2024)

Dalloul Ziad. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/ziad-dalloul-source-lumiere-source-of-light/> (date of application: 20.06. 2024)

Dauood Adel. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/untitled-adel-dauood-2/> (date of application: 24.06. 2024)

Ferzat Ali. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/ali-ferzat-untitled-30/> (date of application: 24.06. 2024)

Ferzat Ali. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/ali-ferzat-untitled-38/> (date of application: 27.06. 2024)

Ismail Naim. Painting «Freedom fighters». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/naim-ismail-al-fid-daiyoun-freedom-fighters/> (date of application: 22.06. 2024)

Ismail Naim. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/naim-ismail-untitled-2/> (date of application: 21.06. 2024)

Ismail Nazir. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/nazir-ismail-untitled/> (date of application: 26.06. 2024)

Ismail Nazir. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/nazir-ismail-untitled-2/> (date of application: 27.06. 2024)

Jabiri Ali. Painting «Maan». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/maan/> (date of application: 20.06. 2024)

Kassab Marwan. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/marwan-kassab-bachi-untitled-2/> (date of application: 20.06. 2024)

Kassab Marwan. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/marwan-kassab-bachi-july-2006/> (date of application: 20.06. 2024)

Kassab Marwan. Painting “Three Palestinian boys”. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/marwan-kassab-ba-chi-fidayeen-three-palestinian-boys/> (date of application: 22.06. 2024)

Mannan Abdul. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/untitled-abdul-mannan-shamma/> (date of application: 26.06. 2024)

Marzouki Waseem. Painting «Platform». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/waseem-marzouki-platform-28-594-283-69-170006/> (date of application: 25.06. 2024)

Mokawas Ali. Painting «Stock». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/ali-mokawas-composition/> (date of application: 23.06. 2024)

Moudarres Fateh. Painting «A beast and a commoner». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/fateh-moudarres-the-beast-and-the-commoner/> (date of application: 20.06. 2024)

Moudarres Fateh. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/fateh-al-moudarres-untitled/> (date of application: 21.06. 2024)

Mulhem Amal. Painting without title «Bride». URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/amal-mulhem-the-bride/> (date of application: 27.06. 2024)

Rifai Ismail. Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/ismail-al-rifai-untitled/> (date of application: 21.06. 2024)

Adonis (Ali Ahmed Said Esber). Painting without title. URL: <https://www.barjeelartfoundation.org/collection/adonis-ali-ahmed-said-untitled/> (date of application: 20.06. 2024)

Denysko Petro. Insajt. Vizualjni j muljtymodaljni metafory v zhyvopysi, skuljpturi, kino ta inshykh vizualjnykh mystectvakh. Poltava: FOP Ghovorov S. V., 2021. 248 c.

Kartyny. Impresionizm. Kramnycja kartyn. URL: <https://art-holst.com.ua/blog/kartini-impresionizm> (дата звернення 25.06.2024)

Poshuky Vinsenta. Stylj ta tekhnika Van Ghogha. URL: https://artchive-ru.translate.google.com/publications/1934~Poiski_Vinsenta_Stil'_i_tekhnika_Van_Goga?_x_tr_sl=ru&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc (дата звернення 21.06.2024)

Khadid Diana. Ghalereja Kasmin. URL: <https://www.kasmingallery.com/artists/30-diana-al-hadid/> (дата звернення 22.06.2024)

Al Aman. Accessed August 21, 2020. <http://al-aman.com/>

Al Jazeera *يجري مشاورات ال ل بنادي ال رد يس ..ماكرون زيارة ق بيل*. Accessed August 28, 2020. <https://www.aljazeera.net/>

V Izrajili ghotovi likuvaty poranenykh pid chas vybukhu v Bejruti. Dostup 5 serpnja 2020 r. URL: <https://www.dw.com/ru/izrajskaja-bolnica-gotova-lechit-ranennyh-pri-vzryve-v-bejrute/a-54442-285>

Vybukh u portu Bejruta. Shho vzhe vidomo. Dostup 5 serpnja 2020 r. URL: <https://www.dw.com/ru/vzryv-v-portu-bejruta-cto-iz-vestno-na-dannyj-moment/a-54446571>

Vybukhonebezpechnu selitru v Bejrut pryvezlo sudno rosijany-na. Dostup 5 serpnja 2020 r. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/press-review-53667372>

Ljudjanistj vazhlyvisha": meriju Telj-Aviva pidsvityly u koljory prapora Livanu, z jakym Izrajilj oficijno u stani vijny. Dostup 5 serpnja 2020 r. URL: <https://hromadske.ua/posts/lyudyanist-vazhlyvisha-meriyu-tel-avivu-pidsvitili-u-kolori-praporu-livanu-z-yakim-izrayil-oficijno-u-stani-vijni>

Beirut's Accidental Cargo: How an Unplanned Port Visit Led to Disaster. Accessed August 6, 2020. URL: <https://uk.reuters.com/artic->

le/uk-lebanon-security-blast-ship/beiruts-accidental-cargo-how-an-unscheduled-port-visit-led-to-disaster-idUKKCN25224P

Slugan M., Terrone E. Documentary Studies and Analytic Aesthetics in Conversation. *Studies in Documentary Film*. Vol. 15, Issue 2. 2021. С. 114-126

Akvani H., Zarifi A., Fakhraei H. A Critical Analysis of the Political Discourse of Exceptionalism in the American Sniper Movie. *Media studies*. Issue 11(21). 2020. С. 24-43.

Kosjuk O. M. Osoblyvosti doslidzhennja nonfikshn u suchasnomu informacijnomu prostori. *Vcheni zapysky Tavrijskogho nacionaljnogho universytetu imeni V. I. Vernadsjkogho Serija: Filologhija. Zhurnalistyka*. T. 32 (71). # 4. Chastyna 3. 2021. С. 199–205.

Kosjuk. O. M. «Spiljna» istorija Afghanistanu j Ukrajinjy krizj pryizmu ZMK. *Vcheni zapysky Tavrijskogho nacionaljnogho universytetu imeni V. I. Vernadsjkogho. Serija: Filologhija. Zhurnalistyka*. T. 33 (72). # 5. Chastyna 2. 2022. С. 218–224.

Farrokhzad Forukh. Budynok – chornyj. oKino.ua. Korotkometrazhnyj dokumentaljnij filjm. Tegheran. 1963. URL: <https://www.okino.ua/film/dom---chernyj-389574/>

Yurdgül Yusuf. İnan sinemasının gelişim tarihi (İslam Devrimi öncesi ve sonrası). *Sosyal Araştırmalar Dergisi MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 6 Sayı: 4. 2017. С. 577–587.

Ghobadi Bakhman. Cherepakhy mozhutj litaty. Kinorium. Khudozhnij filjm. Tegheran, Paryzh. 2005. URL: <https://ua.kinorium.com/323583/>

Kader Karzhan. Syroty. HD-REZKA. Khudozhnij filjm. Stokgholjm, Gheljsinki, Baghdad. 2012. URL: <https://rezka.ag/films/drama/10400-siroty-2012.html>

Salakhov Dzhejkhun. More i litajucha ryba. Youtube. Khudozhnij filjm. Tegheran. 2015. URL: https://www.youtube.com/watch?v=gJW_WtK03sU

Madzhydi Madzhyd. Doshh. Youtube. Khudozhnij filjm. Tegheran. 2001. URL: https://www.youtube.com/watch?v=y1K_8-wuVVwA&list=PLogGIFpHuhCrVKj66Sr-ESQk2lRXm2O65&inde

345 Iranian women made the list of the world's most cited researchers. IRNA. Tehran. 2023. URL: <https://ru.irna.ir/news/8501-5380/345>

Minister of Culture of Iran: 30 thousand women published books last year. IRNA. Tehran. 2003. URL: <https://ru.irna.ir/news/85005343>

Kiorastami Abbas. Krizj olyvy. Uakino.lu. Khudozhnij filjm. Tegheran, Paryzh. 1994. URL: <https://uakino.lu/40291-skvoz-oli-vy.html>

Makhmaljaf Samira. Jabluko. Kinorium. Khudozhnij filjm. Tegheran, Paryzh. 1998. URL: <https://ua.kinorium.com/name/40-5057/>

Nauraste Sajrus. Zabyvannja kaminnjam Sorajji M. BASKINO. Khudozhnij filjm. Njju-Jork. 2008. URL: <http://baskino.me/films/dramy/6980-zabivanie-kamnyami-sorayi-m.html>

Makhmaljaf Khana. Budda zvalyvsja vid soromu. Uakino.lu. Khudozhnij filjm. Tegheran, Paryzh, Kabul. 2007. URL: <https://uakino.lu/33249-budda-ruhnul-ot-styda.html>

Farkhadi Asghar. Rozluchennja Nadera i Simin. ENEYIDA.tv. Khudozhnij fyljm. Tegheran, Paryzh, Videnj. 2011. URL: <https://ene-yida.tv/4018-rozluchennya-nadera-i-simin.html>

Kart Mukhammad. Potopajuchi. Afisha. Khudozhnij filjm. Tegheran. 2020. URL: <https://www.afisha.ru/movie/269251/>

Kiarostami Abbas. Smak vyshni. Uakino.lu. Khudozhnij filjm. Tegheran, Paryzh. 1997. URL: <https://uakino.lu/37068-vkus-vish-ni.html>

Rasulof Mokhammad. Zla nemaje. KINOZED. Khudozhnij filjm. Tegheran, Berlin, Pragma. 2020. URL: <https://kinozed.com/movie/zla-ne-suschestvuet/>

Bakhshi Masud. Jalda – nich vybachennja. Ja ljublju kino onlajn. Khudozhnij filjm. Tegheran. 2019. URL: <https://ilovekino.online/filmi/18722-jalda-nich-vibachennja-2019.html>

Panakhi Dzhofar. Taksi. BASKINO. Khudozhnij filjm. Tegheran. 2015. URL: <http://baskino.me/films/dramy/12931-taksi.html>

Kiarostami Abbas. Krupnyj plan. ZONA. Khudozhnij filjm. Tegheran. 1990. URL: <https://w140.zona.plus/movies/krupnyi-plan>

Khatamikija Ebrakhym. Damasjkyj chas. Uakino.lu. Khudozhnij filjm. Tegheran. 2018. URL: <https://uakino.lu/30918-damasskoe-vremja-2018.html>

Kiarostami Abbas. Shirin. Youtube. Feature film. Tehran. 2008. URL: https://www.youtube.com/watch?v=zU4nDFIAwDQ&t=494s-&ab_channel=SamarthGrover

Kosiuk O. Propaganda and Journalism (in the Context of the Second Karabakh War). European journal of transformation studies. 2022. Vol. 10, no. 1: Europe Our House. Tbilisi. Pp. 78–97. URL: <http://surl.li/mvcus> (date of application: 23.03.2023).

Iran mozhe zbiljshyty postachannja zbroji Rosiji, aby posylyty dvostoronni vidnosyny – ISW. Radio Svoboda. URL: <http://surl.li/mvcwd> (data zvernennja: 07.04.2023).

Kuljchyns'kyj O. Za zakonamy Shariatu. Ukrajins'kyj tyzhdenj. URL: <https://tyzhden.ua/za-zakonamy-shariatu/> (data zvernennja: 06.04.2023).

Minakov M., Zasse G., Isachenko D. Secesionizm u Jevropi. Ideologhija i polityka. 2019. № 1 (12). С. 4–10.

Nakaz #73 Gholovnokomanduvacha Zbrojnykh syl Ukrainy «Pro orghanizaciju vzajemodiji mizh Zbrojnomyi sylamy Ukrainy,

inshymy skladovymy syl oborony ta predstavnykamy zasobiv masovoji informaciji». 03.03. 2023. URL:<https://ips.ligazakon.net/document/MUS36785> (data zvernennja: 06.04.2023).

Pyrygh V. Rosija verbuje na vijnu v Ukrajinu palestyns'kykh bizhenciv z Livanu. ZAXID.NET. URL: https://zaxid.net/rosiya_verbuje_na_vijnu_v_ukrayinu_palestyns'kykh_bizhenciv_z_livanu_n1558858 (data zvernennja: 06.04.2023).

Russia and Iran Have High Hopes for Each Other (FP).02.04.2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/05/02/russia-iran-grain-trade-china-investment-bri/> (dateofapplication: 04.04.2023).

Sajid E. Kuljtura j imperializm : monoghrafija. Kyjiv: Krytyka, 2007. 608 s.

Chunikhina S. Svoji chuzhi: naprjamy produkuvannja i psykhologhichna rolj «inshogho» v ukrajins'komu suspiljstvi. *Ideologhija i polityka*. 2020. # 2 (16). S. 304–319.

Azer Tag. (2021). Azerbaijan State News Agency. URL: <https://azertag.az/> (as of April 29, 2021).

AZTV. Telepediya. Televiziya ensiklopediyası. 2024. URL: <https://telepedia.fandom.com/ru/wiki/AzTV>

İkinci Qarabağ müharibəsinin xronikası: 44 günün hekayəsi. Youtube. 2023. URL: https://www.youtube.com/watch?v=56Eruer2s-P8&ab_channel=CBCTVAzerbaijan

Kosiuk Oksana. (2020). Transformation of modern military journalism. The role of technology in the socio-economic development of the post-quarantine world. Katowice : Publishing House of Katowice School of Technology, 54–65.

Prezident İlham Əliyev: “Dağlıq Qarabağ münaqişəsi artıq mövcud deyil”. AZTV. 6 trav. 2024. URL: <https://aztv.az/ru/resmi/prezident-i-lham-liyev-dagliq-qarabag-munaqis-si-artiq-yoxdur>

Siebert Fred & Peterson Theodore & Schramm Wilbur. (1984). *Four Theories of the Press: The Authoritarian, Libertarian, Social Responsibility, and Soviet Communist Concepts of What the Press Should Be and Do*: University of Illinois Press.

Turan. (2021). Information agency. [Online]. Available at the address: <https://turan.az/> (as of April 29, 2021).

Vətən müharibəsində hamımızın ürəyini fəth edən müxbirlərdən olan Elnur Tofiqi tanıyaq. Youtube. 2024. URL: https://www.youtube.com/watch?v=oGWavV_RQNU&ab_channel=AZTV

2024 World Press Freedom Index – journalism under political pressure. Reporters without borders. 2014. URL: <https://rsf.org/en>

Boghatko Julija. (2006). Jozef Ghebbeljs jak papa masovykh komunykcij. URL: <https://www.sostav.ru/columns/eyes/2006/k53/> (stanom na 29 bereznja 2021).

Ghaber Jevghenija. (2020). Kavkazjki branci. Dzerkalo tyzhnja. URL: <https://zn.ua/ukr/international/kavkazki-brantsi.html> (станом на 22 лист. 2020).

Ghumanytarnyj portal. (2020). Rejtyng krajn za yndeksom svobody presy. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/worldwide-press-freedom-index> (stanom na 9 travnja 2021).

Joe Biden distorted the historical truth about the events of 1915 – Azerbaijani Foreign Ministry. (2021). *Turan*. URL: https://turan.az/ext/news/2021/4/free/politics_news/ru/3424.htm (as of April 24, 2021).

Kosjuk Oksana. Propaghanda jak zhurnalistyka pid chas vijny (na prykladi ZMI Azerbajdzhanu ta Ukrajinu). Proceedings Book. Taras Shevchenko 9 th international conference on social sciences. 14–15 august, 2023. Lutsk-Ankara. С. 365–370.

Kravchenko Volodymyr. (2020). Cina myru. Dzerkalo tyzhnja. URL: <https://zn.ua/ukr/international/tsina-miru.html> (stanom na 11 lystopada 2020).

Minakov Mykhajlo & Zasse Gvendolin & Isachenko Darija. (2019). Secesionizm u Jevropi. Ideologhija i polityka. 1(12): 4–10.

Montenegrin publication publishes article on anniversary of Azerbaijani genocide. (2021). Azer Tag. URL: https://azertag.az/ru/xeber/Montenegrinskoe_izdanie_opublikovalo_statyu_o_godovshch_ine_genocida_azerbaidzhancev-1745511 (as of April 29, 2021).

Blood Memory. Section. (2021). Azer Tag. URL: https://azertag.az/ru/bolme/bloody_memory(as of April 29, 2021).

Rezultaty poshuku za: «Naghirnyj Karabakh». Dzerkalo tyzhnja. URL: https://zn.ua/ukr/search/query=%D0%BD%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%80%D0%BD%20%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D1%85?date_start=&date_end=&news=on&article=on&photo_video=on&interview=on. (stanom na ljutyj-berezenj 2021)

Skulenko Mykhajlo (2009). Media-ideologhija. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/178036-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-3935-65-1-10-20190913.pdf> (stanom na 9 travnja 2021 r.).

“Chornyj sichenj” azerbajdzhanci vidznachajutj 30-tu richnyciju kryvavoji rozpravy. *Radio Svoboda*. 19 sichnja 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/chorny-sichen-v-azerbajdzhani-v-1990-rotsi/30387187.html>

Baghdasaryan, Laura & Barseghyan, Suzanna & Stepanyan Shoghik. (2019) Media consumption and information preferences in Armenia. Yerevan: «Region» Research Center, 6–7.

Hetq. (2020–2024). Investigative journalists. URL: <https://hetq.am/hy> (as of December-February 2020–2024).

Law on Not Opening «A1+». (2020). News Online <http://www.yerevannights.com/NewsOnline/article.aspx?id=159> (as of 10 May 2021).

A1+. (2021). YouTube-канал. URL: <https://www.youtube.com/user/a1plusnews> (станом на грудень-лютий 2020-2021).

Drachuk, Serghij. (2009) Cherez desjatj rokiv Virmenija zghaduje rozstril u parlamenti. *Radio svoboda*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1862724.html> (станом на 10 травня 2021).

Kosjuk O. M. Propaghanda jak zhurnalistyka pid chas vijny (na prykladi ZMI Azerbajdzhanu ta Ukrajiny). *Proceedings Book. Taras Shevchenko 9th international conference on social sciences*. 14–15 august, 2023. Lutsk-Ankara. С. 365–370.

Rezultaty poshuku za: «Arcakh». *Hetq. Arcakh*. URL: <https://hetq.am/ru/article/125347> (станом на 4 травня 2021).

Rezultaty poshuku za: «Dzhavakhk». *Hetq*. URL: <https://hetq.am/ru/article/125347> (станом на 4 травня 2021).

Rezultaty poshuku za: «Naghirnyj Karabakh». *Hetq*. (2021). URL: <https://hetq.am/ru> (станом на 4 травня 2021 року).

Khaj zhyve Ukrajina! (2013). *Hetq*. URL: <https://hetq.am/ru/article/31157> (станом на 4 грудня 2013).

Բեդլյան, Ասողիկ. (2020): Դատախազությունը ստուգում է Միքայել Մինասյանի մասին վարչապետի մամուլի քարտուղարի հրապարակած տեղեկատվությունը: Ռադիո «Ազատություն». URL: <https://rus.azatutyun.am/a/30583867.html> (մուտք՝ 2020 թվականի ապրիլի 29).

Հակառակորդին հաջողվել է մտնել Հին Թախլար գյուղ և մոտենալ Խցաբերդ գյուղին. (2020). *Hetq*. URL: <https://hetq.am/ru/article/125347> (2021 թվականի դեկտեմբերի 13-ի դրությամբ).

Հայտարարություն որոշ կայքերի տեղադրման մասին. (2020): Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ծառայություն. URL: <https://www.sns.am/hy/> (2020 թվականի դեկտեմբերի 28-ի դրությամբ).

Ղազարյան, Դիանա և Ղազարյան, Հայկ. (2020): Վնասված տներ և վիրավորներ. իրավիճակը Ստեփանակերտում. *Hetq.* URL: <https://hetq.am/ru/article/121984> (2020 թվականի դեկտեմբերի 31-ի դրությամբ).

Մադաթյան, Մարինա. (2013). Մայդանի և եվրոպական շքեղության միջև. *Hetq.* URL: <https://hetq.am/ru/article/54986> (մուտք՝ 2013 թվականի դեկտեմբերի 4-ին).

Մամուլյան, Արաքս. (2020): Փաստաբանները դավաճանության մասին հաղորդում են ներկայացրել. *Hetq.* URL: <https://hetq.am/ru/article/125682> (2020 թվականի դեկտեմբերի 22-ի դրությամբ).

Մարտիրոսյան, Մարինա. (2020): Լիբանանի հայերին օգնություն ցուցաբերելու միջոցառումների փաթեթը պատրաստ կլինի մինչև սեպտեմբերի 1-ը. *Hetq.* URL: <https://hetq.am/ru/article/120716> (մուտք՝ 20 օգոստոսի 2021).

Սարգսյան, Մերի և Աղալարյան, Քրիստինե. (2020): Արցախյան պատերազմին մասնակցած ջավախքցի կամավորին թույլ չեն տալիս տուն վերադառնալ. նրա մուտքը Վրաստան արգելված է. *Hetq.* URL: <https://hetq.am/ru/article/124944> (2020 թվականի դեկտեմբերի 3-ի դրությամբ).

Սարուխանյան, Վահե. (2021). Թուրք-ադրբեջանական տանդեմն Արցախում ֆրանսիական տեխնոլոգիաներ է կիրառել. Պաշտոնական Փարիզը խուսափում է մեկնաբանություններից. *Hetq.* URL: <https://hetq.am/ru/article/130372> (2021 թվականի մայիսի 4-ի դրությամբ).

Bulashev Gh. *Ukrajinskyj narod u svojikh leghendakh, relighijnykh poghlyadakh ta viruvannjakh. Kosmoghonichni ukrajinsjki narodni poghlyady ta viruvannja.* Kyiv: Dovira, 1992. 414 s.

Ghumiljov Lev. (2022). *Etnoghenez, biosfera i svidomistj. Pasionarna teorija etnoghenezu.* URL: <https://7promeniv.com.ua/nau->

kovi-doslidzhennia-v/metodolohichni-pidkhody/75-yedyne-pole-humanitarnyi-pidkhid/34-lev-humilov-etnohenez-biosfera-i-svidomist.html

Zabuzhko O. Khroniky vid Fortinbrasa: Vybrana esejistyka 90-kh. Kyiv: Fakt, 1999. 340 s.

Kolpakov Ju. S. (2018). "Filosofija sercja" Gh. S. Skovorody i jiji ghumanistychne znachennja. URL: <https://vseosvita.ua/library/filosofia-serca-gsskovorodi-i-ii-gumanisticne-znacenna-56018.html>

Kostomarov Mykola. (2002). Dvi rusjki narodnasty. Pereklav Oleksander Konysjkyj, z perednim slovom Dmytra Doroshenka. Kyjiv-Lajpcig: Ukrajinsjka nakladnja, [1920]. Nabir i elektronne formatuvannja: Maksym Tarnavsjkyj.

Kun Mykola. (2014). Leghendy i mify Starodavnjoji Ghreciji. <https://iknigi.net/avtor-mikola-kun/71320-legendi-mfi-starodavnoyi-grecyi-mikola-kun/read/page-1.html>

Ukrajinsjki leghendy pro pokhodzhennja ta kharakterystychni osoblyvosti dejakykh narodnostej. URL: <https://xreferat.com/81/1029-1-ukra-ns-k-legendi-pro-pohodzhennja-ta-harakteristichn-osoblivost-deyakih-narodnostey.html>

2003: Iraq War begins. Documentary. Youtube. 2003. URL: https://www.youtube.com/watch?v=QmwYNS97EbE&ab_channel=CBSNews

Iraq War veteran condemns US-led invasion. Al Jazeera Newsfeed. Youtube 2023. URL: https://www.youtube.com/watch?v=uiuJqQXGoZo&ab_channel=AlJazeeraEnglish

Iraq War: Shock and Awe Assault on Baghdad Begins (2003). Youtube. 2023. URL: https://www.youtube.com/watch?v=m8KimNtB9HI&ab_channel=ITNArchive

Khasanov Riza. Years Drowned in Blood. Novaya Gazeta. 2023. <https://novayagazeta.ru/articles/2023/03/27/gody-utonuvshie-v-krov-i-media>

List of destroyed heritage. Wikipedia. 2024. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_destroyed_heritage

Luis Castro (TV producer and documentary director). Wikipedia. 2024. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Luis_Castro_\(TV_producer_and_documentary_director\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Luis_Castro_(TV_producer_and_documentary_director))

Amerykantsi pidozriuiut, shcho zbroiu Iraku prodavala ne lyshe Ukraina, ale y Rosiia. Radio Svoboda. 2003. URL: <https://www.radio-svoboda.org/a/900468.html>

Bzhezynskyi Zbihnev. Velyka shakhivnytsia. Lviv-Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 2000. 236 s. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Bzhezynskyi_Zbihnev/Velyka_shakhivnytsia.pdf

Bilous Oksana. Viina na telebachenni: z riznykh bokiv barykad. Mediakrytyka (Viina v Iraku i media): Daidzhest elektronnoho zhurnal. Ch. 3. Lviv: ZUMTsNZh, 2003. S. 17.

Blavatskyi Serhii. Asymetrychna viina. Mediakrytyka (Viina v Iraku i media): Daidzhest elektronnoho zhurnal. Ch. 3. Lviv: ZUMTsNZh, 2003. S. 14-15

Viina v Iraku 20 rokiv po tomu: yak tse vidbuvalosia i chym skinchylosia. Pokazuiemo v fotohrafiiakh toho chasu. Zaborona.com. 2023. URL: <https://zaborona.com/vijna-v-iraku-20-rokiv-po-tomu/>

Viina v Iraku: brekhnia ta porushennia mizhnarodnoho prava. DW. 2023. <https://www.dw.com/uk/vijna-v-iraku-brehna-ssa-ta-porusenna-mizhnarodnogo-prava/a-65048573>

Hrechyn Halyna Kulturu mozna lyshe zavoiuvaty. Mediakrytyka (Viina v Iraku i media): Daidzhest elektronnoho zhurnal. Ch. 3. Lviv: ZUMTsNZh, 2003. S. 33

Irak. 20 rokiv pislia Saddama. Youtube. 2023. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1ZyymKgB5pc>

Kurynkina Yuliia. Viina v Iraku: borotba za pravo volodyty informatsiieiu. Mediakrytyka (Viina v Iraku i media): Daidzhest elektronnoho zhurnaluu. Ch. 3. Lviv: ZUMTsNZh, 2003. S. 38

Misiia mozhlyva. Dokumentalniy film. Armiia TV – Viiskove telebachennia Ukrainy. Youtube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=E6omwdxAafY>

Nakaz #73 Holovnokomanduvacha Zbroinykh syl Ukrainy "Pro orhanizatsiiu vzaiemodii mizh Zbroinymy sylamy Ukrainy, inshymy skladovymy syl oborony ta predstavnykamy zasobiv masovoi informatsii". URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS-36785> (data dostupu 11.11.2022)

"Ni – viini, tak – myru!" <https://www.dw.com/ru/%D0%BD%D0%B5%D1%82-%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D0%B0-%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%83/a-819031>

Ostapa Svitlana. Spilnyi telemarafon – informatsiina PPO v tsvivilizatsiinii viini. Detektor media. 2022. URL: <https://detector.media/kritika/article/197522/2022-03-15-spilnyy-telemarafon-informatsiyna-ppo-v-tsvivilizatsiyniy-viyni/>

Pavlyk-Vachkova. Ukrainski telekanaly ta viina v Iraku. Mediakrytyka (Viina v Iraku i media): Daidzhest elektronnoho zhurnaluu. Ch. 3. Lviv: ZUMTsNZh, 2003. S. 41.

Potiatynyk Borys. Pradavni media zarodylys na berehakh Tyhru. Tam vony i pomrut? Mediakrytyka (Viina v Iraku i media): Daidzhest elektronnoho zhurnaluu. Ch. 3. Lviv: ZUMTsNZh, 2003. S. 5–10.

Chechelin Oksana. Khronolohiia viiny v Iraku v konteksti informatsiinykh voien. Mediakrytyka (Viina v Iraku i media): Daidzhest elektronnoho zhurnaluu. Ch. 3. Lviv: ZUMTsNZh, 2003. S. 21.

Shevchenko Olha. Provaly rozvidky SShA yak prychna viiny v Iraku: vse, shcho nam vidomo. Fokus. URL: <https://focus.ua/uk/voen->

nye-novosti/557899-provali-rozvidki-ssha-yak-prichina-viyni-v-iraku-u-vse-shcho-nam-vidomo

Shenderovskyi Nikita. SShA vyvodiati viiska z Iraku: staly vidomi vazhlyvi detali. UNIAN. 2024. URL: <https://www.unian.ua/world/irak-viyna-vazhлива-informaciya-shchodo-vivedennya-sil-ssh-a-12525879.html>

Shpaner Liudmyla. Zasoby masovoi informatsii u kryvavykh promeniakh viiny. Mediakrytyka (Viina v Iraku i media): Daidzhest elektronnoho zhurnal. Ch. 3. Lviv: ZUMTsNZh, 2003. S. 35.

50 ans d'attaques contre les médias en France En savoir plus sur. Le monde. 2015. URL: http://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2015/01/07/cinquante-ans-d-attaques-contre-les-medias_455068-8_4355770.html#Xztr6g6Hv5YSfpLP.99

60 Prozent befürchten baldigen Terroranschlag. Mainichi. 2015. URL: <http://mainichi.jp/search/index.html?q=Charlie%20Hebdo&sort=desc &ch=&path=http%3A%2F%2Fmainichi.jp%2F>

Abdullah Al-Arian Charlie Hebdo and western liberalism. Al Jazeera. 2015. URL: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/01/charlie-hebdo-wilight-western--201511063740106115.html>

Cartoonists react to Charlie Hebdo attack. Al Jazeera. 2015. URL: <http://www.aljazeera.com/news/europe/2015/01/cartoonists-react-charlie-hebdo-attack-201517171624156381.html>

Dans une mosquée de Toulouse: «On ne peut pas se mélanger avec ceux qui justifient les caricatures du prophète». liberation. 2015. URL: http://www.liberation.fr/societe/2015/01/09/dans-unemosquee-de-toulouse-on-ne-peut-pas-se-melanger-avec-ceux-qui-justifient-les-caricatures-du-_1177254

France's Ideals, Forged in Revolution, Face a Modern Test. The New York Times. 2015. URL: <https://www.nytimes.com/2015/02/03/world/frances-ideals-forged-in-revolution-face-a-modern-test.html>

French arrests raise question: Is free speech for all? Mainichi. 2015. URL: <http://mainichi.jp/search/index.html?q=Charlie%20Hebdo&sort=desc&ch=&path=http%3A%2F%2Fmainichi.jp%2F>

Levine Mark. Why Charlie Hebdo attack is not about Islam. Al Jazeera. 2015. URL: <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/01/charlie-hebdoislam-cartoon-terr-20151106726681265.html>

Rsf annual round-up: 110 journalists killed in 2015. Reporters without borders. 2015. URL: <https://rsf.org/en/rsf-annual-round-110-journalists-killed-2015>

The return of Charlie Hebdo. Al Jazeera. 2015. URL: <http://www.aljazeera.com/programmes/listeningpost/2015/01/return-charlie-hebdo-2015117104730260562.html>

Le Bon Hustav. Psykholohiia mas. Elektronna knyha. 2021. URL: <https://knigogo.top/chitati-online/psychologiya-mas/>

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ

Для художнього оформлення палітурки використано катину Наїма Ісмаїла «Борці за свободу».

1. Відбиток печаті переписувача Адди, що зображає месопотамських богів (друге зліва – верховне божество – богиня війни та любові Іштар/Іннан). Аккадський період, бл. 2300 до н. е., Британський музей.

2. Храмова гора (одне з найсвятіших місць для іудеїв, мусульман та християн). Фотографія із сайту паломницького центру «Святий Афон».

3. Афганістан. Світлина (сайт «Азія+»).

4. Картина без назви сучасного сирійського художника Мамду Кашлана.

5. Бейрут. Ліван. Фото Ассошіейтед Прес.

6. Кадр із фільму Бахмана Гобаді «І черепахи вміють літати».

7. Нагірний Карабах. Знімок видання «Бабель».

Для художнього оформлення післямови використано зображення «Старий Крим» із Вікіпедії.

ДОДАТОК

Картини сучасних сирійських художників

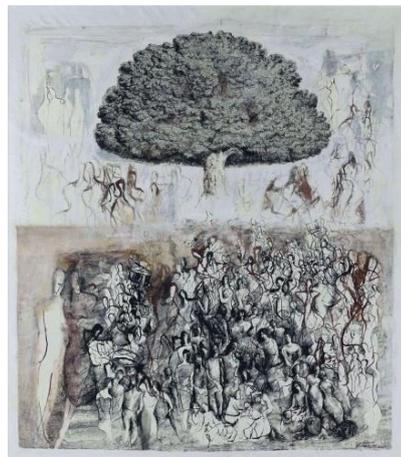
*Абдала аль-Омарі (Abdalla Omari)
«Середземномор'я»*

*Алі Ферзат (Ali Ferzat).
Картина без назви (1990 р.)*

*Алі Ферзат (Ali Ferzat). Картина без
назви (1990 р.)*

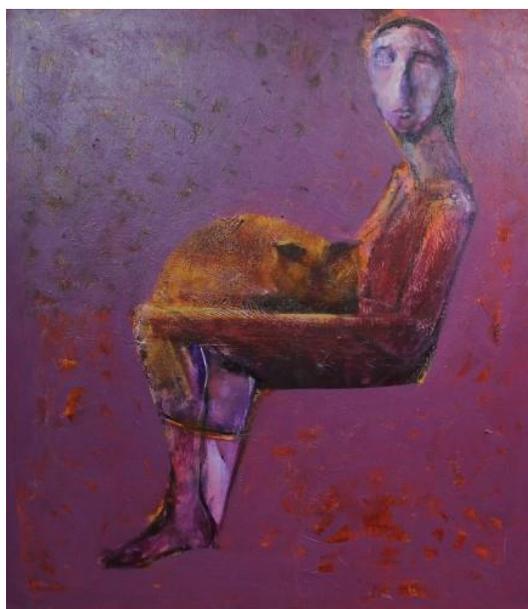
*Алі Мокавас (Ali Mokatwas)
«Склад/Вміст» (2000 р.)*

*Аула аль-Аіубі (Aula al-Ayoubi).
Картина без назви (2013 р.)*

*Фаді аль-Хамві (Fadi al-Hamwi).
Картина без назви (2010 р.)*

*Ізмаїл Ріфайі (Ismail Rifai). «Вона і її
творіння» (2009 р.)*

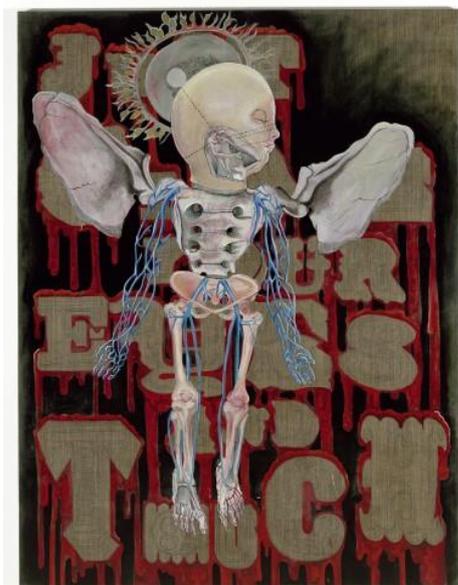
*Марван Кассаб-Бачі (Marwan Kassab-
Bachi). «Чоловік» (2009 р.)*

Сулафа Хіджазі (Sulafa Hijazi).
«Принцеса з довгим волоссям» (2011)

Темам Аззам (Tamam Azzam).
«Монітори» (2012 р.)

Живаго Данкан (Zhivago Dupcan).
«Закрийте очі і доторкніться» (2011)

Еліас Заят (Elias Zayat).
«Воскресіння» (2014 р.)

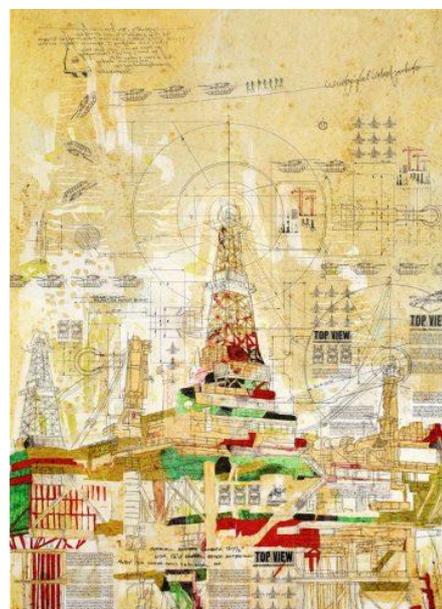
Валід аль-Шамі (Walid al-Shami).
«Марьям» (1972 р.)

Назір Набау (Nazir Nabaai).
«Аутсайдер» (1965 р.)

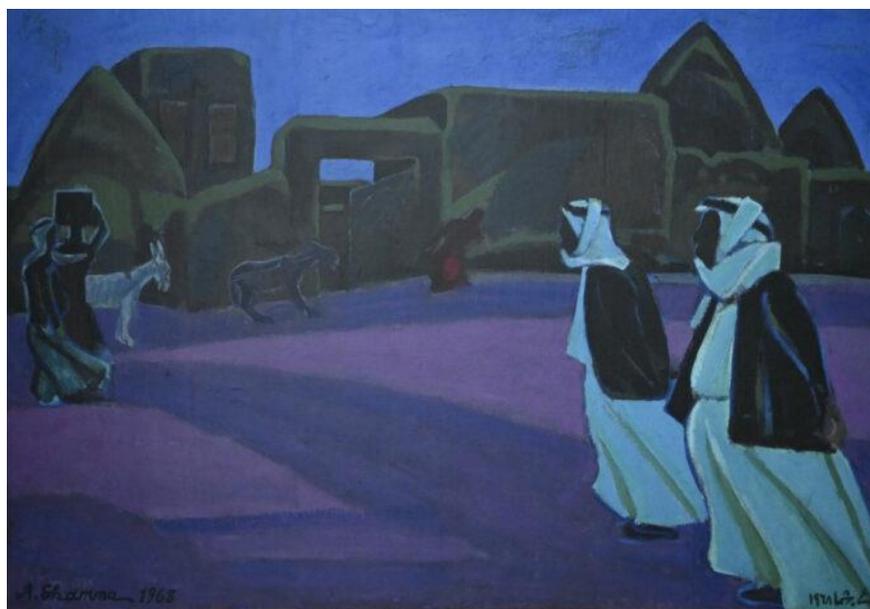
Фатех аль-Мударес (Fateh Mouderras).
«Ікони Мудареса» (2011 р.)

Васім Марзукі (Waseem Marzouki).
«Платформа» (2014 р.)

Алі Джубайрі (Ali Jabiri). «Маан» (1979 р.)

Абдул Маннан (Abdul Mannan). Картина без назви (1968)

Адель Дауод (Adel Dauood). Картина без назви (2014 р.)

*Аула аль-Аюбі (Aula al-Ayoubi).
Картина без назви (2013)*

*Бассем Дадух (Bassem Dahdouh).
Картина без назви (2012 р.)*

Етель Аднан, Симона Фаталь (Etel Adnan, Simone Fattal). «Ліван» (1973 р.)

Марван Кассаб (Marwan Kassab). Картина без назви (1977 р.)

Марван Кассаб (Marwan Kassab). Картина без назви (2006 р.)

Марван Кассаб (Marwan Kassab). «Троє палестинських хлопців» (1970 р.)

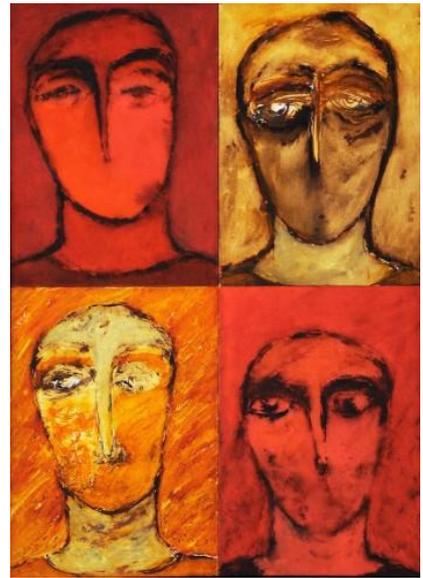
Наїм Ісмаїл (Naim Ismail). Картина без назви (1971 р.)

Наїм Ісмаїл (Naim Ismail). «Борці за свободу» (1969)

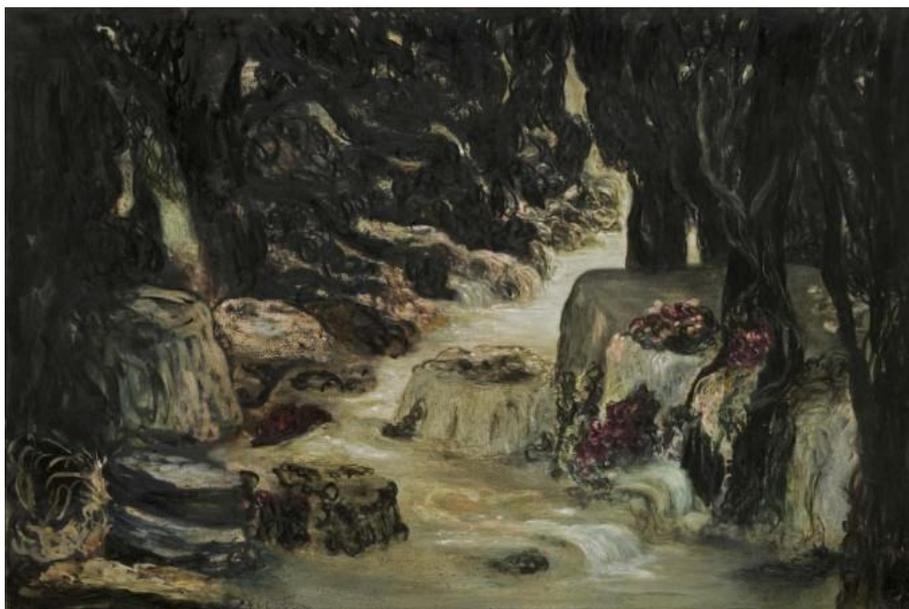
*Назір Ісмаїл (Nazir Ismail).
Картина без назви (2008 р.)*

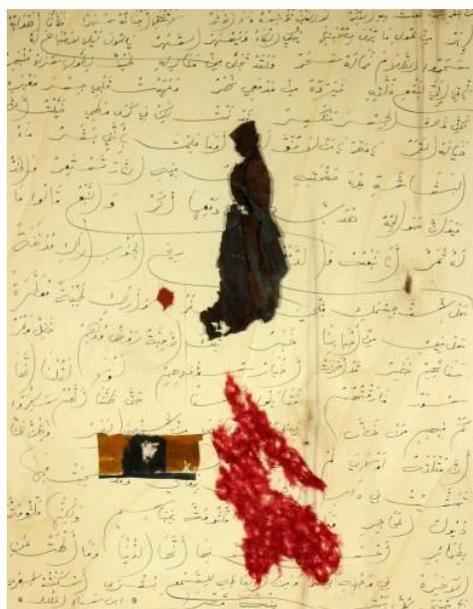
*Назір Ісмаїл
(Nazir Ismail). Картина
без назви (2008 р.)*

Нур Бахджат (Noor Bahjat). Картина без назви (2014 р.)

Ziad Dalloul (Ziad Dalloul). «Джерела світла» (2011)

*Adonis/Ali Ahmed Said Esber
(Adonis/Алі Ахмед Саїд
Есбер). Картина без назви
(2003 р.)*

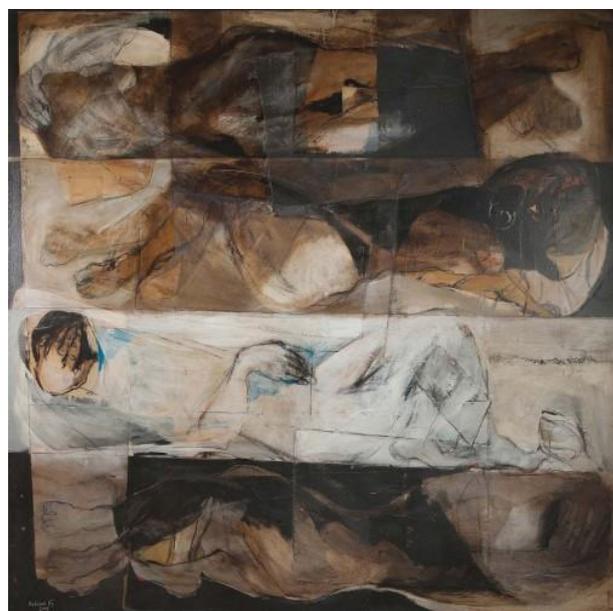
*Амаль Мулхем (Amal Mulhem).
«Наречена» (2007 р.)*

Асаад Арабі (Asaad Arabi). «Червоні лінії» (1969 р.)

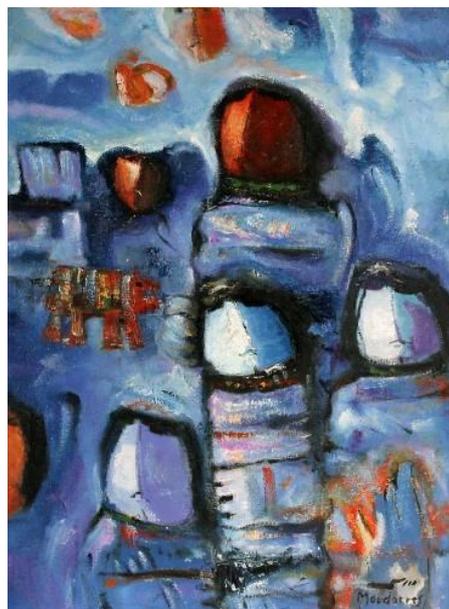
*Бассель Сафаді (Bassel Safadi).
«Коридор сирійської в'язниці» (2015)*

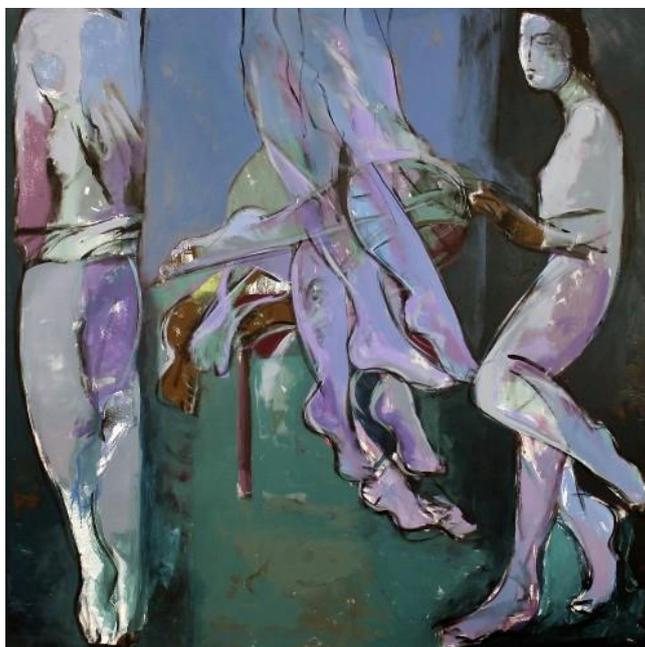
*Бассем Дадух (Bassem Dahdouh).
Картина без назви (2008 р.)*

*Діана аль-Хадід (Diana al-Hadid).
Картина без назви (2011 р.)*

*Фатех аль-Мударрес
(Fateh al-Moudarres)
«Звір і простолюдін» (1987 р.)*

Ісмаїл аль-Ріфайі. (Ismail al-Rifai). Картина без назви (2010 р.)

Махмуд Даадущ (Mahmoud Daadouch). «Зі Сходу» (1961 р.)

*Мазен аль-Ашкар
(Mazen al-Ashkar).
«Переслідуваний» (2012 р.)*

*Фатех аль-Мударрес (Fateh al-Mouddarres).
Картина без назви (1970 р.)*

Для нотаток

Наукове видання

Косюк Оксана Михайлівна

**КУЛЬТУРА ЯК КОМУНІКАЦІЯ
У ГАРЯЧИХ ТОЧКАХ ПЛАНЕТИ**

Монографія

Для художнього оформлення книги
використано картину Наїма Ісмаїла «Борці за свободу»

Літературний редактор *Галина Дробот*

Верстка *Ілони Савицької*

Формат 60×84 ¹/₁₆. Обсяг 18,37 ум. друк. арк., 17,88 обл.-вид. арк.

Наклад 300 пр. Зам. 25. Видавець і виготовлювач – Вежа-Друк
(м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. +380669362549).

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.